ULUSLARARASI HUKUK AÇISINDAN
AFGANİSTAN SUYOLLARI

Ajmal JALAL

(Yüksek Lisans Tezi)

Eskişehir, 2015

ULUSLARARASI HUKUK AÇISINDAN AFGANİSTAN SUYOLLARI

Ajmal JALAL

Yüksek Lisans Tezi

Kamu Hukuku Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisan

Danışman: Doç. Dr. Elif UZUN

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Haziran, 2015

Jüri ve Enstitü Onayı

Ajmal JALAL'ın "Uluslararası Hukuk Açısından Afganistan Suyolları" başlıklı tezi **26 Haziran 2015** tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca toplanan **Kamu Hukuku** Anabilim Dalında, **yüksek lisans tezi** olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

		İmza
Üye (Tez Danışmanı)	**: Doç.Dr.Elif UZUN**	
Üye	**: Doç.Dr.Abdurrahman SAYGILI**	
Üye	**: Yrd.Doç.Dr.Gökhan GÜNEYSU**	

Prof.Dr.Kemal YILDIRIM
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Öz

ULUSLARARASI HUKUK AÇISINDAN AFGANİSTAN SUYOLLARI

Ajmal JALAL
Kamu Hukuku Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisan
Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Haziran 2015
Danışman: Doç. Dr. Elif UZUN

Bu çalışmada, Afganistan Suyolları, uluslararası su hukuku açısından incelenmektedir. Ancak ilk önce, dünyada tatlı suyun azlığı ve üzerinde baskılar nedeniyle gelecekteki suyolları üzerinde uyuşmazlıkların artması ve söz konusu uyuşmazlıkların giderilmesi için uluslararası düzeyde gösterilmiş çabalar anlatılmaktır. Ardından, Afganistan suyollarının şimdiki durumu açıklanmakta ve komşu devletlerle düzenlenmiş mevcut su andlaşmaları ayrıntılı bir biçimde ele alınmaktadır.

Bu konuda, uluslararası düzeyde su hukukun kurallarına göre, Afganistan'ın gelecekteki muhtemel suyolları üzerinde projeler için, hukuksal bir dayanak bulmaya çalışılmaktadır. Bu amacı göz önünde tutarak, uluslararası su hukukunda kabul gören, uluslararası suyollarının hakça, makul ve optimum kullanım ilkesinin ışığında, suyolları üzerinde Afganistan'ın gelecekteki muhtemel tüm projelerinin hukuka uygun olup olmadığı tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası su hukuku, Afganistan Suyolları, Afganistan Akar Suları, Afganistan Suyolları ve su hukuk.

Abstract

AFGANISTAN`S WATERCOURSES ACCORDING TO INTERNATIONAL LAW

Ajmal JALAL
Department of Public Law
Anadolu University, Graduate School of Social Sciences, June 2015
Adviser: Assoc. Prof. Dr. Elif UZUN

This paper is evaluating Afghanistan`s watercourses in according to international water law. But first of all, the probability of arising conflicts because of the fresh water scarcity in the world and the pressure on fresh water resources and the efforts which has been shown internationally to prevent these conflicts, will be examine briefly. Then, the present statue of Afghanistan's watercourses and the signed contracts on water issues with all neighbour countries, will be evaluate with full details.

In this regard, this paper will study to find legal base for Afghanistan's probable future projects on watercourses in a according to international water law rules. For this purpose, as the rule of equitable, reasonable and optimum utilization of international watercourses is accepted by international water law, so it will be seen if the future probable projects of Afghanistan on watercourses is violating the principal of equitable, reasonable and optimum utilization of international watercourses or not.

Keywords: International water law, Afghanistan`s watercourses, Afghanistan's water, Afghanistan's watercourses and water law.

Etik İlke ve Kurallara Uygunluk Beyannamesi

Bu tez çalışmasının bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumunda bilimsel etik ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilmeyen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada, yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla tarandığını ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim.

Her hangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Ajmal JALAL

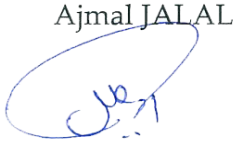

Önsöz

Bu çalışma, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı için yüksek lisan tezi olarak yazılmıştır. Bir yabancı olarak, hem akademik Türkçe yazmak, hem de çoğunlukla diğer bir yabancı dilde (İngilizce) kaynak kullanmak tek başıma kalsaydım pek kolay olmayacaktı. Ancak, tez danışmanı olarak sayın Doç. Dr. Elif UZUN sayısında her şey kolay oldu ve sonunda başarabildim. Dolaysıyla, bu tez çalışmasının yapılmasında sabır ile sonsuz anlayış gösteren, bilgilerini hiç esirgemeyen ve beni hep motive eden ve Türkçemi kelime kelime düzelten tez danışmanım olarak sevgili hocama teşekkür edip sonsuz sevgi ve saygılarımı sunarım.

Ajmal JALAL

Haziran 2015

Özgeçmiş

Ajmal JALAL
Kamu Hukuku Anabilim Dalı
Yüksek Lisans

Eğitim

Lisan.	2010	Kabul Üniversitesi, Hukuk ve Siyasal Bilimler Fakültesi Hakemlik ve Savcılık Bölümü
Lise	2006	Kabul Amani Lisesi, Genel

Kişisel Bilgiler

Doğum yeri/ yılı: 02.03.1990/Khost, Afganistan Cinsiyet: Erkek

Yabancı dil: Türkçe, İngilizce ve Farsça

İçindekiler

Sayfa

Jüri ve Enstitü Onayı ..... **ii**

Öz ..... **iii**

Abstract ..... **iv**

Etik İlke ve Kurallara Uygunluk Beyannamesi ..... **v**

Önsöz ..... **vi**

Özgeçmiş ..... **vii**

Tablolar Listesi ..... **xii**

Şekiller Listesi ..... **xiii**

Kısaltmalar Listesi ..... **xiv**

Giriş **2**

Birinci Bölüm

Su Ve Hayat - Su Kaynakları Ve Kaynaklarının Üzerindeki Baskılar

1. Su Ve Hayat **6**

2. Yaşam Hakkının Temel Unsuru: Su Hakkı **7**

3. Su Kaynakları **10**

3.1. Yenilenebilir Su Kaynakları **11**

4. Tatlı Su Kaynakları Üzerindeki Baskılar **13**

4.1. Nüfusun artması **13**

4.2. Küresel ısınma ve etkileri **15**

4.3. Tatlı su kaynaklarının kirlenmesi **16**

5. Dünya'da Suyollarının Dağıtımı **17**

5.1. Türkiye'nin Suyolları **18**

5.2. Afganistan'ın Suyolları **19**

5.2.1. Suyolları **20**

İkinci Bölüm

Uluslararası Suyolları Ve Hukuk

1. Tarihçe **22**

1.1. Milattan Önceki Dönem **22**

1.2. Roma Hukuku **23**

1.3. İslam Hukuku **23**

2. Kavramlar **25**

2.1. Ulaşım Dışı Kullanım **25**

2.2. Uluslararası Suyolu **26**

2.3. Ortak Sular **27**

2.4. Kıyıdaş Ve İlgili Devlet **28**

2.5. Paylaşılan Doğal Kaynak **29**

2.6. Uluslararası Akarsu Havzası **30**

2.7. Ulusal Ve Uluslararası Akarsu **32**

2.8. Sınır Oluşturan Ve Sınıraşan Suyolları **35**

2.9.Thalweg Ve Orta Çizgisi **36**

3. Uluslararası Suyolu'nun Kullanımı İle İlgili Doktrinler **37**

3.1. Mutlak Ülke Egemenliği (Harmon) Doktrini **38**

3.2. Doğal Durumun Bütünlüğü Doktrini **40**

3.3. Ön Kullanımın Üstünlüğü Doktrini **42**

3.4. Hakça Ve Makul Kullanım Doktrini **44**

4. Uluslararası Suyolun Kullanımıyla İlgili Evrensel Kurallar Oluşturma **46**

4.1. Uluslararası Hukuk Enstitüsü'nün Çalışmaları **46**

4.2. Uluslararası Hukuk Derneği'nin Çalışmaları **47**

4.2.1. Helsinki kuralları 48

4.2.2. Berlin kuralları 49

4.3. BM'nin Çalışmaları 50

4.3.1. 1921 ve 1923 tarihli Barselona ve Cenevre Andlaşmaları 51

4.3.2. BM 1997 Suyollarının Ulaşım-Dışı Amaçlarla Kullanımına İlişkin Sözleşmesi 51

4.3.3. BM 1997 Sözleşmesi ve hakça kullanımı 54

4.3.4. Türkiye'nin BM 1997 Sözleşmesi'ne karşı çıkması 59

4.4. Avrupa Birliği Su Çerçeve Direktifi 60

Üçüncü Bölüm

Afganistan'ın Suyollarının Hukuki Durumu

1. Genel Durum 63

2. Kabul Suyolu Ve Pakistan 65

2.1. Bir Andlaşmaya Yönelik Çabalar 66

2.2. BM 1997 Sözleşmesi Ve Kabul Suyolu 67

2.3. Yapılması Gereken Hususlar 68

2.4. Bir Önek Olarak "İndus Suları Andlaşması" 69

3. Helmend Suyolu Ve Iran 72

3.1. Bir Andlaşmaya Yönelik Çabalar 72

3.1.1. Afganistan ve İran arasında birinci andlaşma 73

3.1.2. Tarafsız bir komisyonun kurulması 74

3.1.3. 1973 Andlaşması 75

3.1.4. 1973 Andlaşması'nın şimdiki durumu 76

3.2. Hakça Kullanımın Eşiğinde 1973 Andlaşması'nın Değerlendirmesi 79

4. Harirud-Murghab Suyolu Ve İran İle Türkmenistan..... 83

5. Amu Suyolu Ve Orta Asya Ülkeler..... 86

5.1. SSCB dönemindeki Su Anlaşmaları Ve Afganistan..... 87

5.2. SSCB'yle İmzalanmış Andlaşmaların Bugünkü Durumu..... 91

5.3. SSCB'den Sonraki Dönemde Su Andlaşmaları Ve Afganistan..... 93

Sonuç Ve Öneriler..... 97

Kaynakça..... 100

Tablolar Listesi

Tablo 1. Dünyada Kişi Başına Su Potansiyelindeki Değişimler……14

Tablo 2. Türkiye'deki su havzaları ve su potansiyelleri……..…18

Tablo 3. Afganistan'daki yeryüzü ve yeraltı suyun tahmini balansı……...20

Tablo 4. Amu Suyoluna kıyıdaş ülkelerin su katkısı……...94

Şekiller Listesi

Şekil1. Dünya Nüfusu 1960 – 2050……..…..…13

Kısaltmalar Listesi

AB : Avrupa Birliği

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

ASK : Afganistan Su Kanunu

BM : Birleşmiş Milletleri

ICCPR : International Covenant on Civil and Political Rights

ICWC : Interstate Commission on Water Coordination

ICAS : Interstate Council on the Problems of the Aral Sea

ILA : International Law Association

IRoA : Islamic Republic of Afghanistan

FAO : Food & Agriculture Org

MC : Milletler Cemiyeti

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

NGO : Non Governmental Organization

NHYP : Nehir Havzası Yönetim Planları

SÇD : Su Çerçeve Direktifi

UAD : Uluslararası Adalet Divanı

UDHR : Universal Declaration of Human Rights

UHD : Uluslararası Hukuk Derneği

UHE : Uluslararası Hukuk Enstitüsü

UHK : Uluslararası Hukuk Komisyon

UDAD : Uluslararası Daimi Adalet Divanı

UNEP : United Nations Environment Programme

Giriş

Hayati bir unsur olarak su, insan, havyan, bitkiyle diğer canlılar, çevre ve kısaca dünyamız için vazgeçilmezdir. Aslında, dünya (yerküre) Güneş Sistemi'nde yaşamın olduğu bilinen tek gezegendir ve bunun nedeni de su ve havadan başka bir şey değildir. Dünya yüzeyinin 3/4 sudan oluşmaktadır. Ne var ki bu oranın büyük kısmı tuzlu sudur. Yani tüm denizlerin suyu, tuzludur. Tuzlu su ne içmek ne de tarım için uygundur.

İçilen, tarım ve hayatın diğer gereksinimlerinde kullanılan su ancak tatlı su olmalıdır. Tatlı suyun oranı ise çok azdır. Dünyada bulunan su miktarın %2,5 tatlı sudur. Ayrıca, bu miktardan sadece % 0,3'ü insan ve diğer canlıların kullanımı için müsaittir. Geri kalan tatlı su, kutup bölgelerinde buzul dağlar şeklinde bulunmaktadır. Dünya tatlı suyunun en büyük depoları olmasına rağmen, buzul dağların kullanılması, hem bugünkü teknolojiyle mümkün değil hem de çok pahalıdır.

Dünyamızda tatlı suyun azlığı bir sorun, diğer bir ifadeyle tek sorun değildir. Asıl sorun, su üzerindeki baskılardır. Bunlardan en önemlisi dünya nüfusun gün gittikçe artmasıdır. Tatlı su oranın sabit olduğu halde dünya nüfusun artması gelecekte büyük bir sorun haline gelecektir. Bunun yanı sıra, küresel ısınma tatlı su kaynakları üzerindeki diğer bir baskıdır. Çünkü küresel ısınma su döngüsünde düzensizliklere sebep olmaktadır. Daha önce bir bölgede çok yağış yağarken şimdi küresel ısınma etkisiyle artık kurak bölge sayılmaktadır. Bunun tam tersi, daha önce kurak bir bölge olduğu halde artık suyu çok olan bir bölge haline gelmektedir. Ayrıca, teknoloji gelişimi nedeniyle dünyanın tatlı suyu kirlenme tehlikeyle karşı karşıdır. Çünkü bugün teknoloji yardımıyla, su büyük endüstriyel çalışmalarda kullanılmaktadır. Bu alanda su kullanımı, özellikle suyollarını kirletmiştir.

Birçok ülkede, örneğin Çin'de suyollarının endüstrilerde kullanımı nedeniyle, o bölgedeki sular kirlenmiş sayılır ve artık içme ve tarımda kullanmak için uygun değildir. Tüm bunlar, tatlı suyun kıtlığını daha da artırmaktadır.

Tatlı suyla ilgili bir diğer konu, farklı bölgelerde tatlı suyun eşitsiz şekilde dağılmasıdır. Yani, Amerika ve Avrupa, dünya nüfusunun küçük bir kısmını içermektedir. Ancak tatlı suyun büyük kısmı bu iki kıtada bulunmaktadır. Buna karşı, dünya nüfusunun büyük kısmı Asya ve Afrika'da yaşamaktadır. Ancak bu iki kıtada tatlı suyun miktarı, Amerika ve Avrupa'ya göre daha azdır. Bu durum da, Asya ve Afrika'da su kıtlığı için bir nedendir.

Tatlı suyun azlığını ortadan kaldırmak için 1950'li yıllarda uzmanlar tuzlu suyu, gelişmiş teknoloji yardımıyla tatlılaştırmak için çalışmalar başlamıştır. Bazı ülkeler, örneğin, Sudi Arabistan, bu yönde çaba göstermiştir. Ancak söz konusu çalışmaların çok pahalı olduğu ve çevreye zararlı olması nedeniyle, bir sonuca varamamıştır.

Tatlı suyun kaynaklarından biri olan, suyolları bugün önemli bir konudur. Suyolları eskiden büyük uygarlıkların bulunduğu yerdeydi. Bu konuda Nil, İndus, Dicle ve Fırat'tan örnek olarak söz edilebilmektedir. Suyolları, eğer tüm uzunluğuyla tek devletin sınırları içinde kalırsa ve diğer ülkelerle bir türlü alakası yoksa ulusal suyolları sayılmaktadır. Ancak eğer bir suyolu tek devletin sınırları içinde kalmazsa veya iki ya da çok devlet arasında sınır oluşturursa o halde uluslararası suyolu kapsamına girmektedir.

Uluslararası suyolları, eskiden farklı devletler arasında akmış ve devletler arasında bu nedenle bir sorun çıkmamıştır. Bunun nedeni de, çoğunlukla, uluslararası suyollarının, sadece ulaşım, küçük sulama projeleri ve balıkçılık amaçlarıyla kullanılmasıdır. Ancak 20. yüzyılda teknolojik gelişmeler, hem suyun tarım ve endüstriyel alanlarda kullanımına (ulaşım dışı kullanım) imkân sağlamıştır hem de, suları depolama teknikleri de ilerleyip yaygınlaşmıştır.

Suyun depolaması, suyollarından hidrolojik enerji üretimi, endüstride kullanılması ve tarımsal sulama amaçlarıyla faydalanılmasıyla birlikte uluslararası suyollarının sularını tüketici ve kirletici etkiler ortaya çıkmıştır. Böylece, suların miktarını azaltıcı ya da niteliğini değiştirici faydalanmaları, devletler arasında çatışmaya yol açmıştır.

20. ve 21. yüzyıllarda uluslararası suyollarıyla ilgili farklı devletler arasındaki uyuşmazlıklar uluslararası hukuk için yeni bir sorun oluşturmuştur. Çünkü devletler için suyolları, temel gereksinimlerden ziyade, büyük tarım ve hidroelektrik projelerde gereken bir kaynaktır. Bu kaynak üzerinde yukarı ve aşağı kıyıdaş olan devletler arasında uyuşmazlıkların barışçıl yollarıyla çözümü için, uluslararası toplumda çabalar başlamıştır. Bu çabaların sonuçlarından biri olan, BM 1997 Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımıyla İlgili Andlaşması'ndan söz edilebilmektedir. Söz konusu andlaşma BM Genel Kurulu'nda onaylandıktan uzun süre sonra, 2014'te yürürlüğe girmiştir.

Afganistan dünyanın kurak bir bölgesinde bulunmasına rağmen, kendi yüksek dağları sayesinde büyük suyollarının bulunduğu bir ülkedir. Afganistan'dan tüm Orta Asya, İran ve Pakistan'a su akmaktadır. Dolayısıyla, Afganistan'ın suyolları genelde uluslararası suyollarının kapsamına girmektedir.

Afganistan'dan gelen uluslararası suyolları, 19. yüzyıldan beri uyuşmazlığın bir kaynağı olmuştur. İran'la Afganistan arasında nihayetinde 20. yüzyılda Helmend Suyolu'yla ilgili bir andlaşma düzenlenmiştir. Ancak söz konusu andlaşma'ya uygun davranılmamıştır. İran'la Türkmenistan ve Afganistan arasında Harirud-Murghab Suyolu üzerinde de uyuşmazlık yaşanmaktadır. Bu konuda şimdiye kadar bir andlaşma düzenlenmemiştir. İran ve Türkmenistan, Afganistan'dan kaynaklanan Harirud-Murghab Suyolu üzerinde büyük çaplarda tek taraflı çalışmalar yapmıştır. Aynı şekilde, eski SSCB'yle Afganistan arasında Amu Suyolu'yla ilgili bazı andlaşmalar düzenlenmiştir. Ancak

SSCB'den sonra Afganistan Aral Su Havzası'yla ilgili tüm çalışmalardan dışarıda tutulmuştur. Ayrıca, Pakistan ve Afganistan arasında Kabul Suyolu'yla ilgili de şimdiye kadar bir andlaşma düzenlenmemiştir. Özet olarak, Afganistan komşularıyla, suyolları nedeniyle şimdiye kadar uyuşmazlıklar yaşamaktadır. Bu uyuşmazlıklara rağmen, tüm komşular, tek taraflı şekilde büyük çalışmalarda bulunmuşlardır. Bu tek taraflı çalışmalar gelecekte uyuşmazlıkların bir nedeni olacaktır. Çünkü Afganistan, kendi sınırları içinde suyolları üzerinde çalışmalar başlattıktan sonra, aşağı kıyıdaşların projeleri büyük oranda etkileyecek belki de felç edilecektir.

Çalışmamızda, Afganistan'ın gelecekteki muhtemel projeleri ve uyuşmazlıklarının çözülmesi için, mevcut iki ve çok taraflı uluslararası andlaşmalarda bulunan kurallar ışığında hukuksal çözümler bulmaya çalışılmaktadır.

Yukarıdaki konular göz önünde tutarak, çalışmamız üç bölüme ayrılmaktadır. Birinci bölüm diğer bölümlere bir giriş oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu bölümde, suyun önemi, su hakkı ve su kaynakları üzerinde durulacaktır. Aynı bölümde, Türkiye ve Afganistan'ın su kaynakları hakkında da kısa bilgi verilecektir.

İkinci bölümde, uluslararası suyollarıyla ilgili hukuki düzenlemeler ele alınmaktadır. Bu bağlamda, uluslararası alanda su hukukunun tarihçesi, kavramları, doktrinleri ve uluslararası suyollarının kullanımıyla ilgili evrensel kurallar oluşturma çabaları anlatılmaktadır. Evrensel kurallar oluşturma çabalarının neticesinde düzenlenen en son sözleşme olarak BM 1997 Sözleşmesi daha ayrıntılı bir şekilde anlatılmakta ve suyollarının hakça ve makul kullanım ilkesi, Sözleşmede bulunan kurallar ışığında ele alınmaktadır.

Üçüncü bölümde ise, Afganistan'ın suyollarının hukuki durumu incelenmektedir. Bu bağlamda, ilk olarak, Afganistan ve Pakistan arasında Kabul

Suyolu'yla ilgili uyuşmazlık üzerinde durulacak ve söz konusu uyuşmazlığın giderilmesi için İndus Sular Andlaşması bir örnek olarak sunulacaktır. İkinci olarak, Afganistan ve İran arasında Helmend Suyolu'yla ilgili uyuşmazlığın tarihsel boyutları ve bugünkü durumu hakkında bilgi verilecektir. Üçüncü olarak, Harirud-Murghab Suyolu'yla ilgili Afganistan, İran ve Türkmenistan arasındaki uyuşmazlığın boyutları ele alınacaktır. Söz konuş suyoluyla ilgili Afganistan'ın gelecekteki muhtemel projeleri için de hukuksal dayanaklar sunulacaktır. Son olarak, Amu Suyolu'yla ilgili Afganistan ve Orta Asya devletleri arasında mevcut uyuşmazlığın tarihsel ve bugünkü durumu açıklanacaktır. Bu konuda, eski SSCB ve ondan sonraki dönemde andlaşmalar incelenecek ve Afganistan'ın gelecekteki projeleri için hukuka uygun bir temel sağlanmaya çalışılacaktır.

Birinci Bölüm

Su Ve Hayat - Su Kaynakları Ve Kaynaklarının Üzerindeki Baskılar

1. Su Ve Hayat

Su, kalkınma çabalarında başvurulan doğal kaynaklardandır. Tarih boyunca, bütün uygarlıklar, su bulunan bölgelerde ortaya çıkmıştır. Avrupa'nın kalkınmasında Ren (Rhein), Sen (Seine) ve Tuna (Danube) nehirlerinin önemli rolü vardır (Tomanbay, 2008:1). Su eski uygarlıklarda da önemli rol oynamıştır. Bu bağlamda, Çin'in Sarı Irmağı (Huang Irmağı) ve kolları, Pakistan'da geçmişi eski çağlara kadar uzanan ve gelişmiş bir tarıma olanak sağlayan sulama sistemleri ile İndus Nehri ve kolları, Nil Nehri ve Mısır Uygarlığı ile Fırat ve Dicle üzerinde ortaya çıkan uygarlıklar, ilk akla gelen örneklerdir (Tomanbay, 2008:1).

Su yaşam kaynağıdır. Bütün canlılar sudan hayat alırlar, daha doğrusu, hayat sudan başlar. Eğer canlıların bünyelerinde var olan su miktarları incelenirse suyun ne kadar önemli ve vazgeçilmez olduğu anlaşılır. İnsan vücudunun büyük kısmı sudan oluşur, bu oran çocuklarda yüzde 75 ve yaşlılarda yüzde 65'e kadar varmaktadır. Sebzelerde yüzde 95 ve meyvelerde ise yüzde 80-90'a kadar su vardır (Tomanbay, 2008: 13). Demek ki sebze ve meyveler su olmadan büyüyemezler.

İnsan, besin yönünden aldığı enerjinin harcanmayan kısmını depo edebilir, ancak suyu depo edemez (Özcelebi ve Duyar, 2012: 2). Bu nedenle hayatta kalabilmek için, yitirdiği suyu hemen almak zorundadır. Bir canlı olarak insanın her gün 2,5 litre suya ihtiyacı vardır. İnsanoğlunun hayatı su içmeden birkaç günde bitir, ancak yemek yemeden bu süre biraz daha uzun olabilir (Tomanbay, 2008: 13). Yanı insan yemeksiz uzun süre hayatta kalabilir, ancak su olmadan, birkaç günde hayatı biter. Eğer insan vücudu, gerekli su oranının yüzde 2'sini kaybederse vücut hemen ateş hisseder. Bu oran yüzde 5 olsa kaslar ağrımaya başlar ve ayaklar hareketini kaybeder. Suyun yüzde 7 kaybında insanoğlu baygın

hale gelir ve eğer su azlığı, yüzde 20 ise hayatını kaybetme riski yükselir (Özcelebi ve Duyar, 2012: 2-3).

İnsanoğlunun yiyecek ihtiyacının büyük kısmı tarımla karşılanmaktadır (Molden, 2007: 13-15). Tarım için iki şey gerekmektedir; toprak ve su. Toprak çalışmamızın konusu değildir. Tarım alanında gerekli unsur olan su, çalışmamızın konusudur. Tarım ve diğer alanlarda, bir insanın günlük yemek yapmak için, 3,000 litre suya ihtiyaç vardır. Günde 2,5 litre su sadece bir insan için içme suyudur. Yaklaşık 7 milyarlık insan nüfusun bir yıllık yemek yapmak için, 10 metre derinlikte 100 metre genişlikte ve 7,1 milyar metre uzunluktaki bir havuz miktarında su gerekmektedir (Molden, 2007: 5)

Su, tarım ve yemek-içmek alanlarının yanı sıra, temizlik yapmak, hava soğutucuları çalıştırmak, yüzme havuzları doldurmak, sınai üretiminde tüketmek ve seyir amaçlı güzel parklarda sergilemek gibi gereksinimlerde de kullanılmaktadır (Tomanbay, 2008: 14). Kısaca anlatmak gerekirse susuz hayat olmaz ve su insan ve diğer canlıların hayatında eşsiz bir unsurdur.

2. Yaşam Hakkının Temel Unsuru: Su Hakkı

Suyu kullanma ya da suya erişim hakkı, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde[1] belirtilmemiştir. Ancak yaşam hakkının (3.madde) temel unsurlardan biridir (R.G, 27.05.1949-7217). Çünkü su olamadan, yaşam söz konusu olamaz. Dolayısıyla, kavramsal açıdan bakıldığında suya erişim hakkının insan haklarından biri olduğu açıktır. Öte yandan, insan hakları kavramı zaman içinde gelişerek değişmiş ve pek çok konu temel insan hakları içinde kabul edilmiştir. Örneğin, 1966 tarihli "Medeni ve Siyasi Haklar

[1]İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (Universal Declaration of Human Rights ya da kısaca UDHR), Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu'nun Haziran 1948'de hazırladığı ve 10 Aralık 1948'de, BM Genel Kurulu'nun oturumunda kabul edilen 30 maddelik bildiridir. Bildirinin imzalandığı 10 Aralık, Dünya İnsan Hakları Günü olarak kutlanır (Gündüz, 2014: 446-447).

Uluslararası Sözleşmesi"[2] ve "İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi"[3] gibi sözleşmelerden bahsedilebilir (Gündüz, 2014: 458-470, 477-488). Bu sözleşmelerde, yeterli sağlık hizmetlerine ulaşmak, hastalıklardan korunmak, yeterli gıdaya ulaşmak ve yaşam hakkının koruma altına alınması, temel haklardır. Bu hakları göze alarak, "Su Hakkı" da temel bir hak oluşturmaktadır. Çünkü su olmazsa yeterli gıda, sağlık hizmetleri ve hastalıklardan korumak söz konusu olamaz (Özcelebi ve Duyar, 2012: 15).

Suyun temel bir insan hakkı olduğu konusu 1970'li yıllarda gündeme getirilmiştir. Bu tarihten sonra, temel bir insan hakkı olarak su ile ilgili kararlar alınmaya, bu yönde niyetler belirtilmeye başlanmıştır (Tomanbay, 2008: 16). Her ne kadar bu kararların uluslararası bağlayıcılığı olmasa da, suyun temel bir insan hakkı olduğuna dair uluslararası niyet ve anlayışın göstergesi olduğu açıktır. Bu yönde önemli kararlardan birisi 1977 yılında Arjantin'de Mar del Plata'da toplanan Birleşmiş Milletler Su Konferansı'nda alınan karardır. Toplantıda alınan kararda, "gelişmişlik düzeyleri ve sosyal ya da ekonomik koşulları ne olursa olsun herkes yeterli miktarda ve temel gereksinmeleri karşılayacak kalitede içme suyuna ulaşma hakkına sahiptir" denilerek açık bir şekilde suyun bir temel insan hakkı olduğu kabul edilmiştir (Tomanbay, 2008: 17). Bu yönde uluslararası ve ulusal alanda çeşitli kararlar alınmaya devam edilmiştir. 1996 yılında kabul edilen Güney Afrika Anayasası'nın 2. Bölüm 27.maddesinde "herkes, yeterli gıda ve suya ulaşma hakkına sahiptir" denilerek suyun bir insan hakkı olduğu kabul edilmiştir ("Constitution of The Republic of South Africa",

[2]Medeni ve Siyasi Hakları Uluslararası Andlaşması (International Covenant on Civil and Political Rights, kısaca ICCPR), 16 Aralık 1966 tarihli, 2200A (XXI) sayılı BM Genel Kurul Kararıyla kabul edilmiştir. Sözleşmeye, taraf devletlerin bireylerin yaşama hakkı, din özgürlüğü, ifade özgürlüğü, toplantı özgürlüğü, seçim hakları ve adil yargılanma hakları dâhil, sivil ve siyasal haklarına saygı göstermelerini taahhüt eder (Gündüz, 2014: 456).

[3]Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (European Convention on Human Rights), 4 Kasım 1950'de İnsan Hakları Bildirisinde bulunan hakları topluca güvence altına almak için Avrupa Konseyi üyelerinin üzerinde anlaştıkları metindir. Sözleşme insan haklarının korunmasını ve geliştirilmesini amaç edinir (Gündüz, 2014: 476).

1996). 1994 tarihli, Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansı Eylem Programı, herkesin suya erişimini ve sağlığın korunmasını, bir hak olarak tanımıştır (Özcelebi ve Duyar, 2012: 15). 1999'da BM Genel Kurulu Kararı Res.53(175) temiz suya erişimi, temel insan haklarından biri olarak tanımıştır (Kartal, 2009: 66).

2002'de, BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi[4] tarafından yayınlanan "Genel Açıklama 15", uluslararası bir belge olarak, su hakkının yasal temeli olabilecek bir açıklamadır (Kartal, 2009: 66). Açıklama, aslında Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Hakkında Uluslararası Andlaşma'nın (R.G, 18.08.2003-25142) bir yorumudur (Özcelebi ve Duyar, 2012: 15). Komite bu açıklamada, belirtilen elverişli yaşam standardının su hakkını zımnen içerdiği sonucuna varmıştır. Komite' ye göre, herkesin kişisel ve günlük kullanım için yeterli, güvenli, fiziki olarak ulaşılabilir ve bedeli ödenebilir suya erişme hakkı vardır (Kartal, 2009: 66).

Uluslararası andlaşmalar ve belgelerde su hakkının açık bir şekilde yer alması, birkaç açıdan önemli ve faydalı bir konudur (Gleick, 2007: 489):

1. Uluslararası toplumu ve hükümetleri temel su gereksinimlerinin karşılanması için gerekli çabalarını arttırmaları yönünde cesaretlendirecektir.
2. Su hakkı hakkında, ulusal ve uluslararası sorumluluk ve yükümlülüklerin oluşmasına neden olacaktır.

[4]Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin imzacı ülkeler tarafından uygulanmasını izleyen bağımsız uzmanlardan oluşan bir organdır. Bu Komite Sözleşmenin IV. Bölümünde yer alan BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi'ne verilen izleme fonksiyonunu yerine getirmek için kurulmuştur. Sözleşme' ye üye bütün imzacı ülkeler hakların nasıl uygulandığına dair düzenli raporlarını Komite' ye sunmakla yükümlüdürler. Devletler Sözleşme' ye taraf olduktan iki yıl sonra başlangıç raporunu ve bundan sonrada her beş yılda bir raporlarını sunmak zorundadırlar. Komite her raporu inceler ve ilgili üye devlete kaygılarını ve tavsiyelerini "nihai izlenimler" şeklinde dile getirir. http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CESCR/Pages/CESCRIndex.aspx (Erişim Tarihi: 04, 11, 2014).

3. Dünyanın birçok yerindeki yetersiz su yönetimlerine dikkatlerin yönelmesine sebep olacak ve bu yönetimlerin iyileştirilmelerine yol açacaktır.
4. Dünya birçok yerindeki uluslararası su anlaşmazlıklarının çözümüne katkıda bulunacaktır.
5. Gelecek nesillerin sağlıklı büyümesine katkı sağlanacaktır.

3. Su Kaynakları

Dünyanın yüzeyi 510 milyon kilometrekaredir. Bunun yüzde 71'i (361,3 milyon km^2) okyanuslar ve yüzde 29'u (149 milyon km^2) karadan oluşmaktadır. Dünyada toplam su hacmi 1,385,000.000 km^3 (kilometre küp)'tür. Bu hacmin yüzde 97,5'ünü okyanuslar oluşturur (Denhez, 2007: 80). Atmosferde bulunan su miktarı 13,000 km^3'tür. Karada bulunan su miktarı yüzde 2,29 olup bu miktarın büyük bir kısmı buz, kar ve yeraltı suları şeklinde bulunmaktadır. Dünyanın bütün su hacminin çok küçük kısmı, yanı yüzde 0,3 insanlar ve diğer canlıların kullanımına hazırdır (Tomanbay, 2008: 20; Fahim, ,2012: 25).

Dünyada su iki türde bulunmaktadır, birisi tuzlu ve diğeri ise tatlı sudur. Okyanuslarda bulunan su (dünyanın su hacminin % 97,5) tuzlu su olup içmeye hazır değildir. Buna karşı, tatlı su içmeye hazırdır. Ancak tatlı suyun yeryüzünde kaynakları çok sınırlı olup bütün suyun yüzde 0,3'ünü oluşturmaktadır. (Özcelebi ve Duyar, 2012: 4; Denhez, 2007; Fahim, 2012: 25)

Dünyanın tatlı su kaynakları, doğal olarak farklı şekillerde ve yerlerde bulunur. Örneğin; havada, yüzeyde ve yer altında (Wirtgen, 2009: 2). Tatlı suyun çoğu buzullar ve buz tabakaları içerisinde donmuş haldedir. Kalan donmamış haldeki tatlı su, başlıca yeraltı suyu olarak ve küçük bir kısmı da yer üstünde ya da havada bulunur (Tomanbay, 2008: 20-21).

Suyun dünyadaki su döngüsü içerisinde nasıl hareket ettiğini incelemek; çevre ile nasıl etkileşim içinde olduğunu ve insan kullanımı için ne kadar su

bulunduğunu anlamamıza yardımcı olur. ***Yağış*** - yağmur, kar, çiğ vb.- su kaynaklarının yenilenmesinde, yerel iklim koşulları ve biyolojik çeşitliliği tanımlamada anahtar rol oynar. Yerel koşullara bağlı olarak yağış, nehirleri ve gölleri besleyebilir ya da buharlaşma ile havaya geri dönebilir. ***Buzullar*** suyu kar ve buz olarak depolar, çeşitli miktarlarda suyu mevsime bağlı olarak yerel akıntılara bırakırlar. Fakat birçoğu iklim değişikliğinin sunucu olarak azalmaktadır. ***Suyolları*** insanlar için su kaynaklarının kullanışlı doğal birimi (İng. Natural Unite) olup, birçoğu birden fazla devlet tarafından paylaşılmaktadır. Suyollarının akışları mevsimden mevsime ve bir iklim bölgesinden diğerine büyük ölçüde değişebilir. ***Göller*** büyük miktarlarda su depoladığı için, nehirlerde ve derelerde akan su miktarındaki mevsimsel farkları azaltabilirler. ***Sulak araziler*** – bataklıklar ve kıyı gölleri dâhil - dünya yüzeyinin yüzde 6'dan fazlasını kaplamakta ve yerel ekosistemlerde ve su kaynaklarında anahtar rol oynamaktadırlar. Bunların birçoğu yok edilmiştir fakat kalan sulak araziler hala su baskınlarını önlemede ve suyollarının akışlarını artırmada önemli rol oynayabilirler. Donmamış haldeki tatlı suyun neredeyse tamamı yerin altında yeraltı suyu olarak bulunur. Genellikle yüksek kalitede olan yeraltı suyu çoğunlukla içme suyu sağlamak ve kuru iklimlerde çiftçiliği desteklemek için çekilmektedir (Wirtgen, 2009: 2).

3.1. Yenilenebilir Su Kaynakları

Bir ülkede su kaynakları sayılırken, bu kaynakların yenilenebilir ya da yenilemez olduğunu belirtmek gerekir. Yenilenebilir su kaynağı, organik ve doğal bir kaynaktır, bu kaynak zaman içerisinde kullanılması durumunda yeniden dolabilir. Bu doldurma ya biyolojik türetmeden ya da doğal yenilenme sürecinden (ekosistemden) kaynaklanır (Valee ve Margat, 2003: 3). Tatlı su kaynakları (yeraltı su kaynakları hariç) genelde yenilenebilir sayılır (UNESCO, 2003: 2).

Ekosistem " Güneş Enerjili Su Döngüsü" su varlığının bir kısmının yenilmesine ve böylelikle tatlı su haline dönüşmesine sebep olur. Su, okyanuslar ve karadan güneş enerjisi ile buharlaşma ve terleme yoluyla atmosfere çıkar, yağmur ve kar şeklinde yeniden yeryüzüne dökülür. Böylece, buharlaşma yoluyla her yıl atmosfere 500,000 km^3 nem karışır (Tomanbay, 2008: 24). Bu miktarın %86'sı okyanuslardan ve %14'ü de karadan gelir. Yeryüzünde buharlaşarak atmosfere karışan suyun bir kısmı atmosferik hareketler sebebiyle, okyanuslar üzerinden, karaya doğru hareket eder. Bu nedenle karaya, su buharı şeklinde kaybettiğinden daha fazlası yağış olarak geri döner. Karadan yılda yaklaşık 70,000 km^3 su buharlaşarak atmosfere giderken, 110,000 km^3 su yağış şeklinde karalara geri döner. Dolayısıyla karada tüketilmiş tatlı su miktarı yenilenir (Tomanbay, 2008: 24).

Okyanuslardan karaya transfer olan su ile suyolları ve kaynakları oluşurlar. Bir diğer deyişle, okyanuslar karadaki suyolların tükenmez kaynağını oluştururlar. Dolayısıyla, yılda 40,000 km^3 su, yeryüzünde yenilenebilir tatlı su arzını oluşturur. Bu miktarın yaklaşık üçte ikisi suyolları ve seller aracılığıyla okyanuslara geri döner, üçte birini oluşturan, yanı 14,000 km^3 dolayındaki tatlı suyun 5,000 km^3'ü de dünyanın insansız bölgelerine düşer ve oralardan tekrar denizlere doğru akar. Geri kalan 9,000 km^3 dolayındaki su, hem insan kullanımı için hem de yeryüzünde bulunan sulak alanların, göllerin, delta ve nehirlerin ekolojisinin korunması için gerekli olan suyu oluşturur (Rivière, 1989: 87).

Aslında 9,000 km^3 tatlı su yaklaşık 20 milyar insana yetecek sudur (Rivière, 1989: 87). Ancak tatlı su miktarı sabit olduğundan ve su kaynaklar üzerinde gün gittikçe artan ve aşağıda belirtilen baskılardan dolayı, suyun bu miktarı insanoğlu için yeterli olmayacağı açıktır.

4. Tatlı Su Kaynakları Üzerindeki Baskılar

Su kaynaklar üzerindeki baskı, hem insan eliyle hem de doğadaki değişikliklerden kaynaklanır. Bunun yanı sıra, insan nüfusunun hızla artırmasına karşı, su kaynakları sabit bir duruma sahiptir. Çalışmamızda, tatlı su üzerinde baskılar, üç ayrı başlık altında ele alınmaktadır.

4.1. Nüfusun artması

Dünya nüfusu, 1960' da 3 milyar kişi olarak kaydedilmiştir. Bu miktar 1999'da 6 milyar kişiye ulaşmıştır. Yanı dünya nüfusu, 40 yılda iki kata varmıştır. Günümüzde, dünyada yaklaşık 7 milyar insan yaşamaktadır. Bu miktar 2025'te 8 milyar ve 2050'ye kadar 9 milyar olacağı tahmin edilmektedir (Population Division, 2013: 1).

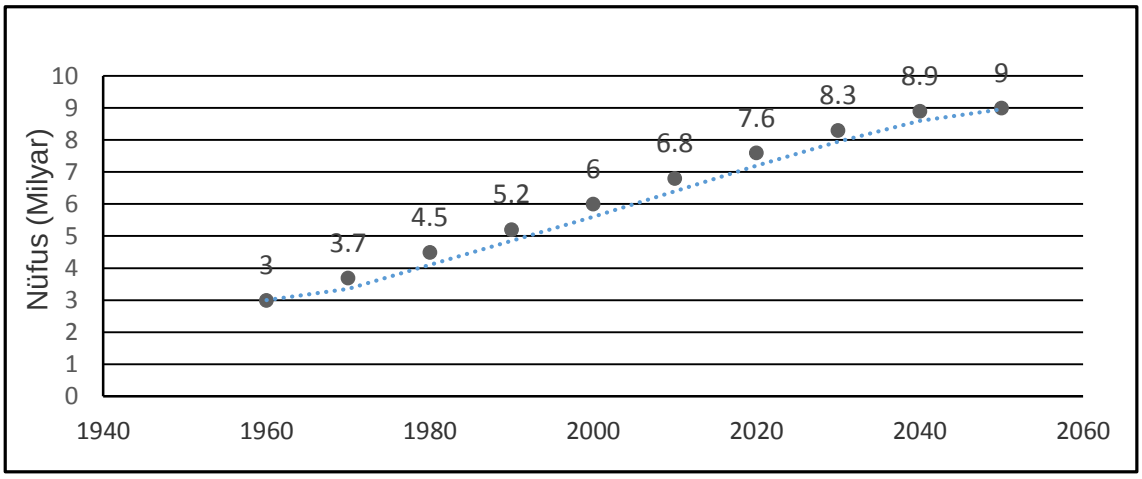

Şekil1. Dünya Nüfusu 1960 – 2050.

Kaynak: U.S. Census Bureau, İnternational Database, December 2013 update http://www.census.gov/population/international/data/worldpop/graph_population.php (Erişim Tarihi: 20.12.2014).

Şekil 1'de görüldüğü gibi, dünya nüfusunun hızla artmasına rağmen, tatlı su miktarında olumlu bir değişiklik ya da yükselme gerçekleşmemiştir. Bütün bunlara rağmen, eğer dünya üzerinde su eşit olarak dağılırsa bir yılda kişi başı su tüketimi (5,000 – 6,000 m^3) arasında olabilecektir. Ancak dünyada tatlı su

dağılımı çok büyük dengesizliğe sahiptir. Tatlı suyun yüzde 36'sı Asya, yüzde 25'i Güney Amerika, yüzde 15'i Kuzey Amerika, yüzde 11'i Afrika, yüzde 8'i Avrupa ve yüzde 5'i Okyanusya kıtasında bulunmaktadır. Bu dağılımda Asya en yüksek (%36) paya sahiptir. Ancak Asya'da dünya nüfusunun yüzde 60'i barınmaktadır. Dolayısıyla yüzde 36 su payı, yüzde 60 nüfus oranına yeterli olmadığını göstermektedir (Çiçek ve Ataol, 2009: 52).

Falkenmark ve arkadaşları tarafından geliştirilmiş ölçüme göre, eğer bir ülkede kişi başına yıllık su arzı 1,700m^3'ün altında ise, bu ülkede su kıtlığı vardır. Su arzı 1,700 m^3'ün üzerinde ise su kıtlığı azdır. Su arzı 1000m^3'ten az olduğu bir bölgede yaşam koşulları çok zor ve kötü bir hale gitmektedir. Su arzı bir bölgede 500 m^3'ün altına düştüğü zaman, bölgede yaşamak zor olur ve böylece bölge mutlak su kıtlığı ile karşılaşmaktadır (Falkenmark vd., 1989).

Günümüzde, 7 milyar insan nüfusundan yaklaşık 800 milyon insan güvenli içme su kaynaklarına ulaşmamakta, yaklaşık 2,5 milyar insan ise kirlenmiş su kaynakları kullanmaktadır (Özcelebi ve Duyar, 2012: 3).

Tablo 1. Dünyada Kişi Başına Kullanılabilir Su Potansiyelindeki Değişimler

Yıl	Ortalama Kullanılabilir su (m^3/yıl/kişi)	Nüfus (Milyar)	Su yeterlik (>1700m^3/yıl/kişi) Oranı (%)	Su Sıkıntısı (1000) arada-var mı acaba?(1700m^3/kişi) Oranı (%)	Su Kıtlık(<1000m^3/yıl/kişi) Oranı(%)
1950	16,000	2.50	97	3	0
1995	7,000	5.75	92	5	3
2025	5,000	8	64	26	10
2050	2,050	9.5	58	24	18

Kaynak: Çiçek ve Ataol, 2009: 52.

Tablo 1'de görüldüğü gibi, dünya tatlı su miktarının eşit dağıtımında, 1950 yılında dünyanın 2.50 milyarlık nüfusunun ancak %3'ü su sıkıntısı yaşamıştır ve bu yılda su arzında kıtlık görülmemiştir. 1950'de ortalama kullanılabilir tatlı su miktarı kişi başı 16,000m^3'miş. Bu miktar 2025'te, yaklaşık 9 milyar nüfus için

2.050'yi düşecektir. Dolayısıyla, su arzında yeterlilik yüzde 58 ve su arzında sıkıntı yaşayacakların oranı yüzde 24 ve su arzında kıtlık oranı da yüzde 18 olmuştur. Bunun yanı sıra, su dağılımı dünya yüzeyinde eşit değildir. Dolayısıyla, günümüzde, Afrika, Orta doğu ve Asya'da yaklaşık 43 ülke, yanı 700 milyon insan su sıkıntısı ve su kıtlığı çekmektedir (Çiçek ve Ataol, 2009: 51-52).

4.2. Küresel ısınma ve etkileri

Küresel ısınmayı kısaca, atmosfer, okyanuslar ve kara yüzeyindeki sıcaklıkta yükselme olarak tanımlayabiliriz. Bu ısınmaya, kömür, petrol ve doğal gaz gibi fosil yakıtların yakılması sonucu, atmosfere dâhil olan sera gazlarının[5] neden olduğu sanılmaktadır (Bölgesel Çevri Merkezi, 2005: 14; Kocaman, 2009: 31). Diğer bir ifadeyle küresel ısınma tüm dünyayı ve canlıları etkileyen, çevresel değişikliklere neden olan yeryüzü sıcaklığındaki artışıdır (Özen, 2008: 5). Küresel ısınmanın yanında kullanılan diğer bir kavram, iklim değişikliğidir. Çoğu zaman küresel ısınma ve iklim değişiklik aynı anlamda kullanılmaktadır; ancak iki kavram arasında fark vardır. Küresel ısınma, dünyanın ortalama sıcaklık değerlerindeki iklim değişikliğine yol açabilecek artışı ifade ederken, iklim değişikliği belirli bölgedeki mevsimlik sıcaklık, yağış ve nem değerlerindeki değişimleri ifade etmektedir (Karaman ve Gökalp, 2010: 60).

Küresel ısınmanın sonucu olarak, su kaynaklarında azalma, orman yaygınları ve bunlara bağlı ekolojik bozulmalardan söz edilebilir (Karaman ve Gökalp, 2010: 60). Suyollarında yıllık akımlarda azalma sonucu kentlerde su sıkıntıları başlayacak ve su gereksinimi artacaktır. Küresel ısınma, su

[5]Fosil yakıtların tüketilmesi sonucunda ortaya çıkan karbondioksit (Co_2) ve metan (CH_4) gibi gazları, sera gazı denir. Bu gazların atmosferde oranın artması sonucunda "Sera etkisi" ortaya çıkar. Atmosferde karbondioksit ve metan gibi gazların oranının artması, güneşten gelen enerjinin yeryüzünden yansıması sonrasında en azından bir kısmının yeniden uzaya dönmesini engeller. İşte bu olay, sera etkisi olarak tanımlanmaktadır. Böylelikle dünyanın ısısı artmaya başlar (Tomanbay, 2009: 83).

kaynaklarının hacminde ve kalitesinde azalma ve temiz su kaynaklarının denize karışmasına sebep olur. Aynı zamanda, küresel ısınma, deniz seviyesinin yükselmesi, kar ve buzulların erimesi, aşırı buharlaşma, meteorolojik felaketlerde artış, yağış miktarı ve rejiminde değişiklikler gibi sorunların kaynağını oluşturmaktadır (Özen, 2008: 9).

Kısaca anlatmak gerekirse, küresel ısınmanın su kaynakları üzerinde yaratacağı önemli etkileri, yüzeysel su potansiyellerinde azalma ya da artış, değişen yağış rejimi, kar suları ile beslenen suyollarının akış rejimlerinde farklılaşma ve tarımsal su gereksinimlerinde artış, şeklinde özetlenebilir (Fıstıkoğlu ve Biberoğlu, 2008: 149). Küresel ısınmanın yağış rejimleri üzerinde yarattığı etkinin en önemli olumsuz sonuçlarından biri kuraklıktır. Daha önceden yağış az olan bölgelerde daha fazla yağışın olacağı, kuraklık olan bölgelerde ise bu sorunun daha da artacağı tahmin edilmektedir. Bir diğer deyişle, küresel ısınma bazı bölgelerde sellere, taşkınlara, kasırgalara ve şiddetli kuraklıklara neden olacaktır. Bu durum çok sayıda insanı açlık ve susuzluk tehlikesiyle karşı karşıya bırakacaktır (Karaman ve Gökalp, 2010: 61). Küresel ısınmayla birlikte, su zengini ülkeler arasında yer alan birçok ülke su fakiri ülkeler arasında yer almaya başlayacaktır (Yönten, 2007: 56).

4.3. Tatlı su kaynaklarının kirlenmesi

Tatlı su kaynaklarının çeşitli faaliyetler sonucu kirlenmesi çok büyük bir tehlikedir (Tomanbay, 2008: 57). Su döngüsünün çeşitli aşamaları esnasında suya karışan maddeler, suyun fiziksel, kimyasal ve biyolojik özelliklerini değiştirir. Bu değişim neticesinde "Su Kirliliği" ortaya çıkar. Aynı zamanda su kirliliği, doğadaki tüm suların sahip oldukları kendi kendini temizleme kapasitesinin azalmasına ya da yok olmasına yol açabilir (Dozier, 2005: 1).

Su kirliliğine sebep olan birkaç faktör vardır. Örneğin, su döngüsünün atmosfer aşamasında kimi kirleticiler suya karışır, bunlar endüstriyel kuruluşlar

ve motorlu araçlardan çıkan ve atmosfere karışan asitlerdir. Bu asitler atmosfere eriyerek yağmurlara karışırlar. Daha sonra asitleri taşıyan yağmurların yağması ile göller ve akarsuların asitleşmesi söz konusu olur. Tatlı suyun asitleşmesi sonucunda canlılar de asitleşme tehlikesi ile karşı karşıya kalırlar (Tomanbay, 2008: 60).

Suyun asitleşmesi aslında endüstriyel bölgelerde daha sık görülmektedir. Örneğin, Çin'de kırsal endüstrilerden dolayı ortaya çıkan suyollarının ve göllerin asitleşmesi büyük bir sorun haline gelmiştir ve bu yüzden Çin'de, bütün nehirlerin yarısından fazlası, insan kullanımı için tehlikeli görülmüştür (Wang vd., 2008: 468). Aslında yağışlar, göller ve akarsuların sürekli olarak beslenmesine yararlar. Ancak atmosferi kirleten insan faaliyetleri sonrasında yağışlar bile tehlikeli olabilmektedir ve bu gelecekte birçok bölgede temiz su kıtlığına yol açabilir (Tomanbay, 2008: 60).

5. Dünya'da Suyollarının Dağıtımı

Dünyada 263 suyolları, birçok devletin sınırlarından geçerek uluslararası suyolu kapsamına girmektedir. Bu suyolları, yeryüzün yaklaşık yarısını kapsamakta ve ulaşılabilir tatlı suyun (buzullarda bulunan tatlı su hariç) %60'nı içermektedir. Uluslararası suyollarının kıyılarında yaşanan nüfus, dünyanın tüm nüfusun %40'ını oluşturmaktadır (Kleyn, 2010: 2).

Suyolları, su döngüsü sayesinde sularını yeniler ve her yıl bir miktar suyu okyanus ve denizlere aktarır. Dünyanın en büyük ilk on suyolu sırasıyla şunlardır; Güney Amerika'da Amazon Suyolu, Afrika'da Kongo Suyolu, Çin'de Yangtze Suyolu, Kuzey Amerika'da Missisipi Suyolu, Rusya'da Yenisey Suyolu, Uzak Doğu'da Mekong Suyolu, Güney Amerika'da Orinko ve Parana Suyolu, Rusya'da Lena Suyolu ve Bangladeş'te Brahmaputra Suyolu (Tomanbay, 2008: 21). Çalışmamızda suyollarının sadece Afganistan ve Türkiye'de bulunanları kısa olarak ele alınmaktadır.

5.1. Türkiye'nin Suyolları

Türkiye'de ortalama yıllık yağış miktarı 643 mili metredir. Bu yağış miktarı yaklaşık 501 milyar m^3 suya karşılık gelmektedir. Bu miktarın 274 milyar m^3'ü buharlaşma yoluyla atmosfere geri döner. Yağışla toprağa düşen suyun 158 milyar m^3'ü akarsularla deniz ya da göllere taşınmaktadır. Geriye kalan 69 milyar m^3'ü yeraltı suyunu oluşturur (Akın ve Akın, 2007: 107). Bunun yanı sıra, Meriç ve Asi gibi nehirlerle 7 milyar m^3 su Türkiye'ye gelmektedir (Baran vd., 1997: 42). Türkiye topografik yapıya bağlı olarak 26 suyollarına ayrılmıştır. Bu havzaların toplam yıllık ortalama akışları 186 milyar m^3'tür (Akın ve Akın, 2007: 110).

Tablo 2. Türkiye'deki 26 topografik su havzası ve su potansiyelleri

No	Havza Adı	Su potansiyeli (milyar m^3)
1	Meriç- Ergene	1.33
2	Marmara	8.33
3	Susurluk	5.43
4	Kuzey Ege	2.09
5	Gediz	1.95
6	Küçük Menderes	1.19
7	Büyük Menderes	3.03
8	Batı Akdeniz	8.93
9	Antalya (Orta Akdeniz)	11.06
10	Burdur Gölü	0.50
11	Akarçay (Afyon)	0.49
12	Sakarya	6.40
13	Batı Karadeniz	9.93
14	Yeşilırmak	5.80
15	Kızılırmak	6.48
16	Konya (Orta Anadolu)	4.52
17	Doğu Akdeniz	11.07
18	Seyhan	8.01
19	Asi (Hatay)	1.17

20	Ceyhan	7.18
21	Fırat	31.61
22	Doğu Karadeniz	14.90
23	Çoruh	6.30
24	Aras	4.63
25	Van	2.39
26	Dicle	21.33
Toplam		186.05

Kaynak: http://www.suhavzalari.org/sag/detay.asp?id=3 (Erişim Tarihi: 15.01.2015).

Tablo 2'den de görüldüğü gibi, bu havzalardan Fırat havzası 31.16 milyar m^3 su potansiyeli ile en fazla suya sahiptir. Dicle havzası ise 21.33 milyar m^3 su ile ikinci sırayı almaktadır. Akarçay havzası 0.49 milyar m^3 ve Burdur Gölü havzası 0.50 milyar m^3 ile su potansiyelinin en düşük havzalardır.

5.2. Afganistan'ın Suyolları

Afganistan 652,000 Km^2 ülkeye sahip bir devlet olarak, Orta ve Güney Asya arasında bulunmaktadır. Stratejik olarak, Hindistan, Orta Asya ve Orta Doğu'yu birbirine bağlayan bir kavşaktır. Afganistan yeryüzün kurak bir çizgi üzerinde yer almasına rağmen su kaynakları açısından zengin bir ülkedir (Qureshi, 2002: 6). Afganistan su zenginliğini topraklarındaki dağlar dizisinden almaktadır. Bütün su miktarın %80'dan fazlası "Hindukuş" dağlarından gelmektedir (Qureshi, 2002: 6). Afganistan, yıllık 75 milyar hektar m^3 su potansiyeline sahiptir. Bu miktarın %80'ı dağlardaki kar ve buzlardan kaynaklanır. 75 milyar hektar m^3 su miktarının %55 yüzey suyu ve % 20'si yeraltı suyudur (Azimi, 2011: 25).

Afganistan'da bulunan su potansiyelin yıllık kullanımı sadece %20'dir, geri kalan su kullanmadan ülkeden çıkar ya da buharlaşma yolluyla atmosfere geri

döner (Qureshi, 2002: 7; Azimi, 2011: 25). Tablo 3 Afganistan'da yüzey ve yeraltı su kullanımının şimdiki ve gelecekteki miktarını göstermektedir.

Tablo 3. Afganistan'daki yeryüzü ve yeraltı suyun tahmini balansı

Su Kaynakları	Potansiyeli	Şimdiki kullanımı	Balans	Gelecekteki kullanımı	Balans
Yüzey su	57	17	40	30	27
Yeraltı su	18	3	15	10	3
Toplam	75	20	55	40	30

Kaynak: Saffi ve Kohistani, 2013: 15.

5.2.1. Suyolları

Yüzey su kaynakları toplam olarak 5 suyollarına ayırılabilir. Bunlar, Amu Suyolu "Amu Derya", Helmend Suyolu, Harirud-Murghab Suyolu, Kabul Suyolu ve Kuzey Suyolu' dur (Azimi, 2011: 27-28).

Kabul Suyolu: Bu suyolu ülkenin doğusunda yer almaktadır. Kabul Suyolu'nun suyu Pakistan'a ve oradan Hint Okyanusu'na akmaktadır. Kabil Suyolun kapsayan bölge 76908 km² (%11.91) dir. Bu havzanın uzunluğu 700 km'dir. Bu miktarın 460 km'si Afganistan'da ve geri kalanı Pakistan içinde yer almaktadır (Azimi, 2011: 46).

Helmend Suyolu: Helmend Suyolu ülkenin güney batı bölgesini kapsayan 1400 km uzunlukta Afganistan'ın en geniş su havzasıdır. Bu suyolunun %79'u ülke içinde ve %21'i ülke dışına akmaktadır. Helmend Suyolu'nu kapsayan bölge 262341 km² ya da Afganistan tüm bölgenin %40,62'dir (Azimi, 2011: 45).

Amu (Amu Derya) Suyolu: Afganistan'ın kuzey ve doğu kuzey bölgesinde akan nehirlerden oluşan suyoludur. Bu suyolunun en büyük nehri 2540 km uzunlukta Amu Nehri'dir. Amu Nehri Afganistan, Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan arasında 1800 km uzunlukta sınır oluşturmaktadır. (Fahim, 2012:

92) Bu nehrin su kaynaklarının %40'ı Afganistan'dan ve % 60 Tacikistan'dan gelmektedir. Amu Suyolu ülke içinde ve dışında 227800 km² bölgeye kapsamaktadır. Bu miktarın %39'u yanı 90692 km² Afganistan içinde yer almaktadır (Azimi, 2011: 44; Mith ve Pitter, 2003: 36).

Harirud-Murghab Suyolu: Harirud-Murghab Suyolu ülkenin batı ve kuzey batısında bulunmaktadır. Bu havzanın en büyük nehri 850 km uzunlukta Harirud Nehri'dir (Azimi, 2003: 44; Fahim, 2012: 99). Harirud Nehri sonunda İran ve oradan Türkmenistan'a girip kumlu çöllerde yok olur. Harirud-Murghab Suyolu'nun ikinci büyük nehri 800 km uzunlukta Murghab Nehri'dir. Murghab Nehri'nin 800 km uzunluğundan 450 km'si Afganistan'da akmakta ve Afganistan ile Türkmenistan arasında 30 km sınır oluşturmaktadır. Harirud-Murghab Suyolu Afganistan'ın 77604 km² (%12.02) bölgesini kapsamaktadır (Azimi, 2011: 44).

Kuzey Suyolu: Kuzey Suyolu, ülkenin 70901 km² alanını kapsamaktadır (Jilani, 2004: 89). Bu Suyolu, Balkhab, Khelm, Sarepul ve Şirin Tagab nehirlerinden oluşmaktadır. Kuzey Suyolu'nun toplam su potansiyeli 3 milyar m³'tür (Azimi, 2011: 47).

Afganistan yeraltı su kaynakları açısından da zengin bir ülkedir. Bu ülkenin yıllık yeraltı su potansiyeli 20 milyar m³'tür. Ancak bu miktardan sadece 3 milyar m³'ü kullanılmaktadır (Qureshi, 2002: 8).

İkinci Bölüm

Uluslararası Suyolları Ve Hukuk

1. Tarihçe

Berber (1959: 1-2) devlet örgütünün köklerini suya dayandırır. Çünkü su kanalları ve barajlar yapmak için güçlü bir örgüte ihtiyaç duyulmaktadır ve bu örgütlenme devletle olabilir. Dolayısıyla, "Su hakkı", ilk ortaya çıkışından bu yana devletlerin ilgi alanına girmiştir (Acabey, 2006: 5). Eski uygarlıklar genelde nehirler boyunca kurulmuşlardır. Bu uygarlıklar, sulama, ulaşım ve taşkınlıkların önlenmesi konusundaki büyük hidrolik projelerle varlıklarını sürdürebilmişlerdir (Elver, 2002: 5).

Medeniyetlerin doğup geliştiği bölgelerden biri olan Anadolu ve Ortadoğu coğrafyası; M.Ö.3000 yıllarından itibaren insanlara sağladığı su kaynağı ve ulaşım maksatlı kullanılan sular ile temel yerleşim ve uygarlık alanlarından birisi olmuştur (Saltürk, 2006: 22). Su kaynakları yönetimi ve sınır aşan suların kullanımından kaynaklanan sorunların çözümüne yönelik uluslararası hukuk niteliği taşıyan çabalar çok eskilerden başlamıştır (Teclaff, 1996: 361). Bu bağlamda, konuyu üç ayrı devirde ele alacağız.

1.1. Milattan Önceki Dönem

Aslında su ile ilgili uyuşmazlıkların tarihi, M.Ö.2500 yılına kadar gitmektedir (Maden, 2013: 26). Bu tarihte, Mezopotamya'daki (Dicle ve Fırat kıyılarında kurulmuş bir uygarlık) iki site devleti Umma ve Lagaş arasında sulama suyunun dağıtımından kaynaklanan uyuşmazlık bir andlaşmayla çözülmüştür (McCaffrey,1997: 43). Bunun yanı sıra, daha sonra, eski Yunanda dinsel nitelikte bir andlaşmayla on iki site devleti, savaş ve barış döneminde, suyollarının yatağını değiştirmeme veya suyolunun kullanımına zarar vermeme yükümünü kabul etmişlerdir (Acabey, 2006: 12). Böylece su havzalarını kapsayan

ve suyollarının ulaşım amaçlı kullanımı ile ilgili andlaşmalar yapılmaya başlanmıştır (Maden, 2013: 26).

1.2. Roma Hukuku

Romalılar büyük sulama faaliyetlerine girmemişlerdir, bunun nedeni de Romalıların yaşadığı iklimdir. (Elver, 2002: 26) Roma hukukunda kıyıdaş maliklere, sular üzerinde mutlak faydalanma hakkı tanınmıştır (Sar, 1970: 182). Sular hukuksal açıdan eskiden beri genel ve özel sulara ayırılmıştır ve bu ayırımın temeli, Roma hukukuna dayanmaktadır. (Elver, 2002: 31). Roma hukukunda, su kullanma hakkı özel mülkiyet hakkı olarak kabul edilmiştir (Elver, 2002: 22). Eski dönemde suyun yetersizliği nedeniyle sular üzerinde mutlak egemenlik doktrini hâkim olmuş, sonra önceki kullanım ilkesi[6] ile desteklenmiştir (Acabey, 2006: 6). Bu dönemde su kullanımından zarar gören başka bir kişi veya komşuya dava açma hakkı yoktur (Tahiroğlu, 2001: 124). Buna karşı, Cermen hukukunda, sular kamu mülkiyeti olarak nitelenmiş ve üzerinde özel mülkiyete izin verilmemiştir. Ancak Kıta Avrupa'sında genelde etkili olan, Roma hukuku esaslarıdır (Sar, 1970: 182).

Roma hukukunda yağmur suları mülkiyete konu olabilir ve nereye düşerse orada kullanabilirdi. Ancak yağmur sularının doğal akışı engellenemezdi, çünkü Roma hukukunda yağmur sularının doğal akışı bir intifa hakkı (kullanım hakkı) olarak kabul edilmiştir. Bu konu daha sonra doğal akış[7] doktrinin temelini oluşturmuştur. Eğer yağmur sularının doğal akışı insan eliyle değiştirilerek, aşağı kıyıdaşa zarar verilmişse, bu bir uyuşmazlığa konu olurdu (Elver, 2002: 28).

1.3. İslam Hukuku

İslam hukukunda, su konusunda çeşitli düzenlemeler mevcuttur. İslam hukuku tarafından kural olarak su, mubah ve "ortak eşya" kabul edilmiştir.

[6]Detaylı bilgi için bkz. Mutlak kullanım doktrini, s. 38; Önceki kullanım doktrini, s. 43.
[7]Detaylı bilgi için bkz. Doğal durumun bütünlüğü doktrini, s. 41.

Mecelle' ye[8] göre, başkasına zarar vermemek koşuluyla, mubah olandan herkes yararlanabilir (Acabey, 2006: 6-7). Ayrıca Mecelle'nin 1266. maddesi uyarınca mülkiyet altına girmemiş sulardan herkese su içme hakkı tanınmaktadır (Akça, 2014: 9).

Genel olarak, İslam hukuku suyun kamusal boyutunu vurgulamaktadır. Bunun yanı sıra kaynak ve kuyuların kıyıdaş malikin özel hakkına konu oluşturması hususunda ilgili düzenlemelerde mevcuttur. Ancak kıyıdaş malikin haklarında bazı kısıtlamalar öngörülmüştür (Sar, 1970: 186-187).

Suyun kullanımı İslam hukukunda net bir hiyerarşiye tabidir. Yani, içme ve evsel kullanım sularıyla ilgili kullanımlar en öncelikli kullanım alanlarıdır (Akça, 2014: 10). Suların yetersiz olduğu dönemde bu öncelik üzerine daha ağır basılmaktadır. Su yetersiz olunca, yukarı kıyıdaşın sulamada kullanacağı miktara bir üst sınırlama getirilmiş ve malikler belli şartlar altında, evsel kullanıma öncelik vererek, suları başkalarıyla paylaşma yükümlülüğü altına girmiştir (Acabey, 2006: 11).

Mecelle, suyu umumi (kamu) ve hususi (özel) sulara ayırmış ve 1238. maddesinde umumi suları şöyle tarif etmiştir: "Kimsenin mülkü olmayan umumi nehirler, herhangi bir topluluğun mülkü olan nehir yataklarında akmayan akarsulardır. Bunlar aynıyla mubahtır. Nil, Fırat, Tuna, Tunca işte bu umumî nehirlerdendir" (Aydın, 2001: 39). Bir ülke topraklarında kalan umumi sulardan devlet ve halk istediği gibi faydalanır (Akça, 2014: 10). Aydın'a göre (2001: 39), İslam hukukunda, devletlerarası nehirlerden karşılıklı, hakkaniyet ve eşitlik esaslarına bağlı olarak ve andlaşmaya bağlı kalmak şartıyla her kıyıdaş faydalanabilir.

[8]Osmanlı Devleti hukukta modernleşme çabaları içinde, Medeni Kanunu'nu (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye ismi ile) 1869-1876 yılları arasında hazırlayarak yürürlüğe sokmuştur. Söz konusu yasa, kitaplardan oluşmaktadır ve her kitap hazırlandıkça padişahın iradesinin alınmasının ardından yürürlüğe girmiştir. Bkz. (Karahasanoğlu, 2011: 93).

İslam hukukunda hakça, makul ve optimum kullanım ilkesi ile "la zarara ve la zerara fil İslam"[9] (İslam'da zarar görmek ve zarar vermek yoktur) ilkesi geçerlidir (Şalvarcı, 2003: 40-41). Dolayısıyla, arazi sahibi, tarlasında ürün yetiştirme ve bu amaçla tarlasını sulama hakkına sahiptir. Ancak sulamayı yaparken komşusuna veya suyun akacağı diğer arazi sahiplerine zarar vermemelidir. Sonra bu ilke, modern sınıraşan sular doktrininde (önemli zarar vermeme adı ile) kabul edilmiştir (Akça, 2014: 10).

2. Kavramlar

Suyolları (İng. Watercourse) uluslararası hukuk açısından ele alınmakla birlikte, bu bağlamda ilgili kavramların da ele alınması gerekmektedir. Bunun nedeni de kabul edilen kavramın, konunun esasını yakından ilgilendirmesidir. Devletlerin sınıraşan suların kullanımındaki hak ve yükümlülüklerinin kapsamı ile kullanılan kavramlar arasında sıkı ilişki vardır (Acabey, 2006: 18).

Dolayısıyla eğer suların devletlerarasında oluşturduğu sorunlarda kavramların tanımı ve kapsamı kesin olarak ele alınmazsa, ilgili devletlerin hak ve yükümlülüklerinin kapsamı tam olarak belirlenemez (Akça, 2014: 11).

Kavramların yaklaşık tamamının tanımı ve kapsamı üzerinde henüz kesin bir anlaşmaya varılmamıştır (Acabey, 2006: 18). Bu bağlamda çalışmamızda, en sık kullanılan kavramlar aşağıda sırasıyla incelenecektir.

2.1. Ulaşım Dışı Kullanım

Daha önceleri, ulaşıma elverişli nehirler uluslararası suyolları olarak nitelenip ulaşıma elverişli olmayan nehirler ise, ulusal nehirler sayılmıştır (Tiryaki, 2004: 5). Böylece, 19. yüzyılın sonlarına dek suyollarının kullanımı,

[9] "*la zarara ve la zerara fil İslam*" (لا ضرر ولا ضرار في الاسلام) Birisine zarar vermek câiz olmadığı gibi, kendisine zarar verene de zararla mukabelede bulunmak câiz değildir. Hâkime başvurulup zarar tazmin ettirilir. Bu madde aynen, Ebu Said Sad b. Malik b. Sinan el Hodri rivayet etmiş "*Zarar vermek de yoktur. Zarara zararla karşılık vermek de yoktur*" bir hadisten alınmıştır. Hadisin Arapça metni için Bkz. Sünen İbnü Mace, 2341. hadis; Malik Muvattası'nda 2. kitap 746. Hadis.

ulaşım, balıkçılık ve küçük çaplı sulamalarla sınırlı kalmış ve devletler arasında ulaşım dışında fazla bir uyuşmazlık sebebi olmamıştır (Kılıç, 2013: 15).

20. yüzyılın başından beri teknolojik gelişmeler, suyun tarım ve endüstriyel alanlarda kullanımına da yol açmıştır (Sar, 1970: 7-8). Bunun yanı sıra, suları depolama teknikleri de ilerleyip yaygınlaşmıştır (Kılıç, 2013: 15). Suyun bu yeni kullanım şekillerine "ulaşım dışı kullanım" denilmektedir.

Suyun depolaması, suyollarından hidrolojik enerji üretimi, endüstride kullanması ve tarımsal sulama amaçlarıyla faydalanması (ulaşım dışı kullanımı) ile birlikte uluslararası hukuk yeni bir sorunla karşılaşmıştır. Çünkü endüstriyel ve tarımsal amaçlı kullanımın, suyollarının sularına tüketici ve kirletici etkileri olmaktadır (Tiryaki, 2004: 17). Bu nedenle, suların miktarını azaltıcı ya da niteliğini değiştirici faydalanmaları, kıyıdaş devletler arasında çatışmaya yol açmaktadır (Kılıç, 2013:15).

2.2. Uluslararası Suyolu

"Suyolu" bir devletin kara ülkesi içinde mevcut olan suyollarını anlatan bir kavramdır. Bu kavram denizlere açılan boğazlar ve diğer deniz ulaşım yollarından ayrı olarak ele alınmaktadır (Kapan, 2006: 6-7). Ayrıca, "suyolu" kavramı aslında "havza" kavramının yerine kullanmak için ortaya çıkmıştır (Acabey, 2006: 63).

BM 1997 Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımına İlişkin Sözleşmesi (UNWC, 1998), suyolu "watercourse" kavramını kullanmış ve bu kavramı, "fiziki ilişkileri yoluyla bölünmez bir bütün oluşturmakta ve normal olarak son bir varış noktasına akmakta olan, yeraltı ve yerüstü sular sistemi" olarak tanımlamıştır (mad.2 f.1). Aynı sözleşme "uluslararası suyolu" kavramını "farklı ülkelerde kısımları bulunan bir suyolu" olarak belirlemiştir (mad.2 f.1). Çalışmamızda uluslararası akarsular için "uluslararası suyolu" kavramını kullanacağız.

Bu kavram da aşağı kıyıdaş devletlerin çıkarlarına daha uygun bir kavramdır. Dolayısıyla bu tür devletler, söz konusu kavramı daha geniş bir biçimde ele almakta ve ilgili suyoluna ilişkin düzenlemeler yapılırken suyolunun kıyıdaş devletlerarasında neredeyse ortak egemenliğe konu olması gerektiğini ileri sürmektedirler (Şimşek, 1997: 12).

2.3. Ortak Sular

Sınıraşan veya sınır oluşturan suyolları hakkında "ortak sular kavramı", ilk olarak bazı andlaşmalar ve belgelerde kullanılmıştır. Örneğin; 26 Ocak 1699 tarihli Karlofça Andlaşması'nın 5. maddesinde[10] (Sar, 1970: 47). Bunun yanı sıra, 21 Temmuz 1718 tarihli Pasarofça Andlaşması'nın ilk maddesinde de aynı kavrama yer verilmektedir[11] (Sar, 1970: 47). 19. yüzyılda, Avrupa'da nehirlere ait andlaşmalarda da ortak sular kavramı kullanılmıştır. Örneğin, 1816 tarihli Hollanda ve Prusya Sınır Andlaşması'nın 27. maddesi ve 1864 tarihli Portekiz ile İspanya Sınır Andlaşması'nın 28. maddesi (Acabey, 2006: 19).

Geçmişte bu kavram ile anlatılan sınıraşan suyolları devletlerin ortak mülkiyetinde veya egemenliğindeymiş gibi kabul edilmesi olarak görülmüştür (Sar, 1970: 48-49). Ancak bugün kavramın böyle bir anlayışı geçerliliğini yitirmiştir. Bugün uluslararası suyolları, iki veya daha fazla ülkelerin ortak mülkiyetinde veya egemenliğinde olamaz (McCaffrey, 1997: 156). Ortak sular

---

[10]Maddenin metni: "*Bosut suyunun Sava'ya döküldüğü mahalle dek, nehri Sava'nın bir yakası Devlet-i Aliye'm ve bir yakası müşarun ileyh Çazar zaptında olmağla mabeyinde olan nehri Sava ve bu mabeyinde vaki adalar dahi müşterek olup gerek sefinelerin murur ve uburu gerek gayri menafide iki tarafın reayası alesseviye intifa eyleyip birbiri ile hüsni muamele eyleye…*". Bu metin bugünkü Türkçe' ye şöyle çevrilebilir; "Karlofça Andlaşması, 5. mad: Bosut Suyunun Sava'ya döküldüğü yere kadar; bir yakası Osmanlı Devleti ve diğer yakası adı geçen Çarlık zaptında olan Sava Nehri ve bu arada yer alan adalardan iki tarafın halkı, hem gemilerin gidiş gelişi, hem de diğer menfaatlerden faydalanma hususunda eşit şekilde yararlanıp birbirlerine iyi muamele etmektedir."(Akça, 2014: 12).

[11]Maddenin metni: "*zikre olunan sular hudud olup mukaddema Nehri-i Morş'da olduğu gibi tarafeynin reayası saky-i devab ve saydı-ı semek ve sair elzem olan menafide müşterek olup alesseviye intifa ideler…*" Bu metin bugünkü Türkçe 'ye şöyle çevrilebilir; "*Pasarofça Andlaşması'nın ilk maddesi: Belirtilen sular sınır olup, daha önce Mors Nehri'nde olduğu gibi iki taraf halkı hayvan sulama ve balık avlama ve diğer önemli menfaatlerde ortak olup eşit şekilde faydalanır…*" (Akça, 2014: 12).

kavramı çoğunlukla sınır oluşturan sularla ilgili ve ulaşım ve ticaret konulu andlaşmalarda yer almıştır (Akça, 2014: 12).

Esas olarak bu tür ifadeler devletlerarası dostça ilişkileri yansıtması için kullanılmıştır (Acabey, 2006: 21). Dolayısıyla kullanılan bu kavramı, genişletmek ve gerçek anlamını tahrif ederek suyolları ilgili devletlerin ortak mülkiyeti ya da egemenliğinde saymak, devletlerin kendi ülkeleri üzerindeki egemenliğine ilişkin uluslararası hukukun temel prensibine aykırıdır (Kılıç, 2013: 16).

20. yüzyılda "ortak su" kavramı "uluslararası akarsu" kavramı ile değiştirilmiştir. Ancak Türkiye yine de komşularıyla imzaladığı bazı belgelerde "ortak su" kavramına yer vermiştir. Örneğin, Keban Barajı projesinin uygulanmasına ilişkin olarak, 10 Şubat 1966 tarihinde Ankara'da yayımlanan Türk-Irak Ortak Bildirisinde "Müşterek sular konusunda, hâlihazır gayretlerin artırılarak akarsuları paylaşan ülkelerin…" ifadesi, tarafların aynı konuda bu kez Bağdat'ta yayımladıkları 26 Mayıs 1966 tarihli ortak bildiride[12] "…müşterek suların kullanılmasına müteallik sahildar memleketlerin…" ifadesi yer almaktadır (Toklu, 1999: 9).

2.4. Kıyıdaş Ve İlgili Devlet

Daha önceleri ulaşıma elverişli suyollarının akış yolunun üzerinde bulunan devletlere kıyıdaş devletler denilirdi. Diğer bir ifadeyle nehirlerin yalnız seyrüsefere elverişli kesiminde kıyısı olan devletler kıyıdaş olabilirdi (Sar, 1970: 79). Suyollarının akış doğrultusu göz önünde tutulduğunda "yukarıdaki devlet" ve "aşağıdaki devlet" ayırımı ortaya çıkmaktadır. Bu durumda suyollarının akış yolunun yukarısında bulunan devletler "yukarı kıyıdaş veya memba ülkesi",

[12]Uluslararası andlaşmalar hukukunda bildirilerin genelde bağlayıcı etkileri yoktur (UN, 2003: 50-55), bu yüzden Acabey'ye göre (2006: 21) Türkiye tarafından kullanılan bu ifadeler hukuki bir içerik taşımamakta, sadece devletlerarası dostluk ve işbirliğine işaret etmektedir. Bazen uluslararası bir andlaşmanın hükümlerine göre, belli bir bildiri zorunlu da olabilmektedir. Bkz. *Kimyasal Silahların Geliştirilmesinin, Üretiminin, Stoklanmasının ve Kullanımının Yasaklanması ve Bunların İmhası ile İlgili Sözleşme*, 1992, 3. madde (UN, 2003: 51).

aşağısında bulunan devletler "aşağı kıyıdaş veya mansap ülkesi" olarak adlandırılmaktadırlar (Dursun, 2006: 26).

Bugün sınıraşan suyolları, ulaşıma elverişli olup olmadığı, göz önünde tutulmaksızın "iki veya daha çok devletin ülkesini kesen ya da ayıran suyolları" seklinde tanımlayan görüş uyarınca "kıyı devleti" veya "kıyıdaş devlet" kavramları genişletilmiş ve bazen yerini "ilgili devlet" kavramına bırakmıştır (Sar, 1970: 80). Böylece uluslararası suyollarında "kıyı devlet" veya "kıyıdaş devlet" deyimi, uluslararası suyolunun yalnız ulaşıma elverişli kesiminde kıyısı bulunan devletleri değil, uluslararası niteliği olan suyolların akış yolu boyunca herhangi bir kesiminde kıyısı bulunan devletleri kapsamaktadır (Tiryaki, 2004: 10).

2.5. Paylaşılan Doğal Kaynak

Paylaşılan doğal kaynak kavramının daha tanımı yapılmamıştır. Ancak eğer sınıraşan suyollarının bir bölümünde gerçekleşen faaliyetler, onun bir başka bölümünde etki yaratırsa bu tür sular paylaşılan doğal kaynak olarak kabul edilmiştir (Acabey, 2006: 30). Bu kavram aslında sınıraşan suyollarında kıyıdaş devletlerin birbirlerine zarar vermeden azami faydayı sağlayabilmeleri için ortaya atılmıştır (Akça, 2014: 13).

BM Uluslararası Hukuk Komisyon'u (UHK)[13] tarafından 1980 yılında kabul edilen, BM Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımı ile ilgili 1997 Sözleşmesi'nin Taslak'ın 5.maddesi[14] "paylaşılan doğal kaynak" ile ilgilidir. Bu

[13]UHK, BM Genel Kurul tarafından 1947 yılında, uluslararası hukukun sürekli olarak geliştirilme ve kodifikasyonu için kurulmuştur. Komisyon, Genel Kurul tarafından seçilen 34 üyeden oluşmakta ve yılda bir kere toplanmaktadır. Üyeler dünyanın başlıca hukuk sistemlerini temsil etmekte ve kendi devletlerinin temsilcileri olarak değil; icra ettikleri görevin uzmanı olarak hizmet vermektedirler. Komisyon ülkeler arasındaki ilişkilerin düzenlenmesiyle ilgili pek çok konuyla ilgilenmektedir. Örneğin, BM Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımı ile İlgili Anlaşması Taslak olarak UHK tarafından hazırlanmış ve 1997 yılında Genel Kurul tarafından kabul edilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. http://www.un.org/law/ilc/ (Erişim Tarihi: 04.10.2015).

[14]Sözleşmenin nihai ve 2014'te yürürlüğe girmiş halde "paylaşılan doğal kaynak" yerine "uluslararası suyolları" kavramına yer verilmiş ve suyollarının hakça ve makul kullanımını

maddeye göre, uluslararası suların kullanımı bir diğer kıyı devletinin ülkesindeki suların kullanımını etkilediği ölçüde paylaşılan doğal bir kaynaktır (Stephen ve Schwebel, 1980: 69).

"Paylaşılan doğal kaynak" kavramı devletler tarafından eleştirilere uğramıştır. Türkiye, Hindistan, Jamaika, Etiyopya, Brezilya ve Fransa gibi ülkeler, "kavramın ihtilaflı olduğu", "uygun bir terim olmadığı", "Komisyon çalışmalarını zorlaştıracağı" ve "doğal kaynaklar üzerinde mutlak egemenlik prensibine aykırı olduğu" şeklinde gerekçelerle karşı çıkmışlardır. Türkiye "paylaşılan doğal kaynak" kavramının konuyla ilgisi olmayan tartışmalı bir kavram olduğunu belirtmiştir. Buna karşı, Tayland, Mısır, Cezayir, Arjantin, Amerika Birleşik Devletleri, Hollanda ve Finlandiya gibi ülkeler kavramı desteklemiştir (Stephen ve Schwebel, 1980: 72-73).

"Paylaşılan doğal kaynak" kavramının içeriği konusunda henüz bir uzlaşma yoktur. Suları paylaşılan bir değer olarak kabul edenler, kıyıdaş devletler arasında bir çıkar birliği bulunduğunu vurgulayarak, bu tür sularda ortak yönetimin zorunlu olduğunu söylemektedirler. Söz konusu kavramın taraf devletlerin işbirliğine yöneltme gibi konularda faydalı olabileceği söylenebilirse de, henüz içeriği üzerinde tam bir uzlaşmaya varılamamış bir kavramın, devletler bakımından uluslararası hak ve yükümlülükler doğuramayacağı belirtilmelidir (Akça, 2014: 15).

2.6. Uluslararası Akarsu Havzası

Uluslararası su kaynaklarının rasyonel bir şekilde kullanılması, yönetilmesi ve korunması için, "akarsu havzası" kavramı 20. yüzyılda ortaya çıkmıştır (Akça, 2014: 17). Kavram, akarsular, göller, yeraltı sularının planlanması ve yönetimini esas alan bir birimi kapsamaktadır. "uluslararası akarsu havzası" kavramı, ilk

vurgulanmıştır. Bkz. (Convention on the Law of the Non-navigational Uses of International Watercourses [UNWC], 1998).

olarak 1958 yılında Uluslararası Hukuk Derneği (UHD)[15] tarafından "düzenlenen su alanı" anlamına gelen "drenaj havzası" terimi olarak benimsemiştir (Somuncuoğlu, 2007: 24-26).

Havza kavramı 20. yüzyılda, bir akarsuyun birimi olarak birçok kez dile getirilmiştir (Bourne, 1969: 63). Örneğin; 1930'lu yıllarda, Avrupa'da su kaynaklarının havza bazında gelişimini sağlamaya yönelik çabalar başlamıştır (Teclaff, 1985: 96). Aynı şekilde, ABD başkanı Roosevelt, 1937 yıllında Kongre'deki konuşması sırasında ülkeyi yedi bölgeye bölerek her bir bölgede bir bölgesel birimin kurulmasından söz etmiştir. Bu birimlerin bölgelerindeki suların, su gücünün, toprağın, ormanların ve diğer kaynakların ihtiyatlı kullanımını ve bunları korumaya yönelik bütünleşmiş (İng. integrated) planlar hazırlamasını teklif etmiştir (Bourne, 1969: 83).

Akarsu havzasını paylaşan taraflar, hidrolojik olarak birbirine bağımlı olup bir tarafın su kaynaklarıyla ilgili tasarrufu, diğer taraf veya tarafları yakından etkilemektedir. Dolayısıyla, "uluslararası akarsu havzası" kavramın devletlerin işbirliği çalışmalarını destekleyici bir niteliği olduğu ileri sürülmüştür (Akça, 2014: 17).

"Su havzası" kavramının yerine yazarlar ve uluslararası kurumlar, drenaj havzası (İng. drainage basin), hidrografik havza (İng. hydrographic basin) ve nehir havzası (İng. river basin) gibi terimler kullanmaktadırlar. Bütün bu deyimler aynı coğrafi terimin farklı isimleridir (Sar, 1970: 72-73). Ancak Pazarcı, "uluslararası akarsu havzası" ve "uluslararası drenaj havzasını" farklı terimler olarak tanımlamaktadır; "uluslararası akarsu havzası", akarsu ve kollarıyla bir bütün oluşturmakta ve aynı rejime bağlı olmamaktadır. "Uluslararası drenaj

[15]UHD 1873'de Brüksel'de kuruldu. Amacı, uluslararası kamu ve özel hukukun alanlarında çalışmak ve bu alanların gelişmesinde katkıda bulunmanın yanı sıra söz konusu hukuklara karşı uluslararası saygı ve anlayışını ilerletmektir. UHD hükümet dışı (NGO) bir kuruluş olarak uluslararası hukuk alanında bağlayıcı olmayan faaliyet göstermektedir. Detaylı bilgi için bkz: http://www.ila-hq.org/ (Erişim Tarihi: 12.12.2015).

havzası" ise belirleyici öge, yeraltı suları dâhil, havzayı oluşturan bütün suların birbiriyle bağlantılı olması ve belirli bir yere akmasıdır (Pazarcı, 2003, s. 266).

Bazı coğrafya uzmanlar aynı kavramı farklı deyimlerle dile getirmektedirler. Örneğin; İzbırak'a göre (1992: 16) akarsu havzası, bir ırmak, bütün kolları ile birlikte, belirli bir bölgenin veya sahanın sularını toplar ki suları boşaltılan böyle bir bölge "akarsuyun su toplama bölgesi" veya "beslenme havzası", "akarsu havzası" denilir.

Bazı devletlerin[16] uygulamalarında "uluslararası akarsu havzası" kavramı kabul görmemiştir. Bunun sebebi de, havzanın sadece sınıraşan suları değil, belirli bir arazi parçasını da kapsamına alması ve toprağın yönetimini de içermesidir. Devletlere göre bu husus, devlet egemenliğine karşı bir durumdur (Acabey, 2006: 59).

2.7. Ulusal Ve Uluslararası Akarsu

"Ulusal akarsu" kavramının tanımı üzerinde görüş birliği vardır. "Ulusal akarsu", baştan sonuna kadar, yanı kaynağından ulaştığı denize, göle, ya da bir başka suyoluna kadar, bir devletin sınırları içinde kalan sudur (Pazarcı, 2003: 236).

"Ulusal akarsu" kavramında, önemli olan suyolun ulaşıma elverişli olup olmaması değil suyolunun tamamının, yani bütün mecrasının tek bir devletin ülkesi içinde kalmasıdır (Sar, 1970: 50). Dolayısıyla, ulusal suyolları üzerindeki faydalanma hak ve yetkisi, ülke egemenliğinin verdiği hak ve yetkilere dâhildir. Böylece, ulusal akarsular ulusal hukuk hükümlerine tabi olup uluslararası hukuka konu teşkil etmezler.

Ancak ulusal suyolları dışında kalan bütün sulara kesin bir şekilde "uluslararası akarsu" niteliği veremeyiz (Sar, 1970: 46). Dolayısıyla, "uluslararası akarsu" kavramının ayrı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir.

[16]Örneğin; Türkiye, Irak, Yunanistan, Pakistan, Hindistan, Sudan, Tayland vd. (Sar, 1970: 76-77).

"Uluslararası akarsu" kavramı ilk olarak Fransız hukukçu Engelhardt tarafından 1879 tarihli "Du Droit Conventionel Des Fleuves İnternationaux" adlı eserinde kullanılmıştır. Ancak kavramın andlaşmalara girişi ilk defa 1919-1920'li Paris Andlaşmaları'yla olmuştur (Vitanyi, 1974: 113).

Daha önceleri "uluslararası akarsu" kavramı üzerindeki tartışma ve yorumlar, suyolların daha çok ulaşıma elverişli kısımları üzerinde yoğunlaşmıştır (Tiryaki, 2004: 4). Ancak 19. yüzyıldan itibaren suyollarının ulaşım dışı kullanımı "uluslararası akarsu" kavramını da etkilemiştir. "Uluslararası akarsu" kavramının geleneksel tanımında, coğrafi kıstasın yanı sıra kullanılan suyolunun ulaşıma elverişlilik unsuru; kavramın yeni kullanımlar açısından değerlendirilmesi sebebiyle önemini kaybetmiş ve geriye sadece "coğrafî kıstas" kalmıştır (Dursun, 2006: 25). Böylece uluslararası suyolların belirlenmesinde coğrafi kıstas dikkate alındığında, suyolun ulaşıma elverişli olup olmadığı önemli olmadan, iki veya daha fazla devletin ülkesinde akan ya da bu devletlerin sınırlarını oluşturan suyolları "uluslararası akarsu" olarak kabul edilmiştir (Acabey, 2006: 23).

UHD de coğrafi kıstas dikkate alınarak "uluslararası akarsu" kavramını anlatmıştır. UHD'nin 1956 yılındaki Dubrovnik toplantısında karar altına alınan "Dubrovnik İlkeleri" 1. maddesine göre; "Uluslararası akarsu, iki veya daha çok devletin ülkelerini kesen ya da ayıran akarsulardır" (Kapan, 2007: 38).

Suyolları çoğu zaman, ana suyolu ve buna bağlı kollardan oluşan bir sistemi oluşturur. Birden fazla devletin sınırlarını kateden veya ayıran bir suyolunun kollarının da sınıraşan bir nitelik taşıması, coğrafi ölçüt açısından kolaylıkla kabul edilmektedir (Sar, 1970: 62). Ancak bir suyolunun ulusal nitelikte olan kollarının durumu tartışmalı bir konudur (Acabey, 2006: 28). Örneğin, uluslararası suyolu olarak kabul edilen Meriç Nehri'ne dökülen Tunca ve Arda kolları, coğrafi ölçüte uydukları için uluslararası suyolu niteliğindedir. Buna

rağmen, Dicle Nehri'nin, Türkiye'de doğup, Türkiye'de dökülen Batman, Garzan gibi kolları, bu anlamda ulusal kol niteliği taşımaktadır (Tiryaki, 2004: 9).

Uluslararası Daimi Adalet Divanı (UDAD), Oder Nehri Uluslararası Komisyon'un yetkisi sorununa ilişkin 10 Eylül 1929 tarihli kararında[17] "uluslararası akarsu" kavramına ulusal kollar da dâhil etmiştir. Ancak Sar (1970: 64) ve Pazarcı'ya göre (2003: 265) söz konusu kararın böyle bir sonucu, yalnız ulaşım amaçlı kullanımlar için geçerlidir.

"Uluslararası akarsu" kavramının kapsamı ile ilgili devletlerce yapılmış andlaşmalar üç gruba ayrılabilmektedir (Tiryaki, 2004: 10). Birinci grup ulusal kolları ana suyolunun statüsü dışında bırakanlardır. Örneğin; Kanada adına İngiliz Hükumeti ile ABD arasında, 11 Ocak 1909'da Washington'da imzalanan "Sınır Sularına ve Taraflar Arasında Çıkan Sorulara İlişkin Andlaşma"[18](Sar, 1970: 66). İkinci grup ise, dâhil edenlerdir; örneğin, 1946 tarihli Türkiye ile Irak arasındaki Dostluk ve İyi Komşuluk Andlaşması'na Ek Dicle, Fırat ve Kolları Sularının Düzene Konması Protokolü[19] (Acabey, 2006: 29). Üçüncü grup, belirli bir bölgedeki kolları dâhil edenlerdir. Ancak bu tür andlaşmaların sayısı azdır. Örneğin; Macaristan ile Avusturya arasında 2 Nisan 1956'da akdedilmiş "Sınır Bölgesinde Sular Ekonomisine İlişkin Andlaşma"dan[20] söz edilebilir (Sar, 1970: 68).

Uluslararası suyolunun ulusal kollarının sınır ötesi etkileri olduğu sürece, uluslararası sularla birlikte ele alınması gittikçe kabul gören bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır (Akça, 2014: 20). Akça'ya göre (2014: 20) burada ulusal kollara

---

[17]Kararda: "*Versialles* Andlaşması'nın hükümlerine uyarınca, Oder Nehri Uluslararası Komisyon'un yetkisi, Poland ülkesinde bulunan Oder Nehri'nin uluslararası ulaşıma elverişli nehirlerin netliği taşıyan… *Warthe* ve *Netze* kollarını da kapsamaktadır... Bkz. (U.K. v. Pol.) 1929 PCIJ (Ser. A) No. 23; (Case Relating To The Territorial Jurisdiction Of The International Comission Of The River Oder, 1929: 9).

[18]Andlaşmanın metni için Bkz. Doc. St/LEG/SER. B/12 (United Nations, 1964: 260 - 266).

[19]Andlaşmanın metni için Bkz. (R.G, 12.09.1947- 6705).

[20]Andlaşmanın metni için Bkz. (Teclaff, 1985: 111)

ilişkin durum son derece önemlidir. Dolayısıyla, eğer bir andlaşmayla aksi öngörülmemişse, ulusal kolların, sınır ötesi etkilere neden olduğu veya bu tür etkilere maruz kaldığı oranda, sınıraşan sularla birlikte ele alınması gerekmektedir.

2.8. Sınır Oluşturan Ve Sınıraşan Suyolları

Bir suyolu iki ya da kaç ülke arasındaki siyasi sınırların tamamını ya da bir kısmını oluştururursa sınır oluşturan nehir olarak tanımlanmaktadır (Akça, 2014: 24). Örneğin; Amu Suyolu Afganistan, Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan arasında 1200 km uzunlukta sınır oluşturmaktadır (Azimi, 2011: 44). Sınır oluşturan suyollarının sularının kullanımından dolayı, sınırın diğer tarafında doğrudan hissedilebilecek etkiler ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, sınır oluşturan suyollarında, suları kıyıdaş devletler arasında ayırmak neredeyse olanaksızdır (Acabey, 2006: 80). Aynı suyolu hem sınır oluşturup hem de sınır kateden bir akarsu olabilir (McCaffrey, 1997: 42-44). Örneğin; Murghab Nehri ilk önce Afganistan ile Türkmenistan arasında 30 km sınır oluşturmakta ve sonra Türkmenistan'a girmektedir. Aynı şekilde Harirud Nehri Afganistan ve İran arasında kısa bir sınır oluşturmaktan sonra İran'a girmektedir (Azimi, 2003: 44).

Sınıraşan suyolları, "iki ya da daha fazla ülkenin topraklarını kat ederek akan, suyun çıktığı ülke ile aktığı ülke arasındaki kullanımı veya paylaşımı eşit olması söz konusu olmayan sulardır" (Akmandor vd., 1994: 15). Ya da; sınıraşan suyolları, "bir ülkenin topraklarında doğan, iki ya da daha çok ülkenin topraklarını katederek bir denize veya göle dökülen akarsuların kollarını da kapsayan sular" olarak tanımlanmıştır (Zehir, 1998: 41).

Sınıraşan suyollarında, her devlet uluslararası hukukun birtakım ilkelerini dikkate alarak, kendi ülkesinde bulunan sular üzerinde egemenlik hakkına dayanarak sulardan yararlanabilir (Akmandor vd., 1994: 45-46). Dolayısıyla, sınıraşan sular üzerinde ortak egemenlik uzun süre ayakta tutulamaz ve suyun

çıktığı ülkeler ile aktığı ülkeler arasında eşit egemenlik söz konusu olamaz (Tiryaki, 2004: 12).

2.9.Thalweg Ve Orta Çizgisi

Suyolları ülkeler arasında siyasi sınırlar oluşturabilir. Ancak bir suyolunun sınır oluşturabilmesi için devamlı akması, yani yılın her mevsiminde suyun bulunması gerekmektedir (Tamçelik, 2012: 500).

Bugün suyollarında sınırların tespit edilmesi, bu suların ulaşıma elverişli olup olmadığına göre, thalweg çizgisi prensipleri, nehir kıyısı ve orta çizgi "median line" ile çözülmektedir (Shah, 2009: 364). Ancak thalweg ve orta çizgisi ile sınır sorunlarını çözmek, aslında ikinci sırada yer alır. Başka bir ifadeyle, eğer iki devlet arasında sınır oluşturan suyollarıyla ilgili bir andlaşma varsa öncelik andlaşmaya aittir (Cassese, 2005: 154). Thalweg çizgisi prensipleri ve orta çizgi ile sınırları tespit edilmenin genel amacı, iki ülke için sınır oluşturan nehirlerden eşit faydalanma hakkı sağlanmaktır (Rhee, 1982: 556).

Eğer sınır oluşturan nehir ulaşıma elverişli değilse uygulamalara[21] göre, nehrin tam ortası "orta çizgi" uluslararası sınır olarak tespit edilmektedir (Shah, 2009: 366). Orta çizge metodu 19. ve 20. yüzyıl buyunca genelde ulaşıma elverişli olmayan sınır oluşturan nehirlerde sınır tespit amacıyla kullanılmıştır (Bouchez, 1963: 793). Orta çizgi ile sınır oluşturma, faydalı bir metottur; her şeyden önce, bu metot ile sınır oluşturmak çok kolaydır (Bouchez, 1963: 794). Bunun yanı sıra, zaman içerisinde sınırın değişmesi de söz konusu olmaz ve son olarak orta çizgi metodu kıyı devletleri için nehirden ortak ve eşit faydalanma hakkını sağlamaktadır (Shah, 2009: 367).

[21]Örneğin, Benin ve Nijer arasında sınır davasıyla ilgili Uluslararası Adalet Divanı kararında Orta Çizgi iki devlet arasında sınır olarak tespit edilmektedir. Kararda: "Nehrin ulaşıma elverişli olmadığını ve diğer durumları göze alarak, Mekrou'ya takip eden orta çizgiyi uluslararası sınır olarak kabul görmektedir…" diye belirtilmektedir. Kararın tam metni için Bkz. Frontier Dispute (Benin v. Niger), 2005 I.C.J. 90, 150 (July 12).

Bir sınır oluşturan nehrin ulaşıma elverişli olduğu durumda thalweg çizgisi prensipleri ile sınır tespit edilmektedir (Bouchez, 1963: 798). Thalweg Almanca bir sözcük olarak "bir nehrin sürekli olarak ulaşıma elverişli kanalı" anlamındadır (Shah, 2009: 367). Thalweg, "bir nehrin en derin kanalı" olarak da tanımlanmıştır (Gleditsch vd., 2006: 365). Dolayısıyla, thalweg genel bir alan anlamında bir çizgi değildir (Bouchez, 1963: 793) ve orta çizgi gibi, thalweg ile nehrin suları eşit olarak ayırılamaz (Cukwurah, 1967: 51).

Uluslararası hukukta, ulaşıma elverişli bir nehirde ilk olarak 1908 tarihli Luneville Andlaşması'nda[22] thalweg ile sınır tespit edilmiştir (Cukwurah, 1967: 52). Bu tarihten sonra thalweg sınır tespit metodu olarak andlaşmalarda[23] yer almıştır ve "uygun yolu", "orta yolu", "orta kanalı", "kanalın ortası", "nehrin orta kanalı" ve "nehirde sınır çizgisi" olarak adlandırılmıştır (Shah, 2009: 369).

Afganistan ile önceki Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ve şimdiki Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan arasında, sınır çizgisi Amu Nehir'de, thalweg ve orta çizgi metodu ile çizilmiştir. 1946'da Afganistan ve SSCB arasında düzenlenmiş sınır andlaşmasının 1. maddesine göre, Amu Nehrinin ulaşıma elverişli kısımlarında thalweg ve ulaşıma elverişli olmayan kısımlarında ise nehrin tam ortası, iki devlet arasında sınır çizgisi olarak tespit edilmiştir (Naibkhel, 2008: 87-88).

3. Uluslararası Suyolu'nun Kullanımı İle İlgili Doktrinler

20. yüzyıldan itibaren inşaat tekniklerinde başlanan ilerlemeler, büyük ve etkin su yapılarının ortaya çıkmasına yol açmıştır (Tiryaki, 2004: 17). Nüfusun artması, daha geniş alanların sulu tarıma açılmaya başlanması ve enerji

[22]Andlaşmanın 14. maddesine göre, Rhine ve Adige Nehirlerin ulaşıma elverişli kısımları (*thalweg*), sınır olarak kabul edilmektedir (Cukwurah, 1967: 52); Andlaşmanın tam metni için Bkz. http://www.napoleon-series.org/research/government/diplomatic/c_luneville.html (Erişim Tarihi: 6.4.2015).

[23]Örneğin, Baden ve Fransa arasında 1827 tarihli andlaşması ve Bulgaristan sınırları ile ilgili Avrupa Komisyonu'nun 1879 tarihli yasası (Lauterpacht, 1960: 218).

ihtiyacının artması suyun kullanımında geniş bir artmaya yol açmıştır (Kılıç, 2014: 70). Ulusal suyolları üzerinde yapılan bu faaliyetler, bir soruna sebep olamaz. Ancak uluslararası suyollarından faydalanma konusu, kıyıdaş devletler arasında sorun yaratmaya başlamıştır (Tiryaki, 2004: 22). Kıyıdaş devletler de bu suları kullanmaları için hukuki bir dayanak bulmaya çalışmıştır. Devletlerin bu çalışmaları sonucunda birçok doktrin ortaya çıkmıştır (Kılıç, 2014: 70). Uluslararası suyollarının kullanımının kapsamı ile ilgili doktrinler aşağıda ayrı ayrı ele alınacaktır.

3.1. Mutlak Ülke Egemenliği (Harmon) Doktrini

Bu doktrin, 1895'de ABD ve Meksika arasındaki Rio Grande[24] nehri ile ilgili uyuşmazlıklar nedeniyle, ABD Başsavcısı Judson Harmon tarafından geliştirilmiştir (Şehsuvaroğlu, 1997: 94). Rio Grande ulaşıma elverişli ve sınır oluşturan bir suyoludur. Dolayısıyla, aşağı kıyıdaş durumunda olan Meksika'ya göre, kıyıdaş devletlerin izni olmadıkça nehrin suyunu büyük ölçüde azaltacak tedbirler uygulanamayacaktır. Ancak 1891-1895 yıllarında ABD'nin sulama çalışmaları nedeniyle nehir suyunun seviyesinin düşmesi Meksika'nın protestosuna neden olmuştur. Bu süreçte yaşanan ihtilaf sonucunda mutlak ülke egemenliği doktrini, ABD Dışişleri Bakanı'nın isteği üzere ABD Başsavcısı tarafından ortaya atılmıştır (Acabey, 2006: 95).

Harmon doktrinine göre, yukarı kıyıdaş devlet kendi ülke sınırları içinde bulunan suyolları dilediği gibi sınırsız olarak saptırabilip kullanabilir (Kaya, 2003: 34). Başka bir ifadeyle, bu doktrine göre, yukarı kıyıdaş devletin kendi ülkesi içinde bulunan suyollarından tam faydalanma hakkı vardır ve eğer faydalandığından dolayı, diğer kıyıdaş bir devlete zarar gelirse sorumluluk yukarı kıyıdaşa ait değildir.

[24]Rio Grande nehri, ABD'nin Colorado Eyaleti'nde doğduktan sonra Meksika'ya doğru akar ve iki devlet arasında 1500 km sınır teşkil ettikten sonra Meksika Körfezine dökülür (Tiryaki, 2004: 25).

Harmon doktrini, ABD tarafından uluslararası suyolları hakkında uzun süre devletin resmi tezi olarak benimsenmiştir (Austin, 1959: 393). Örneğin; ABD'nin sınıraşan sularla ilgili sorun yaşadığı bir başka ülke Kanada'dır. 1909 yılında yine Harmon doktrinine dayanarak aşağı kıyıdaş olan Kanada devleti ile bir andlaşma yapmıştır (Akça, 2014: 30). Ancak zamanla bu tezi değiştirmek zorunda kalmıştır. ABD'nin Harmon doktrinini tamamen reddetmesi ve farklı bir görüşü öne sürmesi, Kanada ile bir uyuşmazlık sırasında söz konusu olmuştur. 1955 yılında, Kanada devleti, Columbia[25] nehrinin, kendi ülkesinde kalan kesimindeki sularını saptırarak, bütünüyle kendi topraklarındaki Frazer nehrine akıtmayı öngören bir projeyi başlamayı planlamıştır. Bu kez aşağı kıyıdaş durumunda kalan ABD Columbia nehrinin kendi kesimi üzerinde planladığı projelerin, Kanada'nın saptırma isteği ile tehlikeye düşmesi karşısında, Harmon Doktrini'ni kesin olarak terk etmek zorunda kalmıştır (Sar, 1970: 124-125).

Harmon doktrini, suyolların kullanılması konusunda ortaya çıkan uyuşmazlıklarda, genellikle yukarı kıyıdaş durumunda bulunan devletler tarafından benimsenmiştir (Kaya, 2003: 34). Örneğin Avusturya, Bavyera'ya karşı ve Hindistan, Pakistan'a karşı Harmon doktrinini benimseyip bu doktrini uygun bir uygulama olarak kabul etmişlerdir (Tiryaki, 2004: 26). Bunun yanı sıra, Cem'e göre(1970: 113 -114), bu doktrini savunan yazarların neredeyse tamamı yukarı kıyıdaş devletin vatandaşlarıdır.

Harmon doktrini birçok eleştiriye uğramıştır. Dolayısıyla bugün kabul gören bir görüş değildir. Her şeyden önce, yalnız tek bir devletin mutlak egemenliğini benimsediğinden dolayı oldukça eleştirilmiştir (Tiryaki, 2004: 28). Bir devletin kendi ülkesi üzerindeki egemenlik, o devlete haklar yanında bazı

[25]*Columbia* nehri 2000 km uzunluğuyla Kuzey Amerika'nın en büyük nehirlerinden biridir. Kanada'da doğan ve bu ülkede 750 km'lik bir uzunlukta güneye doğru aktıktan sonra, Washington eyaletinde ABD'ye girer ve uzunca bir kavis çizerek Büyük Okyanusa dökülür (Tiryaki, 2004: 28).

yükümlülükler de yüklemektedir. Uluslararası Adalet Divanı (UAD)[26] Korfu Boğazı olayı hakkında aldığı, 9 Nisan 1949 tarihli kararında, her devletin, "kendi ülkesini diğer devletlerin haklarına aykırı eylemler için kullanmaya müsaade etmeme" vecibesinin olduğunu belirtmiştir (Corfu Channel Case, 1949: 4). Uluslararası Hukuk Enstitüsü'nün (UHE)[27] 1911 Madrid Kararı'nda, bir devletin bir başka devletin ülkesine akan sular üzerinde diğer devletin kabulü olmadan, suların durumunu değiştirecek veya zedeleyecek faaliyetler yapamayacağı belirtilmiştir (Akça, 2014: 31).

Sularla ilgili devletler arası andlaşmalarda ve ulusal mahkeme kararlarında, genelde tarafların egemenlikleri sınırlanmış ve sınıraşan sularda karşılıklı hakları tanınmıştır (Acabey, 2006: 111). Bugün uluslararası hukukun varlığı bizzat mutlak egemenliği reddetmektedir (Wouters, 1999: 10). Dolayısıyla, uluslararası suyolu ile ilgili mutlak egemenliğe dayanmak en zayıf hukuki görüştür (McCaffrey,1997: 114).

3.2. Doğal Durumun Bütünlüğü Doktrini

Bu doktrin aslında İngiltere'de Common Law hukukunda uygulanan kıyıdaş hakları görüşünden alınmıştır. Kıyıdaş hakları (İng. riparian rights) görüşüne göre, yukarı kıyıdaş durumundaki malik, kendi mülkünün aşağısındaki malikin topraklarına akan nehir ya da ırmakları olduğu gibi bırakmak zorundadır

[26]UAD BM'nin başlıca yargı organı olarak 1945'te BM Antlaşması'nın (BM Şartı) ile kurulup ve 1946'da işe başlamıştır. UAD'nin statüsü BM Şartı'nın ayrılmaz bir parçasıdır. UAD Hollanda'nın Lahey kentindedir. Divanin yetki alanı, uluslararası hukuk alanında, taraf olan devletler kendisine getirdikleri davaları çözmek ve BM organları arasında uyuşmazlığa konu olan hukuksal sorulara istişare olarak cevap vermektir. BM Genel Kurulu ve Güvenlik Konseyi tarafından 15 hakem Divan'ın üye olarak 9 yıl için seçilmektedir. Divan'ın resmi dili, İngilizce ve Fransızcadır. Ayrıntılı bilgi içi bkz: http://www.icj-cij.org/homepage/index.php (Erişim Tarihi: 12.04.2015).

[27]UHE 1955'te Georgetown Üniversitesi'nin hukuk merkezinde kurulmuştur. Kuruluşundan bu yana kadar Enstitü, uluslararası alanda hukuki, ekonomik ve siyasal çözümleri bulmak amacıyla farklı araştırmalar ve teknik çalışmaları sürdürmüştür. Bugün Enstitü, bir bağımsız, hükümet dışı ve kar amacı olmayan bir organ olarak uluslararası hukuk, ekonomi ve siyaset hakkında araştırmalar ve teknik çalışmalarını sürdürmektedir. Ayrıntılı bilgi içi bkz: http://www.ili.org/about.html (Erişim Tarihi: 12.04.2015).

(Kapan, 2006: 48). Doğal durumun bütünlüğü doktrinine göre, kıyıdaş devletlerin ülkesine giren suların hiç değişiklik yapmadan akması gerekmektedir (Sar, 1970: 217). Böylece doktrin aşağı kıyıdaş devletin gelecekteki kullanımlarına dokunulmazlık tanınmaktadır (Sar, 1970: 221). Bu doktrin uygulandığında, yalnız suları miktar ve nitelik olarak etkileyen faaliyetler değil, barajlar gibi suların akışının düzenlenmesine ilişkin eylemler de yasaklanacaktır (McCaffrey, 2007: 128). Kısaca anlatmak gerekirse bu doktrinin uygulanması durumunda, aşağı kıyıdaş devlet yukarı kıyıdaşın kullanılmasını veto edilebilir ve kendi gelecekteki kullanımlarını koruyabilir (Rüştü ve Salem, 2004: 59).

İsviçreli hukukçu Max Huber ve İngiliz hukukçu Oppenheim doğal durumun bütünlüğü doktrininin ilk savunucusudur. Huber'e göre, yukarı kıyıdaş durumundaki devlet aşağı kıyıdaşa suyu, doğal durumu gereği olarak aktığı şekilde vermeye mecburdur. Huber bunu uluslararası hukukun bir kuralı olarak sunmaktadır[28] (Sar, 1970: 218).

Oppenheim'e göre, ülkesel egemenlik bir devlete sınırsız kullanım hakkı tanımaz[29] (Rüştü ve Salem, 2004: 60).

---

[28]*Huber* olarak doktrini savunlarken şöyle demektedir: *"Genel kural olarak, her devlet ülkesinde istediği gibi tasarrufta bulunur ve bu ülke üzerinde otoritesini münhasıran kullanır. Devlet yabancı bir ülke üzerinde eylemlere girişemeyeceği gibi, kendi ülkesi üzerinde de bu çeşit eylemlere katlanmak zorunda değildir. Devletin, sınırlarının ötesine uzanan eylemleri arasında hukuk dışı sayılabilecek olanlar Ancak başka bir devletin ülkesindeki doğal olarak mevcut bulunan durumları etkilemek suretiyle bu devletin haklarını zedeleyen eylemlerdir. Milletlerarası hukuk bakımından tartışma kaldırmayan kural şudur: Bir devlet alttaki komşusuna suyu, doğal durumu gereği olarak, aktığı şekilde vermeye mecburdur"* (Sar, 1970: 217).

[29]*Oppenheim* görüşünü şu şekilde belirtmektedir: "*Ülke egemenliği sınırsız hareket özgürlüğü sağlayamaz. Ülke egemenliğine rağmen devlet kendi ülkesindeki doğal şartları komşu devletin doğal şartlarının aleyhine değiştirmeye, örneğin, kendi ülkesinden komşu ülkeye akmakta olan nehrin akımını durdurmaya ya da saptırmaya yetkili değildir. Ulusal olmayan nehirler, sınır teşkil eden nehirler ve uluslararası nehirler, kıyıdaş devletlerden herhangi birinin keyfi denetimi altında değildir. Çünkü sınıraşan sularla ilgili uluslararası hukuk kuralı uyarınca, hiçbir devlet kendi ülkesindeki doğal şartları, komşu devlet ülkesinin doğal şartları aleyhine değiştiremez. Bu yüzden devletin yalnız kendi ülkesinden komşu devlete akan bir nehrin sularını durdurması ya da saptırması değil, fakat aynı zamanda, nehir sularının komşu devlete zarar verecek veya bu devletin nehrin akımından kendi kesiminde faydalanmasını önleyecek şekilde kullanması da yasaklanmıştır*" (Sar, 1970: 218).

Doğal durumun bütünlüğü doktrini incelediğinde, sadece aşağı kıyıdaş devletin çıkarlarını koruyan bir doktrin olarak nitelenebilmektedir. Çünkü bir nehrin doğal durumunu değiştiren ülke sadece yukarı kıyıdaş olabilmektedir. Buna karşı aşağı kıyıdaş devlet yukarı kıyıdaşın çıkarlarını dikkate almak zorunda değildir (Acabey, 2006: 114). Söz konusu doktrinin, uluslararası hukukun bir kuralı niteliğini kazanıp kazanamadığı ile ilgili, devletlerin uygulamaları[30], uluslararası andlaşmaları[31] ve yardımcı kaynak olarak mahkeme kararları[32] ile doktrin (yazarlar ve uzmanların görüşleri)[33] ayrıntılı bir şekilde incelediğinde söz konusu doktrinin böyle bir nitelik kazanamadığı sonucu elde edilmektedir. Dolayısıyla, doğal durumun bütünlüğü doktrini bugün için geçerliliğini yitirmiştir (Acabey, 2006: 117).

3.3. Ön Kullanımın Üstünlüğü Doktrini

Ön kullanım üstünlüğü doktrinine göre, bir devletin ülkesindeki suları diğer kıyıdaş devletlerden önce kullanmaya başlayan devlet, bu kullanımı devam ettiği sürece, faydalandığı sular üzerinde bir çeşit hak kazanmaktadır (Rüştü ve Salem, 2004: 60).

Bu doktrin de iç hukukta uygulanan "kazanılmış haklar" doktrinin[34] uluslararası hukuka aktarılması sonucunda ortaya çıkmıştır. Kazanılmış hakları, uluslararası alanda "doğal", "tarihi" ve "kadim" haklar olarak farklı terimlerle

---

[30]Örneğin; Nil Nehri'nin üzerinde Mısır-Sudan arasında 1929 Andlaşması; Pakistan-Hindistan arasında 1948 ve 1960 Andlaşması (Sar, 1970: 222-25).

[31]Örneğin; 9 Aralık 1923 tarihli "Birden Fazla Devleti İlgilendiren Hidrolik Enerjinin Geliştirilmesi Hakkındaki Cenevre Andlaşması"; 1965 tarihli Amerikan Devletleri Teşkilatı çerçevesinde hazırlanmış olan "Uluslararası Nehir ve Göllerin Endüstriyel ve Tarımsal Kullanımın Andlaşması" (Sar, 1970: 231-32); 1997 tarihli BM Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımla İlgili Andlaşması (UNWC, 1998).

[32]Detaylı bilgi için bkz. *Lanoux Gölü* Meselesine İlişkin Hakemlik Mahkemesinin Görüşü; eyaletler arası nehir uyuşmazlıklarıyla ilgili "İsviçre Federal Mahkemesinin Görüşü", "ABD Yüksek Mahkemesinin Görüşü" ve "Almanya Yüce Mahkemesinin Görüşü" (Sar, 1970: 233-39).

[33]Detaylı bilgi için bkz. (Sar, 1970: 239-44).

[34]Bu doktrine göre; arazisindeki suları diğer kıyıdaşlara nazaran daha önce kullanmaya başlayan malikin, bu kullanımı devam ettiği sürece bu sular üzerinde bir çeşit kazanılmış hakkı vardır (Tiryaki, 2004: 32).

ifade edilmektedir (Tiryaki, 2004: 32-33). Söz konusu doktrin uyarınca, kazanılmış hak kapsamına ülke topraklarına akan bütün sular girmez, yalnız fiilen ön kullanıma konu olan sular girer (Akça, 2014: 38). Bunun yanı sıra, bir andlaşma ile kazanılmış haklar, doktrin ile kazanılmış hak kapsamına girmemektedir. Dolayısıyla, herhangi bir suyolundan faydalanmada, bir kıyıdaş devletinin, andlaşma ile kazanmış olduğu hakkı, diğer kıyıdaş devlete karşı ileri sürürken sadece andlaşma hükümlerine dayandırması gerekir (Tiryaki, 2004: 33).

Ön kullanımın üstünlüğü doktrini, uluslararası suyollarının kullanılmasına uygulayan ilk yazar Vattel'dir. Bu yazara göre, en eski hak bütün kapsamı ile yeni haklara göre öncelik taşımaktadır (Sar, 1970: 272). Genel olarak, söz konusu doktrin yukarı ve aşağı kıyıdaş devletler tarafından benimsenebilmektedir. Ancak aşağı ve yukarı kıyıdaş devletlerin coğrafi konumlarından dolayı, genelde kazanılmış haklara zarar verebilecek durumda olan yukarı kıyıdaştır. Bu nedenle ön kullanımın üstünlüğü doktrinine çoğunlukla aşağı kıyıdaş devletler ve onların çıkarlarını savunan yazarları başvurmaktadırlar (Bir, 1986: 92).

Söz konusu doktrin, Pakistan, Sudan, Irak ve Mısır gibi devletler tarafından savunulmuştur (Tiryaki, 2004: 34). Helmend Nehri'ne göre aşağı kıyıdaş devlet olarak İran, 1950 yılında Afganistan'a karşı ön kullanım üstünlüğü doktrinini ileri sürmüştür (Sar, 1970: 282). Ancak Meksika, ABD ve İngiltere gibi devletler bu doktrine karşı çıkmıştır (Tiryaki, 2004: 35).

Bazı devletlerin[35] iç hukuklarında yer alan, zaman bakımından önce gelen hak bakımından önce gelir (first in time - first in right), kuralının sunucu olarak "kazanılmış haklar" uluslararası hukukta geçerli değildir (Kapan, 2006: 51). Uluslararası hukukta kazanılmış haklara saygı ilkesinin uygulandığı alan, devletlerin halef olmaları durumudur. Diğer bir deyişle, belirli ülke üzerinde

[35]Örneğin, ABD'nin doğu eyaletlerinde (Alaska, Arizona, Colorado, Idaho, California, Montana, Nevada, New Mexico, Utah ve Wyoming), zaman bakımından önce gelen hak bakımından önce gelir (*prior appropriation*) doktrini hukuk sistemlere bir kural olarak girmiştir (Hodgson, 2006: 13).

devlet egemenliğinin değişmesi sonucunda, özel kişilerin eski hukuk düzeni altında kazanmış oldukları hakların, yeni hukuk düzeninde de korunması gerekmektedir. Uluslararası hukukta geçerli olan, bir devletin, mevcut hukuk düzenine göre, diğer bir devlete karşı ileri sürebileceği bir hakkı bulunup bulunmadığıdır. Dolayısıyla, devletlerin önceden kazanılmış hak iddiaları kabul görmemektedir (Sar, 1970: 278).

3.4. Hakça Ve Makul Kullanım Doktrini

Hakça ve makul kullanım (İng. equitable and reasonable utilization) doktrine göre her devlet, kendi ülkesi içindeki suyolundan hakça ve makul bir şekilde yararlanmalıdır (Kılıç, 2013: 19). Hakça ve makul kullanım doktrininin temeli, kıyıdaş ülkelerin suyolu imkânlarından eşit yararlanma esasına dayanmaktadır (Rüştü ve Salem, 2004: 60).

Hakça ve makul kullanım doktrini, ABD Yüksek Mahkemesi'nin eyaletler arasında vermiş olduğu kararlarda ortaya çıkmış ve daha sonra ABD'ye mensup hukukçular tarafından uluslararası hukuka aktarılmıştır. ABD'li hukukçulardan ilk olarak C. Eagleton tarafından kullanılmış ve ABD'li diğer bir hukukçu Lipper tarafından geliştirilip[36] tanımlanmıştır (Zehir,1998: 46). Doktrin, "hakkaniyete uygun", "hakça katılım", "faydacı", "optimum faydalanma" ve "adil kullanım" gibi farklı terimlerle ifade edilmiştir (Akça, 2014: 42).

Hakça ve makul kullanım doktrinine göre, her kıyıdaş devlet, sınıraşan sulardan kendi sınırları içerisinde kullanım hakkına sahiptir, bununla birlikte, bir devlet hakkını kullanırken, diğer devletlere zarar vermeyecektir ve hakça, makul ve optimum kullanım doktrine uygun şekilde hareket etmeye mecburdur (Somuncuoğlu, 2007: 37). Buna rağmen, söz konusu kullanımın eşitliği, bir

[36]*Lipper* hakça ve makul kullanıma "sınır aşan suların adil kullanımı akarsuya mecra ülkeler arasında her birinin farklı ekonomik ve sosyal ihtiyaçları bulunmakta ve bu sebeple her ülkeye azami fayda ve her ülkeye asgari zarar verecek şekilde bölüştürülmesi" olarak ifade etmektedir (Zehir, 1998: 46).

kıyıdaş devlete, bir nehrin sularının eşit bölüşülmesi hakkını vermez (İnan, 1994: 249).

Doktrine göre, hakça kullanım, bir devletin fayda getiren eyleminin diğer devlete verdiği zarardan daha fazla olması durumunda geçerlidir (Kılıç, 2013: 20). Ancak burada önemli ve zor olan, fayda ve zararın, hangi kıstaslara göre ölçüleceğidir. Uluslararası andlaşmalar, örneğin, UHD 1966 yılında aldığı Helsinki Kuralları ve BM'nin 1997 Uluslararası Suyollarından Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanımına İlişkin Sözleşmesi, hakça ve makul kullanımı doktrinini benimsemiş ve hakça kullanımın bazı kıstaslarını öngörmüştür. Helsinki Kuralların 5. maddesine göre, hakkaniyete uygun kullanımın kıstaslarını kısaca şu şekilde anlatabiliriz. A- Havzanın coğrafi ve hidrolojik durumu. B- İklim, C- Havza sularının geçmiş kullanımı. D- Havza devletlerinin ekonomik ve sosyal ihtiyaçları. E- Her devlette havza sularına bağımlı nüfus oranı. F- Her devletin ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarını karşılayacak alternatif imkânların maliyetlerinin karşılaştırılması. G- Diğer kaynakların bulunup bulunmaması, H- Nehir suyu kullanılmasında israftan kaçınma ve son olarak, I- Havza devletinin ihtiyaçlarının, diğer bir havza devletine ciddi bir zarar verilmeden karşılanabilme derecesi (Salman, 2007: 629). Aynı şekilde, BM'nin 1997 Uluslararası Suyollarından Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanımına İlişkin Sözleşmesi'nin 5. maddesi, uluslararası suyollarını hakça ve makul bir şekilde kullanımıyla ilgilidir. 6. madde ise hakça ve makul kullanıma ilişkin faktörleri, birkaç değişiklik[37] dışında, aynı şekilde sıralamıştır (UNWC, 1998).

Hakça ve makul kullanımı doktrini, her ne kadar bütün kıyıdaş devletlerin yararlanabileceği bir doktrin olarak görünürse de, yasakladığı zarara göre, aşağı kıyıdaş devletin lehine bir çözüm olarak nitelendirmektedir. Çünkü aşağı kıyıdaş

[37]Örneğin, BM 1997 Sözleşmesi, sularının geçmiş kullanımını, hakça ve makul kullanımı için bir kıstas olarak değerlendirmemiştir. Bunun yerine havzanın şimdiki ve gelecekteki su potansiyelini göz önünde tutarak hakça kullanımını vurgulamıştır. Bkz (UNWC, 1998).

devlet nehir sularından faydalanırken yukarı kıyıdaşa bir zarar vermemekte ve Dolayısıyla hakça kullanıp kullanılmadığı değerlendirmemeye gerek yoktur. Ancak yukarı kıyıdaş devlet nehir sulardan faydalanırken, doktrine göre, her zaman söz konusu doktrini göz önünde tutmalıdır (Sar, 1970: 300).

4. Uluslararası Suyolun Kullanımıyla İlgili Evrensel Kurallar Oluşturma Çabaları

Önceki sayfalarda anlattığımız doktrinlerden sadece hakça ve makul kullanımı doktrini uluslararası suyolları hakkında bugünkü kurallarda yer almaktadır. Kalan üç doktrin, Berber'e göre (1959: 14) uluslararası hukukun kişisel ve bireysel (İng. personal and individualistic) anlayışını gösterip devletler bu bencil iddialarını, uluslararası hukukun bir kuralı olarak göstermektedir. Dolayısıyla, bu doktrinler uyuşmazlıklara bir çözüm yolu olmayacaktır. Böyle olunca, bu konuda evrensel kurallara ihtiyaç, bütün önemi ve kapsamı ile kendini göstermektedir. Bu kapsamda uluslararası suyollarıyla ilgili uluslararası hukukunun oluşumuna katkı sağlayan UHD, UHE ve BM'nin çalışmaları önem arz etmektedir. Biz de uluslararası suyollarıyla ilgili uluslararası hukukun oluşumuna katkı sağlayan çalışmaları, kısaca ele alacağız.

4.1. Uluslararası Hukuk Enstitüsü'nün Çalışmaları

Uluslararası suyollarının kullanımı hakkında UHE'nün kararları (İng. resolutions) vardır. Bu konuda UHE'nün kararları genelde, uluslararası suyollarından faydalanırken, diğer kıyıdaş devletlere önemli zarar vermeme konusunu vurgulamaktadır. 1911'li "Madrid Bildirisi"[38] olarak adlandırılan UHE'nün ilk kararında, suyolundan faydalanırken diğer kıyıdaş devletlere zarar verme mutlak olarak yasaklanmış ve böylece Hormon doktrinine karşı çıkmıştır

[38]Madrid Bildirisinin Fransızca metni için bkz. Réglementation internationale de l'usage des cours d'eau internationaux en dehors de l'exercice du droit de navigation http://www.idi-iil.org/idiF/resolutionsF/1911_mad_01_fr.pdf (Erişim Tarihi: 14.04.2015).

(Toklu, 1999: 33). UHE'nün bu yaklaşım 1961 Salzburg[39] kararıyla biraz daha yumuşamıştır. Salzburg kararı, uluslararası suyollarından kullanımı, diğer devletlerin kullanımına bir zarar vermemeyle kısıtlamaktadır (Salman, 2007: 628). Kısaca anlatmak gerekirse UHE'nün Madrid ve Salzburg kararında, devletlerin suyollarının kullanım hakkına sınırlamalar getirmiştir. UHE'nün 1979[40] ve 1997[41] tarihli kararları, çevre kirlenmesiyle ilgilenmektedir. Bu kararlarda suyolları kirlenen ve diğer kıyıdaşlar üzerinde olumsuz etki yaratan faaliyetler yasaklanmıştır (Salman, 2007: 628).

4.2. Uluslararası Hukuk Derneği'nin Çalışmaları

UHD'nin çalışmaları UHE'nün çalışmalarına göre farklılıklar taşımaktadır. UHD kendi çalışmalarda, uluslararası suyollarının hakça ve makul kullanımını vurgulamaktadır. Bu konuda ilk çalışma olarak 1956 Dubrovnik Bildirisi'nden (İng. Dubrovnik Statement) söz edebiliriz. Bu bildirinin 3. maddesi, her kıyıdaş devlete suyollarından faydalanma hakkı vermektedir. Ancak bu hakkı kullanırken diğer kıyıdaşların karşılaşabilecekleri etkileri göz önünde tutmalıdır (Sar, 1970: 179). UHD'nin suyolları hakkında bu yaklaşımı, 1958 New York Kararı ile geliştirilmiştir. Bu Karara göre, kıyıdaş devletler suyollarından faydalanırken, hakça ve makul kullanıma tabidir. Suyollarının hakça kullanımı, daha sonra UHD'nin 1964 Tokyo ve 1966 Helsinki Konferansı'nda tartışmaların esasını teşkil etmiştir. Helsinki Konferansı'nda, hakça ve makul kullanımı ilkesi UHD'nin uluslararası suyollarıyla ilgili sonraki çalışmaları için temel bir ilke olarak yerleşmiştir (Salman, 2007: 628-629).

---

[39]Salzburg kararının tam metni için bkz. Utilization of Non-maritime International Waters (Except for Navigation) Session of Salzburg 1961, http://www.idi-iil.org/idiE/resolutionsE/1961_salz_01_en.pdf (Erişim Tarihi: 14.04.2015).

[40]Kararın metni için bkz. The Pollution of Rivers and Lakes and International Law. http://www.idi-iil.org/idiE/resolutionsE/1979_ath_02_en.PDF (Erişim Tarihi: 14.04.2015).

[41]Kararın metni için bkz. Responsibility and Liability under International Law for Environmental Damage. http://www.idi-iil.org/idiE/resolutionsE/1997_str_03_en.PDF (Erişim Tarihi: 14.04.2015).

UHD'nin Dubrovnik, New York ve Tokyo'da yapılan çalışmaları, 1966'da Helsinki Kuralları'nın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Helsinki şehrinde bir konferans esnasında kabul edilip Helsinki olarak adlandırılmış kurallara, aşağıda kısaca değineceğiz.

4.2.1. Helsinki kuralları

Bu kurallar, 1966'da Helsinki'de UHD tarafından düzenlenen bir konferansta, Uluslararası Suyollarının Kullanımı İle İlgili Helsinki Kuralları (İng. Helsinki Rules on the Uses of the Waters of International Rivers) başlığı altında kabul edilmiştir. Söz konusu kuralların, sadece tavsiye niteliği vardır (Toklu, 1999: 34). Helsinki kuralları genel olarak kıyıdaş devletlere, suyollarından faydalanırken, hakça ve makul kullanım ilkesinin göz önünde tutmasını tavsiye etmekte ve kendi 5. maddede, bu prensibin bazı kıstaslarını sıralamaktadır (Çelebi, 2009: 17).

Helsinki Kuralları, 6 bölüm ve 37 maddeden oluşmaktadır. Kurallarda kirlenme, ulaşım, çözüm prosedürü ve kütük yüzdürme (İng. timber floating) ile ilgili, kısımlar ayırılmıştır. Ulaşımla ilgili kısımda, tüm kıyıdaşlara nehir boyunca ulaşım hakkı tanıyan uluslararası teamül hukukunun kuralları birleştirilmiştir. Böylece, Helsinki Kuralları, her iki kullanımı, ulaşım ve ulaşım dışı kullanımla ilgili kurallar taşıyan ilk uluslararası doküman olmuştur. Söz konusu kurallar, suyolları ile ilgili uyuşmazlıkları önleme ve çözmeyle alakalı kuralları da ayrıca sıralamaktadır. Helsinki Kuralları, hakça ve makul kullanımı, suyollarından faydalanırken, göz önünde tutulması gereken bir ilke olarak öne sürmekte ve birçok kıstas yanında, diğer kıyıdaşlara önemli zarar vermeme ve önceki kullanımı da iki önemli kıstas olarak tanımlamaktadır. Böylece, Helsinki Kuralları, suyollarıyla ilgili birçok meseleyi kapsamaktadır (İLA, 1966).

Helsinki Kuralları hiçbir zaman bağlayıcı olmamıştır. Ancak 1997'de suyollarıyla ilgili BM Sözleşmesi'nin kabul edilmesine kadar, en çok önem

verilmiş ve alıntı yapılmış kurallar olarak kalmıştır. Bunun yanı sıra, söz konusu kurallar, suyolları hakkında uluslararası hukukun ilk kodifikasyonudur. Helsinki Kuralları, kabul edildikten hemen sonra, uluslararası toplum tarafından, uluslararası teamül hukuku olarak kabul edilmiştir (Bourne, 1996: 215). Uluslararası suyollarıyla ilgili uyuşmazlıkları bertaraf etmek amacıyla, birçok ülke ve uluslararası örgüt tarafından söz konusu kurallara başvurulmuştur. Örneğin; Asya-Afrika Hukuksal Danışma Komitesi (İng. Asian-African Legal Consultative Committee) 1973 New Delhi'de bir toplantıda, Helsinki Kuralları'ndan, hakça ve makul kullanımı ilkesini ve bu ilkenin kıstaslarını benimsenmiştir. Aynı şekilde, Güney Afrika Kalkınma Topluluğun (İng. Southern African Development Community) Paylaşılan Suyolu Sistemler Protokolü, genelde, Helsinki Kuralları'na dayanmaktadır (Bourne, 1996: 215). Hindistan ve Bangladeş de Ganj Nehri uyuşmazlığı sırasında, Helsinki Kurallarına başvurmuştur (Salman ve Uprety, 2003: 21-22).

UHD, Helsinki Kuralları'nın kabulünden sonra da, uluslararası suyollarıyla ilgili birçok çalışma yapmıştır. Bütün bu çalışmaları göz önünde tutarak, UHD 2000'de Helsinki Kuralları'nın, bugünkü uluslararası teamül hukukuna uygun bir şekilde, gözden geçirilmesini ve güncellemesini karar vermiştir. Konuyla ilgili, UHD'nin Su Kaynakları Komitesi tarafından birkaç toplantı sırasında konu incelenip son raporu 2004'te Berlin toplantısında, Berlin Kuralları (İng. Berlin Rules) olarak kabul edilmiştir (Salman, 2007).

4.2.2. Berlin kuralları

Berlin Kuralları 14 bölüm ve 73 maddeden oluşmakta ve suyollarını daha geniş ve ayrıntılı bir biçimde düzenlemektedir. Helsinki Kurallarına karşı, Berlin Kuralları, ulusal ve uluslararası suyollarının her ikisinin yönetimi ile ilgilenmektedir. Bunun yanı sıra, Berlin Kuralları da hakça ve makul kullanımı

vazgeçilmez bir prensip olarak öne sürmekte ve önemli zarar vermeme konusu, bu prensibin bir kıstası olarak tanımlamaktadır (ILA, 2004: 362).

Kuralların 2. Bölümü, suya karşı gelebilecek her türlü meseleyi kapsamaktadır. Örneğin; yeryüzü ve yeraltı su yönetimi ve suyollarından faydalanırken çevreye zarar vermeme veya azaltılmasından söz edebiliriz. Üçüncü bölüm ise, uluslararası suyollarının ortak yönetimi ile ilgili kuralları sıralamaktadır. Dördüncü bölüm, bireylere su hakkını tanımaktadır. Bu konuda bölümün kurallarına göre bireyler, sağlam, yeterli ve fiziki olarak elverişli su hakkına sahiptir. Beşinci ve altıncı bölüm suya dayanan çevrenin muhafazasını sağlar ve bu bağlamda bütün devletlerin, ekosistemin sağlam sürdürmesi için gerekli olan her türlü faaliyetlerden vazgeçmemesini ister. Böylece, sekizinci bölüm yeraltı suyuyla ilgilenirken dokuzuncu bölüm ulaşım hakkında kuralları sıralamaktadır. Son olarak, suyollarıyla ilgili uluslararası işbirliği bir yönetimi ve uyuşmazlıkların çözüm yolları, on birinci ve on dördüncü bölümlerde bahsedilmiştir (İLA, 2004).

Yukarıdaki Berlin Kuralları'na genel bakışımızdan anlaşılacaktır ki, söz konusu kurallar Helsinki Kuralları ve BM Suyolların Kullanımı Hakkında Andlaşması'ndan faydalanarak düzenlenmiştir. Ancak bu düzenlemeden daha geniş bir biçimde ve biraz farklı olarak konuyu ele almaktadır. Şöyle ki, Berlin Kuralları, aynı zamanda kıyıdaş ülkelerin suyun üzerinde eşit hakları olduğunu vurgulayarak "hakça ve makul kullanım" ilkesini "hakça ve makul yönetim" olarak değiştirmiştir. Bunun yanı sıra, "önemli zarar vermeme" konusunu "hakça ve makul yönetim" ile eş seviyede tutmuştur (Salman, 2007: 638).

4.3. BM'nin Çalışmaları

BM'nin uluslararası suyolları hakkında yaptığı çalışmalara geçmeden önce, bu örgütün selefi olarak, Milletler Cemiyeti'nin (MC) uluslararası suyolları hakkında yaptığı bazı çalışmaları kısaca ele alacağız.

4.3.1. 1921 ve 1923 tarihli Barselona ve Cenevre Andlaşmaları

Bu bağlamda, MC tarafından toplanan, 1921 ve 1923 tarihli Ulaşım ve Transit Genel Konferanslarında iki genel andlaşma kabul edilmiştir. 20 Nisan 1921 tarihinde Barselona'da kabul edilen "Uluslararası Öneme Sahip Ulaşıma Elverişli Su Yollarının Rejimi Hakkındaki Andlaşma ve Statü" (Barcelona Convention, 1998: 7-20) suyolların ulaşım amacıyla kullanımıyla ilgili kurallar koymuştur. Ancak bu andlaşma yeterli düzeyde devletler tarafından onaylanmamış, Dolayısıyla devletlerin uygulamalarında yer almamıştır (Berber, 1959: 123).

1923'te "Birden Fazla Devleti İlgilendiren Hidrolik Gücün Geliştirilmesine İlişkin Sözleşme" çevre andlaşması Cenevre'de MC'nin ikinci Ulaşım ve Transit Genel Konferansı'nda kabul edilmiştir (Geneva Convention, 1998: 21-26). Andlaşmayı imzalayan ülkeler arasında, aynı suyoluna kıyıdaş olan devlet sayısı çok azdır. Buna rağmen konuyla ilgili uluslararası teamül kurallarının araştırılmasında, söz konusu andlaşmanın ön planda tutulması gerekmekte ve ispat araçlarından biri olarak sayılmaktadır (Sar, 1970: 12-13). Bu andlaşma, uluslararası suyollarının yalnız ulaşım amacıyla kullanımıyla ilgilenmiştir. Dolayısıyla, birçok eleştiriye konu olmuş ve uygulamada önemli bir yer kazanamamıştır (Acabey, 2006: 91).

4.3.2. BM 1997 Suyollarının Ulaşım-Dışı Amaçlarla Kullanımına İlişkin Sözleşmesi

8 Aralık 1970'te BM'nin Genel Kurulu, UHK tarafından uluslararası suyolları üzerinde çalışmaların başlamasıyla ilgili bir karar almıştır. UHK sözleşmenin Taslak'ı üzerinde 1971'te çalışmaya başlamıştır. Ancak 1997 Suyollarının Ulaşım-Dışı Amaçlarla Kullanımına İlişkin BM Sözleşmesi'nin (bundan sonra, BM 1997 Sözleşmesi) Nihai Taslak metninin hazırlanması kolay olmamıştır. UHK yaklaşık 22 yıl boyunca konu üzerine çalışmıştır. Son olarak 1997 yılında sonuca varmış ve BM Genel Kurulu'nda onaylamaya sunulabilmiştir. Sözleşmeyi 103

ülke kabul ve üç ülke (Çin, Brundi ve Türkiye) red oyu vermiştir. Sözleşme, 21 Mayıs 1997'den 20 Mayıs 2000'e kadar imzaya açık kalmıştır. Bu tarihe kadar 16 ülke Sözleşmeyi imzalamıştır (Salman, 2007: 632). Ancak BM 1997 Sözleşmesi yürürlüğe girebilmesi için 35 ülke tarafından kabul, uygun bulma ya da katılma yollarından biri ile onaylanması gerekmektedir. Sözleşmeye onay veren ülkelerin sayısı 2010 yılına kadar ciddi bir artış göstermemesine rağmen son yıllarda onay veren ülkelerin sayısında hızlı bir artış gözükmüş ve 10 Nisan 2014 itibariyle 34'e ulaşmıştır (Kılıç, 2014: 70).

19 Mayıs 2014'te Vietnam Sosyalist Cumhuriyeti BM 1997 Sözleşmesi'ni onayladı ve böylece Sözleşmenin yürürlüğe girebilmesi için gereken tarafların sayısı 35'e ulaşmıştır. Sözleşmenin 36. maddesi gereğince, 35. ülkenin katılımından 90 gün sonra, yani 17 Ağustos 2014'te Sözleşme yürürlüğe girmiştir (Salman, 2015: 5).

BM 1997 Sözleşmesi 7 bölümde 37 madde içermektedir. Birinci bölümde sözleşmenin kapsamı ile ilgili konulara yer verilmiştir. İkinci bölüm terimlerin kullanımı ile ilgilenip üçüncü bölüm ise planlanmış tedbirleri anlatmaktadır. Dördüncü bölümde suyun muhafazası ve yönetimi ile ilgili hükümlere yer verilmiştir. Beşinci bölüm zararlı koşullar ve acil durumlarla ilgili yükümlülükleri içermektedir. 6. Bölüm suyollarını ilgilendiren çeşitli maddeleri düzenlemektedir. Son bölümde ise imza, onaylama, yürürlüğe girme gibi konularla ilgilenmiştir (UNWC, 1998: 29-44).

BM 1997 Sözleşmesi bir çerçeve sözleşmesi olarak uluslararası suyollarının kullanımı, gelişmesi, muhafazası, yönetimi ve korumasını amaç edinmiştir. Böylece, günümüz ve gelecekteki nesiller için en uygun ve daimi kullanımın geliştirilmesini güvence altına almayı amaçlamaktadır. Bir çerçeve sözleşmesi olarak, BM 1997 Sözleşmesi, uluslararası suyolları hakkında sadece bazı temel

prosedürler ve sabit kuralları gösterip her suyoluyla ilgili özel ayrıntıları kıyıdaş devletlerin arasında yapılacak andlaşmalara bırakmaktadır (Salman, 2015: 5).

BM 1997 Sözleşmesi, uluslararası suyolları kavramını kullanıp bu kavramı, "farklı ülkelerde kısımları bulunan suyolları" olarak tanımlamıştır. Sözleşme, suyolları kavramına yeryüzü ve yeraltı suları dâhil etmektedir. Ancak yeraltı suları, yeryüzü sularıyla bağlantılıysa bu kavramın kapsamına girer (UNWC, 1998: 30).

Sözleşmenin üçüncü maddesi, kıyıdaş devletlerin suyolları andlaşmaları ile ilgilenmektedir. Bu maddeye göre, BM 1997 Sözleşmesi, kıyıdaş devletlerin arasında bir andlaşmadan kaynaklanan hak ve yükümlükleri etkileyemez. Ancak kıyıdaş devletlerden onların gelecekte yapacakları andlaşmaları, Sözleşmenin temel prensiplerine uyumlaştırılmasını istemektedir. Sözleşme, 5. maddede hakça ve makul kullanımı ilkesine vurgu yapıp 6. maddede bu ilkenin kıstaslarını sıralamaktadır (UNWC, 1998: 30-31). Böylece, sözleşme, uluslararası suyollarından faydalanmayla ilgili, Helsinki Kuralları'nda ortaya çıkmış yöntemi tekrarlamakta ve hatta yenilemektedir.

BM 1997 Sözleşmesi, "önemli zarar vermeme" konusundan 7. maddede bahsetmektedir. Bu maddeye göre, kıyıdaş devletler, suyollarından faydalanırken, diğer kıyıdaşlara önemli zarar vermemelidir. Bu konu, Sözleşmenin hazırlanma aşamasında, en tartışılan konu olmuştur. Bu bağlamda, aşağı kıyıdaş devletler, "önemli zarar vermeme" ilkesini benimseyerek, kendi şimdiki kullanımlarını muhafaza etmektedir. Ancak yukarı kıyıdaş devletler, "hakça ve makul kullanım" ilkesini benimseyerek, kendilerine kullanım için daha geniş bir alan bulmaya çalışmaktadır. Salman'a göre, Sözleşme'de "önemli zarar vermeme" ilkesi, "hakça ve makul kullanım" ilkesine tabidir ve hatta onun bir parçasıdır (Salman, 2015: 6-7).

BM 1997 Sözleşme, uluslararası suyollarında, kıyıdaş devletleri işbirliğine teşvik etmektedir. Bunun yanı sıra, Sözleşmede çevre kirlenmesinin engellemesine de özen gösterilmiştir. Sözleşmenin sonu, suyollarından kaynaklanan uyuşmazlıkların çözülmesine yönelik hükümler içermektedir (UNWC, 1998).

4.3.3. BM 1997 Sözleşmesi ve hakça kullanımı

Uluslararası suyollarının hakça ve makul kullanımı, BM 1997 Sözleşmesi'nin temel bir kuralıdır. BM 1997 Sözleşmesi'nin 5. maddesinde, her kıyıdaş devletin bir uluslararası suyolundan kendi topraklarında faydalanırken, hakça ve makul kullanımını dikkate almasına istenmiştir (UNWC, 1998). UHK BM 1997 Sözleşmesi hakkında yaptığı yorumlarda, hakça ve makul kullanım ilkesini, kıyıdaş devletlerinin temel hak ve yükümlülükğü olarak adlandırılmıştır (United Nations, 1996: 96-97). Dolayısıyla, hakça ve makul kullanım ilkesi, hem hakları hem de vecibeleri bir araya getiren bir ilkedir. Söz konusu ilke, bir yandan her devlete kendi topraklarında bulunan suyolundan faydalanma hakkını tanıyarak devletlerin egemenliklerine saygı göstermekte diğer yandan ise devletlere, kendi topraklarda suyolunu kullanırken diğer devletlerin haklarına zarar vermeme, vecibesini vermektedir (United Nations, 1996: 97).

Ancak hakça kullanımı, hem eşit kullanımın anlamına gelmemekte hem de suyolunun kıyıdaşlar arasında eşit bölümlere ayırmasının anlamını da taşımamaktadır. Bunların aksine, söz konusu kullanım her kıyıdaş devleti, adalete uygun bir biçimde suyolundan faydalanma hakkını vermektedir (United Nations, 1996: 98).

BM 1997 Sözleşmesi'nin 6. maddede, hakça ve makul kullanımını tespit eden bazı kıstaslar sıralanmıştır. Ancak hakça ve makul kullanımın tespit edilmesi, bu kıstaslara sınırlı olmadığı ve her uluslararası suyoluna ait diğer kıstasların da söz konusu olabileceği belirtilmiştir (UNWC, 1998).

Sözleşmenin 6. maddesinde bulunan kıstasları, aşağıda dört başlık, su dağıtımı, optimum kullanımı, çevre korunması ve işbirliği olarak ayırıp anlatmak daha uygun olacaktır. Ancak tüm bu kıstaslar aynı değeri taşımakta ve hiçbiri diğerine göre öncelik taşımamaktadır (UNWC, 1998).

4.3.3.1. Su dağıtımını ilgilendiren kıstaslar

Suyollarının hakça ve makul kullanımıyla ilgili birinci kategoride, suyolunun şimdiki ve gelecekteki kullanımını ilgilendiren kıstaslar yer almaktadır. Ülkelerin suya ihtiyaç oranı birbirinden farklıdır. Bu farklılığın temelinde, suya bağlı nüfus, iklim, endüstriyel ve tarımsal faktörler yatmaktadır. BM 1997 Sözleşmesi'nin 6. maddesinin (b) ve (c) paragraflarında, her devletin suya bağlı sosyal ve ekonomik gereksinimler ve her devlette suya bağlı nüfus oranı, hakça ve makul kullanımını belirtilmek için önem taşıyan kıstaslar olarak kayıt edilmiştir (United Nations, 1996: 101).

Uluslararası suyolunun mevcut ve gelecekteki kullanımı da su dağıtımıyla ilgili bir kıstastır. Bu iki kıstas, BM 1997 Sözleşmesi'nin (e) paragrafında uluslararası suyolunun mevcut ve gelecekteki kullanımı, hakça ve makul kullanımın bir kıstası olarak göstermektedir. UHK kendi yorumlarda bu iki kıstasın arasında hiç bir öncelik tanımamaktadır. (United Nations, 1996: 101). Dolayısıyla, bu iki kıstasın aynı değeri taşıdığını belirtmemiz gerekmektedir. Ancak ne BM 1997 Sözleşmesi ne de UHK'un yorumlarında, gelecekteki kullanımın ne anlama geldiği, anlatılmamıştır. Buna rağmen, gelecekteki kullanımın önceden belirtilmesi ve sınırlarının belli olması da BM 1997 Sözleşmesi'nde bir şart olarak düzenlenmemiştir. Dolayısıyla, gelecekteki kullanım terimini geniş bir biçimde yorumlamamız gerekmektedir.

Mevcut ve gelecekteki kullanımın birbiriyle aynı değerde olduğundan ve hiç birinin önceliği olmadığından bir sonuç çıkarılabilmektedir; bir devlet su kullanırken münhasır bir hakka sahip olamaz ve diğer devletlerin gelecekteki

kullanımına engel olamaz. Bu durumu daha iyi açıklamak için örnekler vermek gerekirse; Nil Suyolu'ndan, aşağı kıyıdaş olan Mısır ve Sudan binlerce yıl buyunca tarım ve diğer gereksinimler için faydalanmıştır. Yukarı kıyıdaş Ütopya ve Uganda gibi ülkeler suyolunun kullanımına yeni başlamıştır. Bu durumda, Mısır ve Sudan kendi mevcut kullanımına dayanarak Ütopya ve Uganda'yı kendi su kullanımı hakkından mahrum edemezler (McCaffrey, 2007: 264-265).

McCaffrey'e göre (2007: 396), yukarı kıyıdaşın yeni yâda gelecekteki kullanımları, aşağı kıyıdaşın suyolunun tüm suyunu kapsayan projelere rağmen, müsaade edilebilir. Bu durum aşağı kıyıdaşın mevcut kullanımlarına bir zarar olsa yine de bir sorun olamaz. Çünkü uluslararası suyolun üzerinde her kıyıdaş devletin hakkı vardır. McCaffrey'nin vardığı bu sonuç, yukarıda belirtiğimiz UHK'nün sonucuyla uymaktadır. Dolayısıyla, uluslararası suyolu üzerinde bir devletin önceden tek taraflı eylemleri, diğer devletin gelecekteki hukuka uygun eylemlerine engel olamaz.

4.3.3.2. Optimum kullanımını ilgilendiren kıstaslar

İkinci kategoride yer alan kıstaslar, suyolundan faydalanmanın metotlarıyla ilgilidir. BM 1997 Sözleşmesi'nin bir hedefi de uluslararası suyollarından optimum ve devamlı faydalanmadır. Bu konuyu 5. maddenin 1. paragrafta ele almaktadır. (UNWC, 1998). Söz konusu paragrafta, optimum kullanımı her türlü eylemin bir amacı olmasına işaret edilmiştir. Ancak suyollarının optimum kullanımı, "maksimum" kullanım, son teknolojiye dayanarak son derece etkili kullanım ve kısa sürede maddi değeri çok ancak uzun sürede zararlı kullanım anlamına gelmez. Aynı şekilde, optimum kullanım, bir ülkenin ekonomik ve teknolojik gücü vasıtasıyla en etkili kullanımı ve Dolayısıyla su üzerinde tam yetki sahibi olduğunu anlamına da gelmemektedir. Tam tersine, optimum kullanım, her kıyıdaş devleti için suyolundan mümkün olan maksimum derecede yararlanma imkanını sağlanmaktır. Böyle olunca hem tüm kıyıdaşların

rızası elde edilmekte hem de onlara zarar verme oldukça düşük hale gelmektedir (United Nations, 1996: 97). Bunun yanı sıra, optimum kullanım, suyolunun etkili bir şekilde muhafaza edilmesine de uygun olmalıdır. Suyolun etkili bir şekilde muhafaza edilmesine, sadece suyun korunması ve hastalıklardan uzak tutulması değil, suyu kontrol eden eylemler de dâhil olmaktadır. Bu bağlamda, suyolunu düzenlemek, taşkınları kontrol etmek ve suyolunu kirlenmeden korumak gibi eylemleri de içermektedir. Bu eylemler her ne kadar bir devletin kullanımına bir sınır da getirse, önemlidir. Söz konusu eylemler tek taraflı ve ortak bir şekilde işbirliğiyle gerçekleşebilmektedir (United Nations, 1996: 97).

4.3.3.3. Çevresel kıstaslar

Doğal ve çevresel kıstaslar, hakça kullanımını tespit etmek için geniş bir kategoriyi oluşturmaktadır. Çevresel kıstaslar olarak, BM 1997 Sözleşmesi'nin 6. maddesinin (a) paragrafında, coğrafi, hidrolojik, hidrografik ve diğer doğal ve çevresel kıstaslardan söz edilmektedir (UNWC, 1998). Coğrafi açıdan, bir uluslararası suyolunun her ülke de bulunma payı, hakça kullanımın tespiti için bir kıstastır. Hidroloji açıdan, su akımı ve her devletin suyoluna, kaynak açıdan katkısı, diğer bir kıstastır. Hidrografik olarak ise, bir uluslararası suyolunun ölçümü ve haritasının yapılması bu kategoride yer almaktadır (United Nations, 1996: 101). Burada önemli olan bir uluslararası suyolunun bir ülkede bulunan uzunluğu ve o devletin suyoluna kaynak açıdan katkıda bulunmasıdır. Eğer kıyıdaş devletler arasında bu kıstaslara göre büyük farklılık bulunmaktaysa su dağıtımının payları da etkilenebilmektedir (United Nations, 1996: 101).

4.3.3.4. İşbirliğiyle ilgili kıstaslar

Dördüncü kategoride, uluslararası suyolunun yönetimiyle ilgili kıyıdaş devletlerin işbirliğini ilgilendiren kıstaslar yer almaktadır. Bu konuyla ilgili BM 1997 Sözleşmesi, 5. maddenin 2. paragrafında ve 6. maddenin de 2. paragrafında,

hakça kullanımı kolaylaştırmak için, kıyıdaş devletleri işbirliğine davet etmektedir (UNWC, 1998).

Uluslararası suyolunda kıyıdaş devletlerin işbirliğini Lanoux Gölü davasında[42] da vurgu yapılmıştır. Bu davanın kararına göre, bir devlet suyolu üzerinde bir proje yaparken diğer devlete zarar verip vermeyeceği konusunda karar vermeyebilir ve adalete karşı davranabilirdir. Dolayısıyla, öteki devlet söz konusu proje hakkında bilgi isteyebilir ve proje onun haklarını kesilip kesilmeyeceğin hakkında karar verebilmektedir (Lake Lanoux Arbitration, 1957). Bu karara göre, iki devlet hakça ve makul kullanımıyla ilgili birbirine yardım etmelidir.

Bir uluslararası suyolunu optimal, devamlı ve hakça kullanmak amacıyla, kıyıdaş devletler söz konusu suyolunu geliştirmek ve muhafaza etmek için birbiriyle işbirliği yapmalıdırlar. BM 1997 Sözleşmesi 8. maddenin 1. paragrafta, kıyıdaş devletlerin işbirliğine ayrı olarak ele almaktadır. Söz konusu maddeye göre, kıyıdaş devletler, ülke egemenliğine, toprak bütünlüğüne ve iyi niyeti göz önünde tutarak işbirliği yapmalıdırlar (UNWC, 1998). BM 1997 Sözleşmesi, kıyıdaş devletlerin işbirliğini, hakça kullanım için temel bir unsur olarak teyit etmektedir (United Nations, 1996: 105). Kıyıdaş devletler arasında suyolu hakkında işbirliğinden, İndus Nehri Andlaşması'nın 7. maddesinde de söz edilmiştir. Söz konusu andlaşmada, suyolunun optimum kullanımını, iki tarafın işbirliğine dayandırmaktadır (Indus Water Treaty, 1964).

Uluslararası suyolundan faydalanmayla ilgili kıyıdaş devletlerin işbirliği, BM 1997 Sözleşmesi'ne göre iki yolla ele alınmalıdır. Birincisi, devletler arasında

[42]Fransız devleti *Lanoux Gölü* üzerinde çalışmalar başlamış. Bu çalışmalara karşı İspanya devleti itiraz etmiş ve söz konusu çalışmaları 1866 tarihli Andlaşması'na karşı bulmuştur. İspanya'ya göre böyle bir çalışma, 1866 Andlaşması uyarınca iki devletin rızası olmadan yapılamaz. Dolayısıyla, İspanya devleti, Mahkeme'den söz konusu çalışmanın durdurulmasına ilişkin bir karar vermesini istemiştir. Bkz (Lake Lanoux Arbitration, 1957).

bilgi değiştirmedir. Bu konu, Andlaşma'nın 9. maddesinde ele alınmıştır. İkincisi, danışma ve görüşme yoluyla sorunları çözmektir. Bu konu ise, 11. maddede ele alınmaktadır (UNWC, 1998).

4.3.4. Türkiye'nin BM 1997 Sözleşmesi'ne karşı çıkması

Türkiye, BM 1997Andlaşma'nın "hakça ve makul kullanım" ile ilgili kıstaslara itirazda bulunmuştur. Türkiye, 6. maddenin 1. paragrafında, toprak kalitesi anlamına gelen "pedoloji" teriminin eklenmesini istemiş, ancak kabul edilmemiştir. Türkiye'nin aynı maddenin aynı paragrafında "her havza devletinin suyoluna yaptığı su katkısı" ifadesinin eklenmesi talebi de reddedilmiştir. Türkiye "önemli zarar vermeme" başlığı taşıyan 7. maddeye de karşı çıkmıştır. Türkiye kıyıdaş ülkelerin, suyu hakça ve makul olarak kullandıkları takdirde, zaten diğer kıyıdaş devletlere zarar vermeme ilkesinin de yerine geleceği görüşünü önermiştir. Türkiye'nin Sözleşmeye ilişkin en ciddi karşı çıkışı 3. bölümedir. Bu bölümün hükümlerine göre, bir yukarı kıyıdaş devletinin aşağı kıyıdaş devletin rızasını almadan herhangi bir su kaynakları geliştirme faaliyetine girişememektedir. Türkiye, bir yukarı kıyıdaş devletinin Sözleşmenin hükümleri uyarınca, suyolları üzerinde geliştireceği bir projede aşağı kıyıdaş devlete haber verme zorunluluğu ve buna bağlı olarak devletler arasında uzlaşma için de uzun bir süre gerektiğini göz önünde tutarak itirazda bulunmuştur (Kılıç, 2014: 72; United Nations, 1996).

BM 1997 Sözleşmesi'nin 6. maddesinin (a) paragrafına göre, Coğrafi açıdan, bir uluslararası suyolunun her ülkede bulunan payı, hakça kullanımın tespiti için bir kıstastır. Bunun yanı sıra, Acabey'in (2006: 189) de söz ettiği gibi, her ne kadar "kıyıdaş devletin sulara katkısı" BM 1997 Sözleşmesi'nin 6. maddesinde "hakça ve makul" kullanımın kıstaslar arasında açık bir şekilde yer almamışsa da, maddedeki sayım sınırlı olmadığından, her suyolunun özeliklerine göre bu maddede sayılmayan kıstaslar da değerlendirmeye alınabilecektir.

BM 1997 Sözleşmesi'nin onaylamasında Afganistan toplantıda bulunmamış ve sonra da hiçbir şekilde Sözleşmeyi onaylamamıştır. Dolayısıyla, şimdiye kadar Afganistan söz konusu sözleşmeye taraf değildir (Loures vd., 2015: 28). Ancak 35. madde uyarınca, Sözleşme katılıma açık olduğu için, Afganistan, Türkiye ve diğer taraf olmayan ülkeler katılma yoluyla taraf olabilir.

4.4. Avrupa Birliği Su Çerçeve Direktifi

Şubat 1996'da, AB su politikası ile ilgili görüş birliği ve tüm su ile ilgili diğer direktifleri[43] tek bir yönetmelik altında toplamak gibi bir düşünce ortaya çıkmıştır. Bu süreç, 26 madde ve 11 eki içeren Su Çerçeve Direktifi'nin (SÇD) oluşmasına neden olmuştur (Wijk vd., 2003: 7). Direktifin genel hedefi, 2015 yılına kadar, AB sınırları içindeki tüm suları (yeraltı ve yeryüzü suları) iyi durum (İng. good status) seviyesine ulaştırmaktır. Direktif 22 Kasım 2000 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Böylece, 2000'den sonra, söz konusu direktif, hem AB'nin su politikasının yasal çerçevesini oluşturmakta, hem de aday ülkelerin AB'ye tam üye oldukları tarihte ulusal düzeyde direktifi yürürlüğe koymuş olmaları şartı aranmaktadır (Tuğaç, 2013: 4).

SÇD, diğer direktiflerin birleştirilmesinin yanı sıra, yeni unsurlar da getirmiştir. Bunlardan en önemlisi, nehir havzasının[44] yönetimidir (Wijk, vd., 2003: 7). SÇD'nin 13. maddesinin uyarınca, her AB üyesi devletin, ulusal sınırları içinde Nehir Havzası Yönetim Planları'nı (NHYP) hazırlamalarını

[43]Direktifler, Avrupa Parlamentosu ile Konsey veya yalnız Avrupa Komisyonu tarafından çıkarılır. AB hukukunda direktifler, hemen uygulanabilir özelliğe sahip olmakta ve muhatapları göre bildirme anından itibaren yürürlüğe girmektedir. Direktiflerin uygulamasının şekil ve yöntemi her muhatap üye devletin ulusal makamlarına aittir. Eğer direktifle öngörülen temel hedefler üye ülkeler tarafından iç hukuka aktarılmazsa ya da aktarımda bir gecikme olursa AB vatandaşları ulusal mahkemelere bu konuda müracaat edebilir. Direktifler, tüm üye ülkelerle veya tek bir üye ülkeyle ilgili olabilir ve temel amacı üye ülkelerin mevzuatını paralel hale getirmektir. Detaylı bilgi için bkz (Reçber, 2012: 119-123).

[44]SÇD suyolları kavramı yerine, nehir havzası kavramını kullanmıştır. Bkz. WFD (Water Framework Directive) 2000/60/EC of The European Parliament and Of The Council (Water Framework Directive, 2000).

öngörmektedir. Bunun yanı sıra, AB topraklarının dışına uzanan "uluslararası" nehir havzalarında ise AB üyeleri, ilgili devletlerle tek bir NHYP oluşturmakla yükümlüdürler. Ancak SÇD bunun mümkün olmaması durumunda havza planlarını, nehirlerin kendi topraklarındaki bölümü için hazırlamalarını ve AB Komisyonuna[45] iletmelerini öngörmektedir (Water Framework Directive, 2000). Böylelikle SÇD, nehir havzası yönetiminde AB ülkeleri arasında işbirliği zorunluluğu getirip AB üyesi olmayan ülkelerle uygun koordinasyon kurulmasına yer vermektedir (Tuğaç, 2013: 9).

SÇD'nin 1.maddesinin uyarınca, tüm hedeflerini kısa bir şekilde şöyle sıralayabiliriz: sucul ekosistemlerin tahribatını önlemek; sucul çevrenin iyileştirilmesi; mevcut su kaynaklarının uzun vadeli korunması temel alınarak sürdürülebilir kullanımı teşvik etme ve yeraltı suyunun kirliliğini azaltmak. SÇD'nin bu hedeflerine 22 Kasım 2015 tarihine kadar ulaşması gerekmektedir (Water Framework Directive, 2000).

Türkiye'nin dış politikasının hedeflerinden biri AB'ne üye olmaktır. Bu hedefe ulaşmak için, çeşitli şartların yerine getirilmesi ve AB'ne ait mevzuatın iç mevzuatıyla uyumlulaştırılması gerekmektedir. Bunlardan birisi, SÇD'dir. 21 Aralık 2009 tarihinde AB ve Türkiye arasında, "çevre" faslı görüşmelere açılmıştır, Bu çerçevede, AB'ne aday ülke olarak Türkiye'nin, kapanış şartlar çerçevesinde diğer hususların yanı sıra "sınıraşan" konuları da içerecek şekilde, SÇD 'ne uyum sağlaması beklenmektedir (Akça, 2014: 112). Türkiye, SÇD'nin tam uyumlaştırılmasının, AB'ne tam üye olunmasının ardından gerçekleşeceğini ifade etmektedir. Bununla birlikte, AB taraf olduğu sözleşmeler kapsamındaki

[45]Avrupa Komisyonu, yasama, denetleme yürütme organı olarak bütçeyi ve programları uygulamaktan ve idari denetimden sorumludur. Avrupa Komisyonu, her bir üye devletten bir kişinin yer aldığı üyelerden oluşur. Bu kişilere "komiser" adı verilir. Avrupa Komisyonu, yapısı gereği AB'nin uluslar üstü bir organı olarak üyeleri, devletleri değil AB'ni temsil etmektedir. Komisyon adeta bir Bakanlar Kurulu gibi faaliyet gösterir. Komisyon'da komiserlerin yanı sıra, AB görevlilerinden oluşan 25.000 kişilik bir idari teşkilat da mevcuttur Detaylı bilgi için bkz (Reçber, 2012: 206-260).

direktiflere tam uyumun AB'ne üyelik tarihinin kesinleşmesinden iki sene önce yapılabileceği ifade edilmiştir (Dışişleri Bakanlığı, 2015).

Üçüncü Bölüm

Afganistan'ın Suyollarının Hukuki Durumu

1. Genel Durum

Afganistan'da 5 büyük suyolları bulunmaktadır. Bunlar, Amu, Helmend, Harirud-Murghab, Kabul ve Kuzey Suyolları'dır. Var olan suyollarının tümü, Kuzey Suyolları hariç, BM 1997 Sözleşmesi uyarınca, uluslararası suyollarının tanımına girmektedir. Söz konusu suyolları hepsi kapalı su havzası olarak belirtilmektedir. Çünkü hiç biri açık denize değil, kara ülkesinde bir göle ya da diğer bir nehre akmakta veya bir çölde sona ermektedirler.

Amu Suyolu'nun kolu, Panj Nehri, Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan ile müşterek bir nehirdir. Bu nehir Afganistan ve Tacikistan arasında sınırın bir parçasını da oluşturmakta ve sonra Vakhş Nehri ile birleşip Amu Nehri'ni oluşturmaktadırlar. Amu Nehri, Aral su havzasında büyük rol oynamaktadır. Amu Nehri'nin kıyıdaş ülkelerin ekonomisi, enerji eksikliği ve siyasal uyuşmazlıkları nedenleriyle sorunlarla karşı karşıyadır. Dolayısıyla, bu ülkeler yalnız işbirliğiyle bu sorunun üstesinden gelebilir. Afganistan hiçbir zaman Aral Su Havzası ile ilgili andlaşmaların bir parçası olmamıştır. Aynı şekilde, suyla ilgili SSCB'nin rejiminde Afganistan'a yer verilmemiştir. Buna rağmen, Afganistan gelecekte bu bölgede su yönetiminde önemli rol oynayabilir.

Kabul Suyolu, Pakistan'da İndus Suyolu'na akmaktadır. Kabul Suyolu'nun birçok kolu vardır. Kabul Suyolu'nun bir kolu olarak Kunar Nehri'nden dolayı Pakistan Kabul Suyolu'na göre hem yukarı ve hem de aşağı kıyıdaş durumundadır. İki ülke Kabul Suyolu'nun sularına ihtiyaç duymaktadırlar. Afganistan Kabul Suyolu'ndan sulama ve enerji üretme amacıyla istifade etmektedir. Ancak şimdiye kadar bu nehrin üzerinde ortak yönetim yoktur ve bir andlaşma yoluyla su paylaşımı da olmamıştır.

Harirud-Murghab Suyolu Afganistan'ın batı ve kuzey batısında bulunmaktadır. Bu havzanın en büyük nehri 1124 km uzunlukta Harirud Nehri'dir (Azimi, 2003: 44). Harirud Nehri sonunda İran ve oradan Türkmenistan'a girip kumlu çöllerde yok olur. Harirud-Murghab su havzasının ikinci büyük nehri 800 km uzunlukta Murghab Nehri'dir. Murghab Nehri 450 uzunluğu ile Afganistan'da akmakta ve Afganistan ile Türkmenistan arasında 30 km sınır oluşturmaktadır (Azimi, 2011: 44). Bu suyoluyla ilgili kıyıdaş ülkeler arasında bir andlaşma yoktur. Son yıllarda İran ve Türkmenistan, Harirud-Murghab'ın sularını depolamak için ortak bir proje yürütmüştür. Ancak bu projede Afganistan'ın bir payı yoktur.

Helmend Suyolu Afganistan'da doğup İran'a girmektedir. Afganistan'ın tüm suyollarından sadece Helmend Suyolu bir hukuki rejimle yönetilir. Bu konuda 1973'te İran'la bir andlaşma imzalanmış ve 1977'de yürürlüğe girmiştir. Bu andlaşmaya göre İran'ın saniyede 26 m^3 su hakkı vardır. Ancak andlaşmayla ilgili sorunlar vardır ve bazı yazarlar bu andlaşmanın yürürlüğe girmediğine inanmaktadır.

Afganistan'ın su kaynakları eşitsiz bir şekilde dağıtılmıştır. Amu ile Harirud-Murghab Suyolları, Afganistan'ın tüm alanının % 37'sini kapsamaktadır. Ancak Afganistan'ın %60'ı su potansiyeline sahiptir. Helmend Suyolu %49'luk alanı kapsarken sadece %11 su potansiyeli vardır. Kabul Suyolu ise %12'lik alanı kapsarken %26 su potansiyeline sahiptir (Favre ve Kamal, 2004: 63-66).

Afganistan söz konusu suyolları üzerinde projeler yürütmeye hazırlanmaktadır. Bu projeler sınıraşan etkiler de üretecektir. Örnek olarak, Orta Asya'daki suya dayalı pamuk endüstrileri üzerindeki etkileri çok büyük olacaktır. Bu durum, söz konusu suyollarından hem faydalanmaya engel olmakta hem de ülkeler arasında uyuşmazlıklara neden olmaktadır (King ve Sturtewagen, 2010: 3). Dolayısıyla, kıyıdaş ülkeler arasında suyollarını yöneten

hukuki rejim gerekmektedir. Çalışmamızda, Afganistan ve komşular arasında bir hukuki rejime ulaşmak amacıyla, her suyolunun şimdiki durumunu sonraki başlıklar altında ele alacağız.

2. Kabul Suyolu Ve Pakistan

Kabul Suyolu, Kabul şehrinin doğusunda doğup Nengarhar şehrinden geçtikten sonra Pakistan'a girmekte ve böylece doğu Afganistan ve Pakistan'ın kuzey batısına akmaktadır. Kabul Suyolu'nun 700 km uzunluğun 560 km Afganistan'da ve 140 km de Pakistan'da bulunmaktadır. Kabul Suyolu, Pakistan'da İndus Suyolu'yla birleşince sona ermektedir. Kabul Suyolu'nun birçok kolu vardır. Bu kollardan, Kunar Nehri, Pakistan'da doğup Afganistan'a girer. Kunar Nehri Afganistan'da Nengarhar şehrinde Kabul Suyolu ile birleşip geri Pakistan'a dönmektedir. Dolayısıyla, Pakistan Kabul Suyolu'na göre hem yukarı ve hem de aşağı kıyıdaş durumuna sahiptir (King ve Sturtewagen, 2010: 9).

Kabul Suyolu Afganistan'da tatlı suyun önemli bir kaynağıdır. Milyonlarca insan bu kaynaktan, tarım, içme, sağlık, endüstri ve enerji üretme amacıyla faydalanmaktadır (Habib, 2014: 143). Kabul Suyolu boyunca yaklaşık 7 milyon insan yaşamaktadır (Palau, 2011: 4). Kabul Suyolu, Afganistan'da 53.000 km^2 alanı ve Pakistan'da, İndus Suyolu'yla birleşmeden önce, 14.000 km^2 alanı kapsamaktadır. Bu alanın 3000 km^2 Afganistan'da ve 500 km^2 Pakistan'da tarım alanıdır ve hepsi Kabul Suyolu'nun sularıyla sulanmaktadır (Fipps, 2007: 7).

Bir taraftan Afganistan Kabul Suyolu üzerine, tarım, balıkçılık ve enerji üretme konularıyla ilgili, büyük projeler planlamayı düzenlemektedir. Bu projeler sınıraşan etkiler doğuracak ve Dolayısıyla Afganistan ve Pakistan arasında uyuşmazlıklara neden olacaktır (Renner, 2009: 6-7). Diğer taraftan bütün çalışmalara rağmen, şimdiye kadar Kabul Suyolu üzerinde Afganistan ve Pakistan arasında bir andlaşma düzenlenmemiştir. Bunun nedenleri çok

karmaşıktır. İki ülke arasında gücün simetriği, Durand Çizgi[46] ile ilgili sınır uyuşmazlığı (Aziz, 2007: 15-16) ve İndus Nehri Andlaşması'yla ilgili Pakistan ve Hindistan arasındaki son uyuşmazlıklar, Afganistan ve Pakistan arasında Kabul Suyolu'yla ilgili bir andlaşmaya engel olmaktadır (King ve Sturtewagen, 2010: 9).

2.1. Bir Andlaşmaya Yönelik Çabalar

Kabul Suyolu'na göre her iki ülke hem yukarı hem de aşağı kıyıdaş ülkelerdir. Bu durum iki ülke arasında uzlaşmaya yönelik etkin bir sebeptir. Çünkü hiçbiri kendini yalnızca yukarı kıyıdaş bir devlet saymaz ve mutlak ülke egemenlik doktrinine dayanarak diğerine zarar veremez (McCaffrey, 2007).

Bir andlaşma konusunda, Pakistan 2003'te, ilk olarak, Federal Gıda Komitesi başkanlığı altında, 9 kişilik teknik bir komite kurup andlaşma taslağı hazırlamak için tek taraflı çalışmalar başlatmış ancak bir sonuca varamamıştır (King ve Sturtewagen, 2010: 9).

2006'da Dünya Bankası, Afganistan ve Pakistan arasında ikili bir andlaşmanın hazırlanması için katkıda bulunmak istediğini ilan edip bir arabuluculuk rolü oynamaya teklif etmiştir. Dünya Bankası bundan önce Pakistan ve Hindistan arasında İndus Suyolu Andlaşması'nın düzenlenmesi sırasında da arabuluculuk rolü oynamıştır. Ancak Dünya Bankası'nın bu teklifi de bir andlaşma hazırlama çabalarına neden olmamıştır (Habib, 2014: 143).

2013'te iki ülke farklı alanlarda ortak çalışmalara başlamak için görüşmelere başlamış ve birlikte Kunar Nehri üzerinde 1,500 megavat hidroelektrik proje yapmayı planlamış ve kararlar almıştır (Kiani, 2013). Ancak bu konuda sonraki adımları belli olmamıştır. Bunun yanı sıra, 2013'te Afganistan ve Pakistan

[46]Duran Çizgisi 1893'te Afganistan ve İngiliz Hindistanı arasında, Kral Abdur Rahman Khan ve İngiliz Sir Henry Mortimer Durand görüşmesi sonucunda, sınır çizgisi olarak çizilmiştir. Bu tarihten sonra söz konusu çizgiyle ilgili siyasetçiler, uzmanlar ve medya sürekli bir tartışma başlamış ve iki devlet arasında ilişkiyi her zaman etkilemiştir. Pakistan Duran Çizgisini resmi bir sınır olarak kabul etmekte, ancak Afganistan söz konusu çizgiyi bir sınır olarak kabul etmemektedir. Detaylı bilgi için bkz. (Brasseur, 2011; Naibkhel, 2008: 39).

arasında çalışmalar, ticaretle ilgili konuları da ele almıştır. Etkili ve hızlı bir şekilde bir sonuca varmak için uluslararası suyollarıyla ilgili konuşmaları diğer konulardan ayırmak gerekmektedir (Vick, 2014: 227).

İki ülke arasında uluslararası suyoluyla ilgili ortak bir mekanizmaya ulaşmak için doğal, sosyal ve siyasal durumları göz önünde tutmak gerekmektedir. Bu konular, Kabul Suyolu'yla ilgili ortak bir mekanizmanın uluşturulması yolunda karmaşık konulardır. Doğal durum derken, bir uluslararası suyolu olarak Kabul Suyolu'nda İklim değişikliği ve farklı mevsimlerde su miktarının belirsizliğinden söz edebiliriz. Sosyal olarak, Afganistan'ın toplumun çoğu tarıma dayalıdır. Bu konu suya ihtiyacın yükselişine bir sebeptir. Son olarak, Afganistan ve Pakistan arasında güvensizlik de siyasal olarak bir engeldir. Bütün bunlara rağmen, Kunar Nehri üzerinde ortak bir çalışmanın başlaması, Kabul Suyolu'yla ilgili gelecekteki muhtemel bir andlaşmaya yol açmaktadır (Vick, 2014: 224).

2.2. BM 1997 Sözleşmesi Ve Kabul Suyolu

Suyoluyla ilgili tartışmalarda Pakistan, Afganistan'a karşı ön kullanım doktrinini (Ahmad, 2010) ve önemli zarar vermeme ilkesini (Mirza, 2013) kullanmaktadır. Ancak daha önce de belirtiğimiz gibi, uluslararası hukukta geçerli olan, bir devletin, mevcut hukuk düzenine göre, diğer bir devlete karşı ileri sürebileceği bir hakkı bulunup bulunmadığıdır. Dolayısıyla, devletlerin ön kullanım iddiaları kabul görmemektedir[47] (Sar, 1970: 278). Eğer iki ülke arasında bir andlaşma yok ise bir çerçeve sözleşmesi olarak BM 1997 Sözleşmesi'nden faydalanarak bir çözüm bulabilmektedirler. Ancak Afganistan ve Pakistan BM 1997 Sözleşmesi'ne taraf değildirler. Buna rağmen söz konusu andlaşma iki ülke için yardımcı bir çerçeve olabilmektedir.

[47] Detaylı bilgi için bkz. *Ön Kullanım Doktrini*, s.43.

Suyollarını kullanırken önemli zarar vermeme ve hakça kullanım ilkesinin uluslararası teamül hukukun bir kuralı olmasının yanı sıra, BM 1997 Sözleşmesi önemli zarar vermemekle birlikte hakça ve makul kullanım ilkesinin kıstaslarına da önem vermektedir (McCaffrey, 2007). Dolayısıyla, Kabul Suyolu konusunda iki ülke de, bağlayıcı olmayan doktrinlere dayanarak bir sonuç elde edemezler (UNWC, 1998).

Suyolu üzerinde ortak çalışmalar sürdürebilmek için, şimdilik, etkin bir yol olarak BM 1997 Sözleşmesi'ni göz önünde tutarak bir çözüm bulmak gerekmektedir. BM 1997 Sözleşmesi her suyoluyla ilgili ayrıntılı çözümler sunmamakta sadece genel bir çerçeve çizmektedir. Bu bağlamda hakça ve makul kullanım önemli bir ilkedir. BM 1997 Sözleşmesi'nin 6. maddesi bu ilkenin kıstaslarını sıralamaktadır. Diğer kıstasların yanı sıra, uluslararası suyoluna bağlı nüfus ve tarım alanının miktarı önemli bir kıstastır. Bu kıstası göz önünde tutarak, Kabul Suyolu'nu kapsayan tarım alanın çoğu Afganistan'da bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, Kabul Suyolu'na su katkısı oranının büyük kısmı Afganistan dağlarından kaynaklanır. Ayrıca, Pakistan'da elektrik enerjisi üretebilmek için çok seçenek varken Afganistan'da elektrik enerjisi üretebilmek için suyolları üzerinde baraj yapmak tek seçenektir. Dolayısıyla bu ve benzeri durumları göz önünde tutarak hakça ve makul kullanım ilkesi uyarınca, Afganistan ve Pakistan arasında yapılacak andlaşmada eşitlilik değil adalet söz konusu olmalıdır.

2.3. Yapılması Gereken Hususlar

Bir andlaşmaya varabilmek için Afganistan devletinin kendi haklarını ve su meselelerinde yetkili bir organı ya da organları belirtmesi gerekmektedir. Bu konuda Afgan Su Kanunu (ASK) uyarınca beş bakanlıktan oluşan bir yönteme başvurulmuştur (Afghan Water Law, 2009). Ancak bu yöntemde Afganistan'ın ziraat ve sulama işleri bakanlığının eksikliği bir sorundur. ASK'da birçok

bakanlığın sorumluluğuna giren su meselelerini çözmek için yüksek bir konsey kurulmuştur (Afghan Water Law, 2009). Bunun yanı sıra, 2010'da Afganistan devleti farklı bakanlıkların yüksek makamlarda bulunan memurlarından oluşan su ve diğer meselelerle ilgilenen bir grup oluşturmuştur. Tüm bunlara rağmen, şimdiye kadar sadece uluslararası suyollarıyla ilgilenen yetkili tek bir kuruluşun eksikliği vardır. Suyollarıyla ilgili uluslararası meselelerde etkili bir rolü oynamak için böyle bir kuruluşa gerek vardır (Vick, 2014, s. 228).

Kabul Suyolu'yla ilgili bir andlaşmanın yapılması, gelecekte yapılacak hidroelektrik ve su depolama projeleri için de gerekli bir adımdır. Çünkü söz konusu projelere mali destek veren Dünya Bankası gibi uluslararası örgütler de uyuşmazlığa konu olan uluslararası suyolu üzerinde yapılacak projelere destek vermemektedir. Eğer tek taraflı projeler yapılırsa andlaşma yaptıktan sonra bu projelerin durumunun tehlikeye düşmesi kesindir (World Bank, 2013: 7).

Afganistan Kabul Suyolu'yla ilgili Pakistan'la bir andlaşma yaparken göz önünde tutması gereken birkaç husus vardır. İlki, bu konuda su ve hukuk uzmanlarının görüşlerinden faydalanarak tüm ayrıntıları ele almaktır. İkincisi, suyun dağıtılması konusunda beli oranları ve su kullanımında öncelikli alanların belirtilmesidir. Üçüncüsü, andlaşmanın bütüncül olması ve su kullanımında hakça ve makul kullanımına dayanarak hidroelektrik, tarım turizm ve ekosistemin muhafazasına önem vermektir ve dördüncüsü, andlaşmanın ayrıntılı bir şekilde uyuşmazlıkların çözüm yöntemini düzenlenmesidir (Hanasz, 2011: 4).

2.4. Bir Önek Olarak "İndus Suları Andlaşması"

İndus Suyolu uluslararası bir suyolu olarak üç batı- Jhelum, İndus ve Chenab- kolları ve üç doğu- Sutlej, Beas ve Ravi- kullarından oluşmaktadır. Bu suyolundan faydalanma konusunda Hindistan ve Pakistan arasında 1947-1960 yılları boyunca uzun bir uyuşmazlık ortaya çıkmıştır. Uyuşmazlığa konu teşkil

eden nehirler, İndus nehriyle doğudan bu nehri besleyen Jhelum, Chenab, Ravi, Sutlej ve Beas'tir. 1948 yılında Hindistan'da kalan Doğu Pencab'ın, Bari Doab kanalının sularını kesmesi üzerine, bir uyuşmazlık ortaya çıkmış ve Batı Pencab (Pakistan) ile Doğu Pencab arasında, söz konusu kanalla ilgili uyuşmazlık kısa zamanda bütün İndus kollarını kapsayan Pakistan-Hindistan uyuşmazlığına dönüşmüştür. Söz konusu uyuşmazlık Dünya Bankası arabuluculuğuyla 1960'ta bir andlaşmayla, "İndus Suları Andlaşması" ile sona ermiştir. (Wolf ve Newton, 2007).

İndus Suları Andlaşması'na göre, doğuda bulunan Ravi, Beas ve Sutlej gibi kollarının kullanılması Pakistan'a girmeden önce Hindistan'a münhasırdır. Ancak Andlaşma uyarınca, 10 yıllık geçici bir dönem için, yani Pakistan'ın yeni kanallar sisteminin yapılmasına kadar, Hindistan beli oranda suyu Pakistan'a bırakmayla yükümlüydü. Aynı şekilde Pakistan Jhelum, Chenab ve İndus adlı nehirlerinden münhasır faydalanma hakkına sahip olmuştur. Bunun yanı sıra, Andlaşma'ya göre, Hindistan kanallar sisteminin yapılması için Pakistan'a 62 milyon dolar yardımda bulunmakla yükümlüydü (Indus Water Treaty, 1964). 31 Mayıs 1970'ten sonra, yani 10 yıllık süre dolduktan sonra Hindistan kendine münhasır olmuş nehirlerden mutlak faydalanma projeleri başlamıştır (Garg, 1999: 54-55). Bu şekilde, söz konusu andlaşmayla, İndus suyolunun %80'i Hindistan'a ve %20'si Pakistan'a bırakılmış olmaktadır (Sar, 1970: 134).

İndus Suları Andlaşması, Afganistan ve Pakistan arasında Kabul Suyolu'yla ilgili görüşmelerde birkaç nedenle örnek olabilmektedir. Birinci olarak, coğrafi ve kültürel açısından iki ülke için de uygundur. İkinci olarak, İndus Andlaşması, iki hasım ülke arasında tüm siyasal husumetlere rağmen suyla ilgili uyuşmazlık için bir çözümdür. Bu konu Afganistan ve Pakistan arasında diğer sorunlara rağmen bir çözüm geliştirmek için emsal olabilmektedir. Üçüncü olarak, İndus nehri, yukarı ve aşağı kıyıdaş ülkelerin hak iddialarını kapsayan klasik bir davayı

anlatmaktadır. Kıyıdaş devletler olarak Afganistan ve Pakistan da aynı durumda bulunmakta ve Dolayısıyla benzer bir çözüme ulaşabilmektedir (Wolf ve Newton, 2007).

İndus Andlaşması'nın düzenlenmesi sırasında su meseleler Pakistan ve Hindistan arasında diğer çekişmeli meselelerden ayrı olarak ele alınmıştır. Bu konu Afganistan ve Pakistan için de gelecekteki görüşmelerde göz önünde tutulması gerekmektedir. Aynı şekilde, İndus Andlaşması, uyuşmazlıkların durumunda, üçüncü tarafın olumlu ve aktif rolüne de işaret etmektedir (Wolf ve Newton, 2007; Hanasz, 2011: 5).

İndus Andlaşması'ndan, Afganistan ve Pakistan arasında Kabul Suyolu'yla ilgili bir andlaşmaya varmak için birkaç ders çıkarabilmektedir. Birincisi, her şeyden önce, iki devletin suyoluyla ilgili sorunları çözme isteğidir. Çünkü suyolundan sadece anlaşarak optimum fayda sağlanacaktır. İkincisi, iki devletin birbirine eşit devletler olarak tanınmasıdır. Pakistan hem ekonomi hem de askeri gücüyle Afganistan'a göre daha iyi bir duruma sahiptir. Bu güç eşitsizliği Afganistan'a karşı bir tehdit olarak kullanılmamalıdır. Hindistan güçlü olduğu halde, İndus Andlaşması sırasında Pakistan'ı güç kullanmayla tehdit etmeyip eşit bir devlet olarak tanımıştır. Pakistan kendi ekonomik imkânlarıyla Afganistan'da su kanalları sistemlerini ve hidroelektrik projeleri destekleyerek kendisini daha büyük oranda suyu israftan kurtarabilir. Üçüncüsü, Afganistan ve Pakistan su meselelere diğer meselelerden ayrı olarak ele almalıdır ve dördüncüsü, bir andlaşma yapmadan önce, Afganistan ve Pakistan Kabul Suyolu'yla ilgili hidrolojik verileri birbiriyle paylaşmalıdır. Çünkü kabul gören veriler olmadıkça iki taraf konu üzerine bir andlaşmaya varamazlar (Hanasz, 2011: 5).

3. Helmend Suyolu Ve Iran

Helmend Suyolu ülkenin güney batı bölgesini kapsayan 1400 km uzunlukta Afganistan'ın en geniş suyoludur. Bu suyolun yaklaşık %81,4'ü ülke içinde ve geri kalanı ülke dışında akmaktadır (Azimi, 2011: 45; Goes vd., 2015: 2). Helmend Nehri'nin kapsayan bölgesi 287,986 km^2 ya da Afganistan'ın tüm bölgenin %40,62'dir. İran'da ise 54,844 km^2 bölgeyi kapsamaktadır. Helmend Suyolu'nda yaşayan nüfus oranı Afganistan'da 7,758,000 ve İran'da 1,197,000'dir. Bu suyoluna Afganistan yukarı ve İran ise aşağı kıyıdaş ülkedir (Thomasa ve Varzi, 2015: 5-6).

Helmend Suyolunda yeryüzü su potansiyeli, 9300 milyar m^3 (İRoA, 2008: 8) ve 9552 milyar m^3 arasında tahmin edilmektedir. Helmend Suyolunda, Helmend Nehri'nin %60 payı vardır. İran'da bulunmakta olan Sistan Deltası'nın %96 yeryüzü suyu Afganistan'dan gelmektedir (Thomasa ve Varzi, 2015: 7).

Bir uluslararası suyolu olarak Helmend Suyolu Afganistan ve İran arasında yıllar boyunca uyuşmazlığın nedeni olmuştur. Bu uyuşmazlığı ortadan kaldırmak için her iki taraf çaba gösterip bir yol bulmaya çalışmıştır. Aşağıda bu çabaların tarihsel gelişimi ve sonucunu ayrıntılı olarak ele alacağız.

3.1. Bir Andlaşmaya Yönelik Çabalar

İlk olarak 1866'da İran ve Afganistan arasında Sistan üzerinde bir uyuşmazlık ortaya çıkmıştır (Ghubar, 1995: 731). İki ülke İngiltere'nin hakemliğini istemiştir. İngiltere uzun süre sonra, yani 1872'de Goldsmid ve Palk adlı iki kişiyi hakem olarak bölgeye göndermiştir. Goldsmid 19 Ağustos 1872 bir karara varmıştır. Bu kararda, Sistan'ın Afganistan'a ait bir bölge olduğu belirtilmiştir. Buna rağmen Sistan'ı ikiye bölünüp iki ülke arasında kalmıştır. Ayrıca, karara göre, iki devlet de Helmend Suyolu üzerinde suyu azaltan hiçbir eylem yapmayacaktır (Caponera, 1980: 233). Böylece, Afganistan'ın Helmend Suyolu üzerinde proje yapması engellenmiştir.

Bu hakemlik kararını önce İran kabul etmemiştir. Ancak bir yıl sonra İran kararın kabulüne rıza göstermiştir. Afganistan ise bu kararı kabul etmemiştir. Buna rağmen 20. yüzyılın sonlarına kadar söz konusu karar yürürlükte kalmıştır. 1886'da Helmend Suyolu, kendine yeni bir yol bulup yeni bir mecrada akmaya başlamıştır. Bu durum yeni bir uyuşmazlığa konu olmuştur. İran devleti bu uyuşmazlığı çözmek için İngiltere'nin hakemliğini istemiştir. İran'ın bu isteği üzerine, İngiltere 1903'te Colonel MacMahon adlı bir kişinin liderliği altında bir grubu bölgeye göndermiştir. Bu grup 1905'e kadar bölgede kalıp 10 Nisan 1905'te karar vermiştir (Fahim, 2015: 57-58).

MacMahon kararında Helmend Suyolu'ndan üçte biri, İran'ın su hakkı olarak ayrılmıştır (Caponera, 1980: 234). Bu karar Afganistan devleti tarafından kabul edilmiştir. Ancak İran devleti, temsilcisinin kararı imzalamasına rağmen (Haqiqi, 2005: 283), söz konusu kararı, Goldsmid kararına aykırı görüp kabul etmemiştir. Dolayısıyla MacMahon hakemlik kararı uyuşmazlığa bir çözüm olmamıştır. 1938'te yeni bir uyuşmazlık ortaya çıkmıştır. Bir çözümü bulmak amacıyla Afganistan ve İran büyükelçiliği arasında görüşmeler bir daha başlamıştır (Ghubar, 1995: 735).

3.1.1. Afganistan ve İran arasında birinci andlaşma

İlk olarak 1939'da Afganistan ve İran arasında Helmend Suyolu hakkında bir andlaşma, direkt görüşmelerinin sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu andlaşma 16 madde olarak Kabul'da imzalanmıştır (Ghubar, 1995: 735).

1939 Andlaşması'nın ilk maddesinde, Helmend Suyolu'ndan İran'a eşit su hakkı verilmiştir. Andlaşma'nın ikinci maddesi, Afganistan'ın su üzerinde projeler yapmasını da yasaklamıştır (Naibkhel, 2008: 162-169). Böylece, Afganistan kendi sınırı içinde Helmend Suyolu üzerinde hiçbir proje yapamaz duruma getirilmek istenmiştir.

1939 Andlaşması, İran parlamentosu tarafından onaylanmış ve İran Kralı tarafından da imzalanmıştır. Ancak Afganistan Parlamentosu tarafından reddedilmiştir. Dolayısıyla, söz konusu andlaşma yürürlüğe girememiştir (Fahim, 2015: 62). Ayrıca, Afganistan devleti de İran'a bir yazı gönderip söz konusu andlaşmanın geçeriz olduğunu hatırlatmıştır (Muzhde, 2010: 51). Dolayısıyla, Afganistan ve İran arasında uyuşmazlık devam etmiştir.

3.1.2. Tarafsız bir komisyonun kurulması

1947 yıllarda bölgede kuraklık nedeniyle su azalmıştır. İran bu kuraklık nedeniyle Afganistan devletini suçlamıştır ve bu iddiayı ispatlamak için tarafsız bir heyetin görevlendirilmesini istemiştir. Afganistan devleti böyle bir heyetin kurulmasına rıza göstermemiştir. Afganistan devleti Helmend Suyolu üzerinde bazı projeler başlatmıştı. İran ise bu projeleri Sistan bölgesinde kuraklığa sebep olduğunu iddia etmiştir. Bunun yanı sıra, İran da kendi sınır içinde Helmend Suyolu üzerinde projeler başlatmıştır. Bu projeler nedeniyle sınır bölgelerinde taşkınlar ortaya çıkmıştır. İşte bu durumlar, iki devlet arasında uyuşmazlığa neden olmuştur (Fahim, 2015: 63).

Söz konusu uyuşmazlığa bir çözüm bulmak için ABD bir arabulucu olarak bölgede çalışmayı önermiştir. Birkaç görüşmeden sonra Afganistan ve İran devleti tarafından "Tarafsız Komisyon" kurulmuştur ve 1950'de söz konusu Komisyon bölgede bir çalışma yapıp raporunu 1951'de Washington'da yayınlamıştır (Fahim, 2015: 64-65).

Söz konusu raporda, İran'da bulunan Sistan bölgesinin kuraklığının nedeni, Afganistan hükümetinin projeleri değil, o bölgede suyun beceriksiz ve olumsuz bir şekilde kullanılması olduğu belirtilmiştir. Bunun yanı sıra, Rapora göre, İran'a giren su miktarı her zaman bölgede su ihtiyaçlarından daha fazla orandadır. Rapora göre, en kurak yılda bile, İran'a girmiş olan en az su oranı bir milyar metre küpten fazladır ve bu oran o bölgede tarımda kullanılan su

miktarının iki katına eşittir. 1951 raporunda İran için saniyede 22 metre küp su yeterli sayılmıştır. Ayrıca, raporda, Afganistan projelerinin bölgede su akımının düzenlenmesinde ve taşkınları engellenmesinde olumlu rol oynadığı belirtilmiştir. Raporda söz konusu projelerin yapılması teşvik edilmiştir (Dominguez vd., 1951).

Tarafsız Komisyon'un raporu Afganistan tarafından kabul edilmiştir. Afganistan 1952'de İran'a bir yazı gönderip 1951 Tarafsız Komisyon'un raporuna dayanarak bir andlaşma imzalamayı önermiştir. İran devleti bu yazıya iki yıl sonra, yanı 1954 'te cevap vermiş ve Tarafsız Komisyon'un raporunu kabul etmemiştir. Bundan sonraki yazışmalar ve görüşmelerde İran 1951 tarihli raporu ret etmiş, Afganistan ise söz konusu Rapordan vazgeçmemiştir. İran sonra saniyede 54 metre küp su (Muzhde, 2010: 76) da istemiştir, ancak Afganistan söz konusu miktarı kabul etmemiştir. Daha sonra Afganistan saniyede 4 metre küp suyu "iyi niyet" gereği olarak İran'a vermeyi kararlaştırmıştır. Böylece Afganistan, saniyede 26 metre küp suyu İran'a bırakmayı kabul etmiştir (Fahim, 2015: 70-75). 1965'te İran kendisi için saniyede 28 metre küp suyu talep etmiştir ancak bu miktar da Afganistan tarafından kabul edilmemiştir (Muzhde, 2010: 95-96).

Yukarıda belirtiğimiz gibi, Afganistan ve İran arasında Helmend Suyolu üzerinde uyuşmazlık yaklaşık yüzyıl sürmüştür. Yani 1866'dan 1972'ye kadar iki devlet bir andlaşmaya varamamıştır. 1972'de İran andlaşma imzalamak için kendi hazırlığını göstermiş ve sonuçta 1973 Andlaşması elde edilmiştir.

3.1.3. 1973 Andlaşması

1972'de Afganistan ve İran, su üzerinde uyuşmazlıklara bir son verme ve bir andlaşma elde etmek amacıyla bir daha görüşmelere başlamıştır. Bu görüşmeler sonucunda 1973'te bir andlaşma ve iki ek protokol elde edilmiştir (Muzhde, 2010: 101-102; Naibkhel, 2008: 170-188).

1973 Andlaşması, 1951 tarihli Tarafsız Komisyon'un raporunun tavsiyelerine dayanmaktadır. Bu Rapora göre saniyede 22m^3 su İran için yeterlidir. Ancak 1973 Andlaşması'nda, Afgan devleti saniyede 4m^3 fazla suyu iyi niyet ve komşuluk hakkı olarak İran'a vermiştir. Dolayısıyla 1973 Andlaşması'nın ikinci maddeye göre, Afganistan, saniyede 26m^3 su İran'ın hakkı olarak bırakmaya yükümlüdür (Naibkhel, 2008: 172). Bu miktar yılda 820 milyon m^3 suya karşılık gelir (Fahim, 2015: 121).

1973 Andlaşması'nın üçüncü ve dördüncü maddelerine göre, saniyede 26m^3 su olağan ve olağan üstü yıllarda bırakmaktadır. Kuraklık olduğu yıllarda bu miktar da düşecektir (Naibkhel, 2008: 172-174).

1973 Andlaşması'nın beşinci maddesinde, Afganistan geri kalan su üzerinde tam yetkiye sahiptir. Bu maddeye göre, saniyede 26m^3 suyu İran'a bıraktıktan sonra, Afganistan kendi su payı üzerinde her türlü, su depolama, tarımsal ve hidroelektrik projelere üretebilmektedir ve İran'ın bu projelere karşı itiraz hakkı yoktur (Naibkhel, 2008: 175).

1973 Andlaşması aynı yılda Afganistan Parlamentosu tarafından onaylanmış ve Afgan Kralı tarafından imzalanmıştır (Muzhde, 2010: 127). İran Parlamentosu da Andlaşmayı aynı yılda onaylanmıştır (Hafeznia vd., 2006: 100). Ancak onaylanmış belgeler iki devlet arasında değiş tokuş edilmeden önce, Afganistan'da askeri bir darbe yoluyla siyasal rejimi değiştirilmiştir. Dolayısıyla, Andlaşma'nın onaylanmış belgeler; ancak 1977'de iki devlet arasında değiş tokuş olmuş ve yürürlüğe girmiştir.

3.1.4. 1973 Andlaşması'nın şimdiki durumu

İki devlet kendi resmi görüşmelerinde 1973 Andlaşması'nın geçerliliğine karşı bir itirazda bulunmamıştır. 2001'de İran, 1973 Andlaşması'na dayanarak, Afganistan tarafından "Helmend Suyolu'nun akımının tıkanması" gerekçesiyle, BM'ne itiraz mektubu göndermiştir (United Nations, 2001). Bu itiraz eylemi,

Helmend Suyolu'nda bir kuraklığın başlangıcına denk gelmektedir (Goes vd., 2015: 16). 2002'de Afganistan ve İran Devlet Başkanı arasında iki devletin işbirliğiyle ilgili bir belge imzalanmıştır. Bu Belge'nin 13. fıkrasında, 1973 Andlaşması'nın yürürlükte olduğuna vurgu yapılmıştır (Fahim, 2015: 117).

Ayrıca, 2005'ten beri, 1973 Andlaşması'nın 8. maddesi ve 1. protokolü uyarınca, Afganistan ve İran arasında Helmend Su Komisyonu kurulmuştur. Bu Komisyon, 1973'de andlaşmanın onaylanmasından sonra Afganistan ve İran'da savaş ve siyasi durumlarından dolayı devreye girememiştir. Söz konusu Komisyon'un işi, 1973 Andlaşması'nın uygulanıp uygulanmadığını gözetmektir. Ancak pratikte Komisyon'un işi, sadece iki taraf arasında bir diyalog olmuştur. Komisyon'un İranlı üyeleri onların (İran'ın) hakkı olan suyu elde edemediklerini ve Afgan üyeleri ise İran'ın hak ettiğinden fazlasını elde etiğini iddia etmektedir (Thomasa ve Varzi, 2015: 14).

Tüm bunlar, yani İran'ın 1973 Andlaşması'na dayanarak Afganistan'a karşı itirazda bulunması, 2002'de Andlaşma'nın yürürlükte olduğuna vurgu yapması ve 2005'te Komisyon'un kurulmasına rıza göstermesi, aslında İran Devleti'nin 1973 Andlaşması'na karşı bir itirazda bulunmaması ve Andlaşma'nın yürürlükte olduğu anlamına gelmektedir. Çünkü söz konusu Komisyon 1973 Andlaşması'nın 1. Protokolü uyarınca kurulmuştur.

İran, 1973 Andlaşması uyarınca kendi hakkını elde etmediğini iddia etmektedir. Bu konuda BM'ne de 2001'de bir itiraz mektubu göndermiştir (United Nations, 2001). Ancak 2000 yıllarında bölgede aşırı kuraklık yaşanmıştır (Goes vd., 2015: 16). Buna rağmen, 2004'te İran Parlamentosu'nun araştırma merkezinin yayınladığı rapora göre, yılda yaklaşık 2 ve 3,2 milyar metre küp arasında su İran'da Sistan Deltası'na akmaktadır. Bu miktar suyun yıllık ortalaması 1,6 milyar metre küp olmaktadır (Samani, 2004: 12). Hâlbuki 1973 Andlaşması'na göre, İran'ın su hakkı yılda 820 milyon metre küptür. Dolayısıyla

İran hakkından bir kat fazla su elde etmektedir. Bu arada tek istisna 1998-2001 dönemidir. Bu dönemde İran hakkından az su elde etmiştir. Ancak bu azlık Afganistan'ın su üzerinde bir eylemi nedeniyle değil bu yıllarda aşırı kuraklık olması nedeniyle, ortaya çıkmıştır (Samani, 2004: 13). Bunun yanı sıra, Afganistan, 1973 Andlaşması'nın üçüncü ve dördüncü maddeleri uyarınca, saniyede 26m^3 su olağan ve olağan üstü yıllarda bırakmalıdır. Ancak kuraklık olduğu yıllarda bu miktar daha düşük bir orana inecektir (Naibkhel, 2008: 172-174).

Aynı şekilde, bazı İranlı yazarlar, örneğin, Emami (2002), Kohistaninijad (2007) ve Mojtahed-Zadeh (2002), 1973 Andlaşması'na karşı gelmektedir. Yazarlara göre, 1973 Andlaşması'nda İran'a çok az miktarda su hakkı ayrılmıştır. Söz konusu yazarlar, Andlaşma'yı o dönemdeki Soğuk Savaşın şartlarının bir sonucu saymaktadır. Adı geçen yazarlara göre, Afganistan'da SSCB'nin etkisini azaltmak ve Afganistan'ı SSCB'nden uzak tutmak için, İran rejimiyle ABD, Afganistan'a çok imtiyazlar vermiştir. Su konusu bu imtiyazların bir parçasıdır, Dolayısıyla söz konusu andlaşma bugün için uygun bir andlaşma değildir.

Ayrıca, 1973 Andlaşması'nın yalnız Helmend Suyolu hakkında olduğu iddia edilmektedir. Bu iddiaya göre Farah ve Khash Nehri de uluslararası suyolu kavramına girmektedir. Dolayısıyla İran'ın bu iki nehirde de hakkı vardır (Thomasa ve Varzi, 2015: 12). Ancak Farah Nehri İran'a girmemektedir. Söz konusu nehir, Hamoun-e-Sabari adlı bir göle girip sona ermektedir. Hamoun-e-Sabari gölü Afganistan ve İran arasında sınır çizgisi üzerinde bulunmakta Dolayısıyla bir uluslararası göl kapsamına girmektedir (United Nations Environment Programme [UNEP], 2006: 12,17). Özet olarak, Farah Nehri'nin İran da bir kısmı bulunmamaktadır. Aynı şekilde, Khash Nehri İran'a girmemektedir. Khash Nehri, Hamoun-e-Puzak adlı bir göle dökmektedir. Bu gölün yaklaşık %98'lik kısmı Afganistan'da bulunmaktadır (UNEP, 2006: 12,17). Dolayısıyla

hem Farah hem de Khash Nehri ulusal nehir kavramına girmekte ve uluslararası nehirlerin özelliklerini taşımamaktadır (UNWC, 1998).

Arada bir andlaşmanın olmasına rağmen, 2001'de İran, gizli bir şekilde Afganistan'a geçip Helmend Suyolu'nu kazıp İran'a büyük oranda su akımını sağlamıştır (Fipps, 2007: 5). 2011'de İran sınır güçleri yeniden gizli bir şekilde Afganistan'a geçip Helmend Suyolu'nu kazıp İran'a daha yüksek oranda su akımını sağlamaya çalışmıştır. Ancak Afgan sınır güçleri engel olmuş ve çatışma yaşanmıştır (Palau, 2011: 2).

Bunun yanı sıra, İran'ın büyük oranda, sınır bölgesinde yeraltı suyunu pompalamayla çıkarması Afganistan'da yeraltı su eksikliğine neden olmuş ve Sistan Deltası'nın kuraklığa sebep olmuştur (Fipps, 2007: 5). Dolayısıyla Afganistan değil, İran 1973 Andlaşması'na uygun davranmamıştır. Bu yüzden, Afganistan İran'dan, 1973 Andlaşması'na göre daha ziyade su kullanımı nedeniyle tazminat talep edebilmektedir (Fipps, 2007: 6; Fahim, 2015: 128).

3.2. Hakça Kullanımın Eşiğinde 1973 Andlaşması'nın Değerlendirmesi

Önceki sayfalarda[48] belirtiğimiz gibi, uluslararası suyolundan faydalanırken, hakça kullanım ilkesini göz önünde tutmak ve bu ilkeye karşı gelmemek gerekmektedir. Ancak hakça kullanımı tespit etmek için yürürlükte olan tek uluslararası andlaşma olarak, BM 1997 Sözleşmesi'nden söz edilebilmektedir. Dolayısıyla, Afganistan ve İran arasında 1973 Andlaşması'nın hakça kullanımın eşiğinde değerlendirmesi için, BM 1997 Sözleşmesi'nin ilkelerine başvuracağız.

BM 1997 Sözleşmesi'nin 5. maddesinde, bir yandan, her kıyıdaş devlete bir uluslararası suyolundan kendi topraklarında faydalanma hakkını vermekte, diğer taraftan ise, devletlerden hakça ve makul kullanımı dikkate almasını istemektedir (UNWC, 1998). Dolayısıyla, hakça ve makul kullanım ilkesi, hem

[48]Detaylı bilgi için bkz *Hakça ve makul kullanımı doktrini*, s.44; *1997 BM Andlaşması ve Hakça Kullanımı*, s.54.

hakları hem de vecibeleri bir araya getiren bir ilkedir. Söz konusu ilke, bir yandan her devlete kendi topraklarında bulunan suyolundan faydalanma hakkını tanıyarak devletlerin egemenliklerine saygı göstermekte diğer yandan ise devletlere, kendi topraklarında suyolunu kullanırken diğer devletlerin haklarına zarar vermeme, vecibesini vermektedir (United Nations, 1996: 97). Afganistan ve İran arasında imzalanmış 1973 Andlaşması'nın ikinci maddesinde, Afganistan saniyede 22 m^3 İran'ın su hakkı ve 4m^3 suyu iyi niyet ve komşuluk hakkı olarak İran'a bırakmaktadır. Dolayısıyla, Andlaşma, hem Afganistan hem de İran, Helmend Suyolu'ndan faydalanma hakkını vermekte ve yukarı kıyıdaş olarak Afganistan'ın Helmend Suyolu'nu münhasır kullanmasına engel olmaktadır.

BM 1997 Sözleşmesi'nin 6. maddesinde, hakça ve makul kullanımını tespit eden bazı kıstaslar sıralanmıştır (UNWC, 1998). Sözleşme'nin 6. maddesinde bulunan kıstasları, 1973 Andlaşması'nın hakça ve makul kullanım anlayışına uygun olup olmadığını aşağıdaki paragraflarda ele alacağız.

BM 1997 Sözleşmesi'nin 6. maddesinin (b) ve (c) paragraflarında, her devletin suya bağlı sosyal ve ekonomik gereksinimleri ve her devlette suya bağlı nüfus oranı, hakça ve makul kullanımı tespit etmek için önem taşıyan kıstaslar olarak teyit edilmiştir (United Nations, 1996: 101). Söz konusu kıstasları göz önünde tutarsak Helmend Suyolu'nda yaşayan nüfus oranı Afganistan'da 7.758.000 ve İran'da ise 1.197.000'dir (Thomasa ve Varzi, 2015: 5-6). Buna göre, Afganistan'da Helmend Suyolu'na bağlı nüfus oranı İran'daki orana göre 6 kat fazladır. 1973 Andlaşması'na göre, İran saniyede toplam olarak 26m^3 su bırakılmaktadır. Bu miktar su, Helmend Suyolun 1/7 oranına denk gelmektedir. Yanı 1973 Andlaşması uyarınca, Helmend Suyolu'nun 1 payı İran'a ve geri kalan 6 payı Afganistan'a verilmiştir (Fahim, 2015: 127). Dolayısıyla, 1973 Andlaşması su dağıtımı açısından hakça kullanım ilkesini uygulamıştır.

BM 1997 Sözleşmesi'nin bir hedefi de uluslararası suyollarından optimum ve devamlı faydalanmasıdır. Bu konuyu 5. maddenin 1. paragrafında ele almaktadır (UNWC, 1998). Söz konusu paragrafta, optimum kullanımın her türlü eylemin bir amacı ve hakça kullanımın bir kıstası olduğuna işaret edilmiştir. Optimum kullanımın bir yüzü ise, suyolunun etkili bir şekilde muhafaza edilmesidir. Suyolunun etkili bir şekilde muhafaza edilmesine, suyu kontrol eden eylemler de dâhil olmaktadır. Bu bağlamda, suyolunu düzenlemek, taşkınları kontrol etmek ve suyolunu kirlenmeden korumak gibi eylemleri de içermektedir. Bu eylemler her ne kadar bir devletin kullanımına bir sınır da getirse önemlidir. Söz konusu eylemler tek taraflı ve ortak bir şekilde işbirliğiyle gerçekleşebilmektedir (United Nations, 1996: 97). 1973 Andlaşması'nın 5. maddesinde, Helmend Suyolu'nda taşkınları kontrol etmek ve suyolunun akımını düzenlemek için tam yetki vermektedir. Andlaşma'nın 6. maddesinde, Afganistan suyolunun aşırı kirlenmemesinden yükümlüdür. 7. maddede ise, sınır bölgede, Helmend Suyolu üzerinde işbirliği neticesinde ortak çalışmalar da yapabilmektedir. Dolayısıyla, 1973 Andlaşması, hakça kullanımın diğer önemli bir kıstasını da göz önünde tutmaktadır.

BM 1997 Sözleşmesi'nde, hakça kullanımını tespit etmek için, çevresel kıstas olarak 6. maddesinin (a) paragrafında, coğrafik ve hidrolojik kıstaslardan söz edilmektedir (UNWC, 1998). Coğrafi açıdan, bir uluslararası suyolunun bir ülke de bulunan uzunluğu, hakça kullanımın tespiti için bir kıstastır. Hidroloji açsından, her devletin suyoluna, kaynak açıdan katkısı, diğer bir kıstastır. Eğer kıyıdaş devletler arasında bu kıstaslara göre büyük farklılık bulunmaktaysa su dağıtımın paylarını da etkileyebilirdir (United Nations, 1996: 101). Bu kıstasların eşiğinde 1973 Andlaşması'nı değerlendirecek olursak, bir yandan Helmend Suyolu'nun 1400 km uzunluğunun %81,4'ü ülke içinde ve %21'i ülke dışında akmaktadır (Azimi, 2011: 45; Goes vd., 2015: 2). Diğer yandan söz konusu

suyolunun tüm kaynakları yalnızca Afganistan'dan kaynaklanmakta ve İran'ın, kaynak açısından, Helmend Suyoluna hiç katkısı olmamaktadır (Favre ve Kamal, 2004: 37, 65). Bu nedenle, 1973 Andlaşması'nda belirtilmiş iki devletin su hakları, hakça kullanım ilkesine uygun bir şekilde düzenlenmiştir.

BM 1997 Sözleşmesi'nin, 5. maddesinin 2. paragrafında ve 6. Maddesinin 2. paragrafında, hakça kullanımını kolaylaştırmak için, kıyıdaş devletleri işbirliğine davet etmektedir (UNWC, 1998). Andlaşma'nın, 8. maddesinin 1. paragrafında, kıyıdaş devletlerin işbirliği ayrı olarak ele alınmaktadır. Söz konusu maddeye göre, kıyıdaş devletler, ülke egemenliğini, toprak bütünlüğünü göz önünde tutarak işbirliği yapmalıdırlar (UNWC, 1998). BM 1997 Sözleşmesi, kıyıdaş devletlerin işbirliğini, hakça kullanım için temel bir unsur olarak düzenlemektedir (United Nations, 1996: 105). Uluslararası suyolundan faydalanmayla ilgili kıyıdaş devletlerin işbirliği, BM 1997 Sözleşmesi'ne göre iki yolla ele alınmalıdır. Birincisi, devletler arasında bilginin değiş tokuş edilmesidir. Bu konu, Andlaşma'nın 9. maddesinde ele alınmıştır. İkincisi, danışma ve görüşme yoluyla sorunları çözmektir. Bu konu ise, 11. maddede ele alınmaktadır (UNWC, 1998). Afganistan ve İran arasında 1973 Andlaşması, iki devlet arasında işbirliğine önem vermekte ve bu konuda belli düzenlemeler getirmektedir. Andlaşma'nın 8. maddesinde, iki devlet Helmend Su Komisyonu'nu kurmaktadır. Söz konusu Komisyon her iki devlet vatandaşlarından oluşturulmalıdır. Komisyon'un yetkileri ve sorumlulukları 1. Protokolde düzenlenmiştir. Söz konusu Komisyon'un genel amacı, 1973 Andlaşması'nın uygulanmasını gözlemlemek ve bu konuda bilgi edinmek ve paylaşmaktır. Aynı şekilde, 1973 Andlaşması'nın 9. ve 11. maddesinde, tüm sorunların danışma ve görüşme yollarıyla çözülmesini belirtmiştir (Naibkhel, 2008: 176-77). Böylece, 1973 Andlaşması, kıyıdaş devletler arasında işbirliğinin her iki yolunu ele

almakta ve hakça kullanımın diğer bir kıstasına da uygun düzenlemeler getirmektedir.

4. Harirud-Murghab Suyolu Ve İran İle Türkmenistan

Harirud-Murghab Suyolu ülkenin batı ve kuzey batısında bulunmaktadır. Bu suyolunun en büyük kolu, 850 km uzunlukta Harirud Nehri'dir. Bu uzunluğun 650 km Afganistan'ın sınırları içindedir(Azimi, 2003: 44; Fahim, 2012: 99). Harirud Nehri önce Afganistan ve İran arasında 60 km uzunlukta bir sınır oluşturmakta ve sonunda İran ve oradan Türkmenistan'a girip kumlu çöllerde yok olmaktadır. Harirud-Murghab Suyolu'nun ikinci büyük kolu 800 km uzunlukta Murghab Nehri'dir. Murghab Nehri'nin 800 km uzunluğundan 450 km Afganistan'da akmakta ve Afganistan ile Türkmenistan arasında 30 km sınır oluşturmaktadır. Murghab Nehri, topografik koşullardan dolayı, şimdiye kadar Afganistan'da faydalı olmamıştır ve hiç kullanmadan Türkmenistan'a akmaktadır (Hanasz, 2012: 4).Harirud-Murghab Suyolu, Afganistan'ın 77604 km^2 (%12.02) bölgesini kapsamaktadır (Azimi, 2011: 44). Söz konusu suyoluna Afganistan'da yaklaşık 2 milyon bağlı nüfus yaşamaktadır (Fahim, 2012: 88). Harirud-Murghab Suyolu'nun tüm kaynakları Afganistan'dan gelmektedir. İran ve Türkmenistan'ın bu suyoluna kaynak açıdan katkısı yoktur (Ezati vd., 2011: 101).

Harirud-Murghab Suyolu hakkında kıyıdaş devletler arasında şimdiye kadar hiçbir andlaşma imzalanmamıştır (Palau, 2011: 6). Bu durum, kıyıdaş devletler arasında uyuşmazlıklara neden olmaktadır.

2000'de İran ve Türkmenistan kendi sınır bölgesinde Harirud Nehri üzerinde "Dostluk Barajı" adlı bir proje yapmıştır (İran-Turkmenistan Friendship Agreement, 2000). Bu Proje, iki devletin 150 milyon metre küp topraklarına su vermekte ve su açısından İran'ın Meşhet şehrinin tüm gereksinimlerini karşılamaktadır. Dostluk Projesi'nin çalışmaları 2005'te sona ermiştir. Söz

konusu Proje yapılırken, tüm suların kaynak ülkesi olarak Afganistan'a ne İran ne de Türkmenistan danışmamıştır (Palau, 2011: 6; Fahim, 2012: 100).

Afganistan'da, 1980'da %25'e kadar işi bitirilmiş olan "Salma Barajı" projesine, 2006'da yeniden çalışılmaya açılmıştır. Bu proje, Afganistan'da Harirud Nehri üzerinde yapılmaktadır (Ezati vd., 2011: 101). "Salma Barajı" projesinin çalışmaları %90'a kadar varmıştır ve kısa zamanda sona erecektir (Kohandazh, 2014). Salma Barajı, 547 milyon metre küp su kapasitesine sahip olan bir projedir. Söz konusu projeyle Afganistan 80,000 hektar tarımsal topraklara su vermeyi ve 42 Mega-Vat elektrik üretmeyi planlamaktadır (Peterson, 2013). Dolayısıyla, söz konusu baraj, İran ve Türkmenistan'ın ortak projesini (Dostluk Barajı) büyük ölçüde etkileyecek (Palau, 2011: 6) ve bu iki ülkeye akmakta olan Harirud Nehri'nin su akımını %73 oranda azaltacaktır (Peterson, 2013). İran ve Türkmenistan bu durumu engellemek için itirazda bulunmuştur (Hanasz, 2012: 4). Ancak arada bir andlaşma olmadan dolayı bir sonuç elde edilememiştir. Dolayısıyla, İran birkaç defa gizli şekilde silahlı eylemlerde bulunmuştur ve Salma Barajı'nın yapılmasına engel olmaya çalışmıştır (Saber, 2010; Peterson, 2013).

Harirud-Murghab Suyolu'yla ilgili, üzerinde durması gereken iki önemli husus vardır. Birincisi, suyolunun mevcut ve gelecekteki (potansiyel) kullanımın eşitliliği ve ikincisi ise, sebepsiz zenginleşme konusudur. Bu iki hususu aşağıdaki paragraflarda kısaca ele alacağız.

Birinci husus; önceki sayfalarda[49] da belirtiğimiz gibi, uluslararası suyolun mevcut ve gelecekteki (potansiyel) kullanımın eşitliliğin hakça kullanımının bir kıstas olduğudur. Bu konuyu UHK, BM 1997 Sözleşmesi'nin (e) paragrafında kendi yorumlarında ele almıştır ve bu iki kullanım arasında hiç bir öncelik

[49]Detaylı bilgi için bkz. *Su dağıtımını ilgilendiren kıstasla.* S. 40.

tanımamaktadır (United Nations, 1996: 101). Dolayısıyla, bu iki kıstasın aynı değeri taşıdığını belirtmemiz gerekmektedir.

Mevcut ve gelecekteki kullanımın birbiriyle aynı değerde olduğundan ve hiç birinin önceliği olmadığından bir sonuç çıkarabilmektedir; bir devlet suyu kullanırken münhasır bir hakka sahip olamazlar ve diğer devletlerin gelecekteki kullanımına engel olamazlar. Aynı şekilde, "Gabčikovo-Nagymaros Projesi" ile ilgili UAD kararında, Slovakya'nın, Danub Nehri üzerinde, tek taraflı projesi uluslararası hukuka aykırı sayılıp kıyıdaşlar arasında işbirliğin gerekliliğini benimsenmiştir (Gabcikovo-Ngymaros Projesi Davası, 1998). Bunun yanı sıra, McCaffrey'e göre (2007: 396), yukarı kıyıdaşın yeni yâda gelecekteki kullanımları, aşağı kıyıdaşın suyolunun tüm suyunu kapsayan projelere rağmen, müsaade edilebilir. Bu durum aşağı kıyıdaşın mevcut kullanımlarına bir zarar oluştursa da bir sorun olamaz. Çünkü uluslararası suyolun üzerinde her kıyıdaş devletin hakkı vardır.

Yukarıda belirtiğimiz konuları göz önünde tutarak, bir yandan, İran ve Türkmenistan'ın "Dostluk Barajı" projesi tek taraflı bir proje sayılmaktadır. Çünkü söz konusu barajın tüm suları Afganistan'dan gelmekte ve üzerinde her türlü proje yapılabilmesi Afganistan'a danışma gerektirmektedir. Dolayısıyla, bu durum, hakça ve makul kullanım ilkesine aykırı bir durumdur. Diğer yandan, Harirud-Murghab Suyolu'nda, Afganistan'ın projelerine bir engel yoktur. Çünkü bir kıyıdaş devlet olarak Afganistan'ın, söz konusu suyolu üzerinde hakkı vardır ve diğer kıyıdaşların projeler nedeniyle, kendi hakkından mahrum olmayacaktır. Dolayısıyla, Salma Barajı ve Afganistan'ın gelecekteki muhtemel diğer projeleri, uluslararası hukuka aykırı bir eylem sayılmamaktadır.

İkinci husus ise; sebepsiz zenginleşmedir. Ulusal hukukta, eğer bir kişi makul, meşru ve adil olmayan yollarıyla bir mülki sahip olursa sebepsiz zenginleşme söz konusu olacaktır. Başka bir deyişle, diğerlerin harcamalar ve

çabalarıyla elde edilmiş mülkü de sebepsiz zenginleşmeye konu olmaktadır (Thomson West, 2006: 748; Vohryzek-Griest, 2008: 7). Bu durumda, sebepsiz olarak zenginleşmiş kişinin ya da tarafın, harcamalarda katkıda bulunması gerekmektedir (Vohryzek-Griest, 2008: 7). Aynı şekilde, eğer uluslararası düzeyde bir devlet sebepsiz olarak ikinci devletin çabaları ve harcamaları neticesinde bir mülkü elde ederse sebepsiz zenginleşme söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla, ikinci devlet söz konusu harcamaları talep edebilmektedir (Upreti, 2006: 135-36). Sebepsiz zenginleşme[50] uluslararası su hukukunda da önemli bir konudur. Eğer aşağı kıyıdaş bir devlet, yukarı kıyıdaşın suyolunu kontrol etmek ve düzenlemek için gösterdiği çabalar ve harcadığı paralar nedeniyle, bedava olarak düzenlenmiş sudan faydalanırsa sebepsiz zenginleşme söz konusudur. Bu durum, hakça kullanım ilkesine aykırıdır. Dolayısıyla, aşağı kıyıdaşın suyu kontrol etme ve düzenleme çabaları ve harcamalarında katkıda bulunması gerekmektedir (Upreti, 2006: 136).

Sebepsiz zenginleşme hususunu göz önünde tutarak belirtmemiz gerekir ki, Harirud-Murghab Suyolu üzerinde bir andlaşmaya yönelik çabalarında, İran ve Türkmenistan'ın da Afganistan içinde su kontrol projelerine finansal olarak destek olmaları, gerekli bir koşuldur. Yoksa söz konusu ülkeler, hiç çabaları ve harcamaları olmadığı halde bir başka devletin finansal harcamalarıyla su sahibi olmaktadırlar. (Fipps, 2007: 9).

5. Amu Suyolu Ve Orta Asya Ülkeler

Amu Suyolu, Afganistan'ın kuzey ve doğu kuzey bölgesinde akan nehirlerden oluşan suyoludur. Bu havzanın en büyük nehri 2540 km uzunlukta Amu Nehri'dir. Amu Nehri Afganistan, Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan arasında 1800 km uzunlukta sınır oluşturmaktadır. (Fahim, 2012, s. 92) Bu nehrin

[50]Sebepsiz zenginleşme (İng. unjust enrichment) uluslararası hukukun genel ilkelerinden sayılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz (Upreti, 2006: 135-37; Friedmann, 1963: 295; Schreuer, 1974).

su kaynaklarının %40'ı Afganistan'dan ve % 60 Tacikistan'dan gelmektedir. Amu Suyolu ülke içinde ve dışında 227800 km^2 bölgeye kapsamaktadır. Bu miktarın % 39'u yanı 90692 km^2 Afganistan içinde yer almaktadır (Azimi, 2011: 44; Mith ve Pitter, 2003: 36).

SSCB'den önce Rusya, Afganistan'ın kuzey sınıra kadar gelmiş ve İngilizler ise Hindistan'ı sömürge altına almıştır. Bu iki sömürgeci devlet arasında Afganistan tampon devlet (İng. buffer state) olarak kalmıştır. Bu nedenle, Rusya ve İngiliz Hindistan'ı ve sonra Afganistan arasında Amu Suyolu'nu ilgilendiren sınır andlaşmaları düzenlenmiştir. Afganistan sınırları hakkında ilk andlaşma, Rusya ve Afganistan adına İngiltere arasında 1843 tarihli, Ticaret ve Ulaşım Andlaşması'dır. 1843 Andlaşması'nda Amu Suyolu'nda ticaret ve ulaşımla ilgili konular düzenlenmiştir. Andlaşma'da Amu Suyolu Afganistan ve Rusya arasında bir sınır olarak tespit edilmiştir (Food & Agriculture Org [FAO], 1985: 47). 1895'te Rusya ve İngiltere arasında mektup değiş tokuşu olmuş ve Hindu Kuş dağlarıyla Victoria Gölü arasında bir sınır çizilmiştir (Ahmad ve Wasiq, 2004: 36-37).

5.1. SSCB dönemindeki Su Anlaşmaları Ve Afganistan

Aral Su Havzası Orta Asya'nın kalbinde yer almakta ve yaklaşık 1,8 milyon km^2 alanı kapsamaktadır. Aral Su Havzası'nda yedi ülke bulunmaktadır; bunlar, Türkmenistan, Kazakistan, Afganistan, Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan ve İran'dır. Afganistan ve İran hariç, diğer tüm ülkeler SSCB'nin hâkimiyeti altında kalmıştır. Dolayısıyla, Aral Su Havzası'nın %83'ü eski SSCB ülkesinde bulunmuştur. 1996'da söz konusu havzada, 45,2 milyon (37,3 milyon eski SSCB'de ve 7,9 Afganistan'da) kişi yaşamıştır. Eğer nüfusun artış oranı % 1,5 farz edilirse 2002'de Aral Su Havzası'nda nüfus oranı 49 kişiye ulaşacakmış (Micklin, 2002: 506). Böylece, bu oran bugüne kadar 49'dan daha fazladır.

Aral Su Havzası'nda iki büyük uluslararası suyolu olarak Amu Suyolu ve Syr Suyolu (Amu Darya ve Syr Darya) ve bu iki suyolunun akımının son noktası olarak Aral Gölü bulunmaktadır (Micklin, 2002). Amu Suyolu, Afganistan, Tacikistan ve Kırgızistan'da bulunan Pamir dağlarından kaynaklanmaktadır. Amu Suyolu'nun uzunluğu 2400 kilo metredir. Amu Suyolu, Afganistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan arasında sınır oluşturmakta ve son olarak Aral Gölü'ne dökülmektedir. Söz konusu suyolunun yılık su akımının potansiyeli yaklaşık 79 km^3'tür. Amu Suyolu Türkmenistan ve Özbekistan için ecnebi bir kaynaktır, çünkü bu iki ülkelerin Amu Suyolu'na hiçbir katkıları yoktur (Micklin, 2002).

SSCB, kendi coğrafi koşulları, güçlü ekonomi ve askeri gücüne dayanarak, kendi topraklarında bulunan suyollarını tek yönetim altına almıştır. SSCB'de Aral Su Havzası'nın yöntemi iç işleri ait bir konuydu, Dolayısıyla, SSCB'de bulunan tüm suyollarıyla ilgili uyuşmazlıklar hakkında Moskova karar vermiştir. Afganistan SSCB içinde bulunmadığı için su konusundan uzak tutulmuştur (Micklin, 2002: 506).

SSCB döneminde, Aral Su Havzası'nda su paylaşım ve dağıtımı 1980 tarihli kararlar ve protokollerle yönetilmiştir. 1980 yılında SSCB Aral Gölü'nün kuraklık hakkında endişe başlamıştır. Bu sorunu ortadan kaldırmak için Aral Su Havzası'nda belli su paylarının belirtilmesine ve Aral Gölü'nde belli oranda su bırakmasına yönelik çalışmalar başlamıştır. Bu bağlamda, 1987'de SSCB'nin Su Kaynaklarının Bakanlığı tarafından, kıyıdaş ülkeler için Amu Suyolu'ndan paylar ayırılmıştır. Bu paylaşım 566 Protokol adı altında, SSCB üyeleri olan dört ülke (Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Kırgızistan) tarafından kabul görmüştür. Bu Protokol'de, adı geçen dört ülke için 61,5 milyar km^3 ve Afganistan için 2,1 milyar km^3 su ayrılmıştır (Ahmad ve Wasiq, 2004: 33).

SSCB kurulduktan sonra, Afganistan ve SSCB arasında ilk andlaşma, 1921 tarihli Dostluk Andlaşması'dır. 1921 tarihli Andlaşması'nda Amu Suyolu'ndan söz edilmemiştir. Ancak 9. maddesinde, 19. yüzyılında Afganistan'a ait sınır bölgelerinin geri Afganistan'a devredilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece, Amu Suyolu dolaylı bir şekilde sınır olarak tespit edilmiştir. Andlaşma'da su paylaşımı ve ulaşım gibi konulardan bahsedilmemiştir (Naibkhel, 2008: 69-74).

1926'da Amu Suyolu içinde bulunan, "Urta-Tugai" adlı adadan Rus askerlerinin çıkması ve Afganistan askerlerinin girmesi hakkında iki devlet arasında bir Protokol imzalanmıştır. Bu Protokol uyarıca, söz konusu adanın mülkiyeti hakkında bir komisyon oluşturulmuştur. Sonucu olarak, "Urta-Tugai" adası Afganistan'a verilmiş ve Rus askerleri adadan çıkmıştır. 1931'de sınırla ilgili uyuşmazlıkların çözülmesi için, Afganistan ve SSCB arasında 5 yıl süreli bir andlaşma daha düzenlenmiş ve 1936'da söz konusu süre 1946'ya kadar uzatılmıştır (Naibkhel, 2008: 75-86). Tüm bu andlaşmalar çoğunlukla sınırla ilgilidir ve Amu Suyolu'nun yönetimi ve paylaşımı hakkında bir kural içermemektedir.

Çalışmamızla ilgili olan, Afganistan ve SSCB arasında iki önemli andlaşma vardır. Bunlar; "1946 Tarihli Afganistan ve SSCB Arasında Sınır Andlaşması" ve "1958 Afganistan Krallık Devleti ve SSCB Arasında Sınır Andlaşması" olarak, Amu Suyolu'nun kullanımını da ilgilendirmektedir (Naibkhel, 2008: 87-121).

13 Haziran 1946'de Afgan-Sovyet Andlaşması'nda, Amu Suyolu iki devlet arasında sınır olarak tespit edilmiştir. Andlaşma'nın 1. maddesinde, Afganistan ve SSCB arasında sınır çizgisi, Amu ve onun kolu olarak Panj Suyolu'nun ulaşıma elverişle kısımlarında thalweg çizgisi ve ulaşıma elverişli olmayan kısımlarda da suyolunun orta çizgisidir. 1946 Andlaşması'nın 3. maddesinde, Amu ve onun Kolu olan Panj Suyolu'nun ulaşıma elverişli kısımlarda bulunan

adalar Afganistan'a ait sayılmıştır. Böylece, Afganistan dolaylı bir şekilde Amu Suyolu ve kolundan ulaşım için faydalanabilmiştir (Naibkhel, 2008: 88-9).

1946 Andlaşması'nın yanı sıra, iki devlet arasında birçok protokol değiş tokuşu olmuştur. Protokollerin üçüncü değiş tokuşunda, iki devletin su azaltan ve su akımını yavaşlatan çalışmaları yasaklanmıştır. Ancak bu yasaklama Amu Suyolu'yla değil Murghab ve Kushka Suyolu'yla ilgilidir ve Murghab'la Kushka Suyolları, Amu Suyolu'nun kollarından değildir (Ahmad ve Wasiq, 2004: 37).

18 Ocak 1958'de Afganistan ve SSCB arasında yeni bir andlaşma düzenlenmiştir. 5 kısımdan ve 51 maddeden oluşmaktadır (Naibkhel, 2008: 92). 1958 Andlaşması'nda 1. kısmı sınır çizgisiyle ilgili kurallar düzenlenmektedir. Andlaşma'da sınır çizgisi 1946 Andlaşması'na göre tespit edilmiştir (1.madde).

2. kısımda suyollarından faydalanmayla ilgilidir. Bu kısım, 7. maddeden 21. maddeye kadar toplam 16 maddeden oluşmaktadır. 7. maddenin 2. paragrafında, sınır suyolları, sınıra ve sınır suyollarına ulaşan suyolları, uluslararası suyolları olarak tespit edilmektedir. Aynı maddenin 3. paragrafında ise, ulusal suları söz konusu andlaşmanın kapsamı dışında tutmaktadır. 8. maddenin 1. Paragrafa göre, uluslararası suyolundan her devlet, ülkesinde bulunan kısmından sınırsız bir şekilde faydalanabilir. Aynı maddenin 2. paragrafında, her iki devlete suyolundan ulaşım amacıyla kullanım izni verilmiştir (Naibkhel, 2008: 88-9).

Özet olarak, 1958 Andlaşması'nın 2. kısmında; ulaşım ve diğer amaçlar için Amu Suyolu'nun kullanımı (8. madde), hayvanları sulanması (14. madde) ve suyolunun temiz tutulmasıyla ilgili kural düzenlenmiştir (9, 10, 11, 12, 13 ve 15. madde) (Naibkhel, 2008; Ahmad ve Wasiq, 2004: 38). Bir diğer önemli konu, Andlaşma uyarıca, kıyıdaş devletlerin bilgi değiş tokuş yükümlülüğüdür (17. madde). 18. maddede ise, suyun doğal akımını engel olan her türlü eylem yasaklanmıştır. Aynı şekilde, 9, 10, 11 ve 19. maddede, suyolunun doğal akımını

değiştiren, diğer kıyıdaşların kıyısına zarar veren ve 1958 Andlaşması'na göre çizilen sınır çizgisini değiştiren tek taraflı eylemler yasaklanmıştır (Naibkhel, 2008: 103-05, 108).

Ayrıca, Afganistan ve SSCB, 1958'de Amu Suyolu'nun çok boyutlu kullanımıyla ilgili bir protokol imzalamıştır. Aynı şekilde, 1961'te ekonomik ve bilimsel işbirliğiyle ilgili ve 1964'te Amu'yla Panj (Amu Suyolu'nun bir kolu) sularının enerji alanlarında kullanımıyla ilgili andlaşmalar düzenlemiştir. Bu andlaşmalara göre, hem Afganistan hem de SSCB'nin üye devletleri Amu ve Panj Suyolu üzerinde tek taraflı çalışmalar yasaklanmış ve her türlü çalışma için tüm kıyıdaşların rızası şart koyulmuştur (Ahmad ve Wasiq, 2004: 38-39).

5.2. SSCB'yle İmzalanmış Andlaşmaların Bugünkü Durumu

Bir önceki başlık altında anlattıklarımıza göre, Afganistan Amu Suyolu'yla ilgili SSCB'yle birçok andlaşmalara taraf olmuştur. Ancak 1991'de eski SSCB'nin bozulması ve yerini bugünkü Orta Asya cumhuriyetlerine bırakmasından dolayı, Afganistan'a karşı bu yeni haleflerin hukuksal sorumluluğu tartışmalı bir konu olmuştur. Aslında, bir devlet bir andlaşmaya taraf olunca, o devletin ülke ve taraf olduğu andlaşması arasında hukuksal bir bağ oluşmaktadır. Bazen devlet değiştikten sonra halef devletler bu bağa saygı göstermemekte ve sorun çıkartmaktadır (Aust, 2014). Bu konu da İngiliz-Hindistanı ve Afganistan arasındaki 1893 Durand Sınır Andlaşması bir örnektir. 1947'te Hindistan bağımsızlığını aldıktan sonra Pakistan ayrı bir ülke olarak ortaya çıkmış ve Afganistan da bu yüzden Durand Sınır Andlaşması'nı ret etmiştir (Brasseur, 2011).

Bu bağlamda, Afganistan ve eski SSCB'yle yapılmış andlaşmalarla ilgili iki soru ortaya çıkmaktadır; birincisi, söz konusu andlaşmaların bugün yürürlükte olup olmadığıdır, ikincisi, söz konusu andlaşmalarda Afganistan için Amu

Suyolu'nda belli bir hakkın ayrılıp ayrılmadığıdır. Bu konu aşağıdaki paragraflarda ele alınacaktır.

Devletlerin sınırları ve ülkeleriyle ilgili andlaşmalar halef devletler için de yükümlülükler ve haklar üretmektedir. Bu konu 1978 Viyana Devletlerin Antlaşmalara Ardıl Olma Andlaşması'nın 11. maddesinde ele alınmıştır (United Nations, 2005). Aynı şekilde, uluslararası teamül hukukuna göre, Orta Asya'da sınırlarla ilgili, SSCB'nin yaptığı andlaşmalar hukuksal açıdan, halef devletler için geçerlidir (Polat, 2002).

1978 Viyana Andlaşması, sınır ve ülkesel andlaşmalar hakkında düzenlemeler getirmektedir. Ancak suyollarının paylaşım ve dağıtımıyla ilgili andlaşmalar hakkında bir kural taşımamaktadır. Dolayısıyla, 1978 Viyana Andlaşması'na göre, Amu Suyolu'nun şimdi de Afganistan'la Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan arasında geçerli bir sınır olduğunu anlamaktayız.

Dr. S. Vinogradov'a[51] göre, devletlerin birbirine halef olma durumu çok karmaşık bir konudur. Ona göre, genel olarak uluslararası su hukuku ışığında, halef devletler, seleflerin yaptığı suyla ilgili andlaşmalara bağlıdır (Ahmad ve Wasiq, 2004: 39). Bunun yanı sıra, SSCB'nin halefler olarak, tüm Orta Asya Ülkerleri, 1992 Andlaşması'nda SSCB'nin üstlendiği yükümlükleri kendileri de üstlerine almıştır (Wegerich, 2011: 275).

Yukarıda anlattıklarımızdan anlaşılır ki, Afganistan ve SSCB arasında yapılmış andlaşmalar, şimdiki halef devletlerle de geçerli andlaşmalar olarak yürürlüktedir. Ancak tüm bu andlaşmalarda Afganistan için su kullanımının miktarı belli olmamıştır. Bunun nedeni de belki o dönemde kuzey Afganistan'da su kullanımın düşük olmasıdır. Çünkü Afganistan o dönemde kuzeyde su

[51]Dr. S. Vinogradov İskoçya'da Dundee Üniversitesinde araştırmacı olarak çalışmaktadır. Vinogradov, Uluslararası Hukuk Derneğinde, Su Kaynakların Komitesi'nin eski üyesi olarak kalmış ve uzun süre ulusal ve uluslararası su hukuku ve su politika hakkında "Kluwer Law" kitaplar dizisinin editörü olarak çalışmıştır (Ahmad ve Wasiq, 2004: 40).

kullanımı için hem ekonomik hem de teknolojik açıdan uygun halde değildir. Bu yüzden, Afganistan daha detaylı bir andlaşma yapmaya gerek duymamıştır (Ahmad ve Wasiq, 2004: 40). Ancak Afganistan'ın gelecekteki tarımsal ve enerji üretimiyle ilgili projeler aşağı kıyıdaşların, özellikli Özbekistan ve Türkmenistan'ın büyük projelerini olumsuz bir şekilde etkileyecektir (Wegerich, 2011: 287).

5.3. SSCB'den Sonraki Dönemde Su Andlaşmaları Ve Afganistan

Afganistan Aral Su Havzası'na %10 katkıda bulunmaktadır. Buna rağmen, SSCB'den sonra hiçbir andlaşmaya veya suyolu yönetim kuruluşuna taraf edilmemiştir. (Rahaman, 2012: 476). SSCB dağıldıktan sonra 1991'de Orta Asya ülkeleri bir araya gelmiş ve suyolları hakkında bir andlaşma düzenlemeye yönelik çalışmalar başlamışlardır. Sonuç olarak, 1992'de uluslararası suyollarının ortak yönetimi ve muhafazası hakkında bir andlaşma imzalanmıştır (Wegerich, 2011: 275). Andlaşma'da, kıyıdaş devletler arası Amu Suyolu'nun su dağıtımı eskisi gibi, 566 Protokolü ve Syr Suyolu su dağıtımı da 413 Protokolü'ne göre düzenlenmiştir (Ahmad ve Wasiq, 2004: 34). Bu Andlaşma'nın 7. maddesine göre, 2008'de Devletler Arası Su Eşgüdümü Komisyonu'nu "Interstate Commission on Water Coordination (ICWC)" kurulmuştur (Rahaman, 2012: 489). ICWC devletlerin su yönetimi organlarının başkanlarından oluşmakta ve yılda birkaç kere toplanmaktadır. Kıyıdaş devletler arasında su dağıtımı ICWC tarafından yapılmaktadır (Ahmad ve Wasiq, 2004: 34; Micklin, 2002: 516-17).

1993'te 5 cumhuriyetin (Tacikistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Kazakistan) cumhurbaşkanları bir araya gelmiş ve Aral Su Havzası'yla ilgili diğer bir andlaşmayı imzalamıştır. Bu andlaşmada, Aral Su Havzası'nın Sorunlarla İlgili Devletler Arası Konsey "Interstate Council on the Problems of the Aral Sea Basin (ICAS)", kurulmuştur. Bu Konsey'in amacı Dünya Bankası ve

diğer uluslararası destekleyicilerden mali destek elde edilmektir (Micklin, 1998: 406-09).

Amu Suyolu Afganistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'da bulunmakta ve 2.574 kilo metre uzunluğuyla 6 milyon hektar toprağa su vermektedir. (Rahaman, 2012: 475). Bu orandan 2,3 hektar Özbekistan'da, 1,7 hektar Türkmenistan'da, 0,5 hektar Tacikistan'da 0,1 hektar Kırgızistan'da ve 1,16 hektar ise Afganistan'da bulunmaktadır (Ahmad ve Wasiq, 2004: 25).

Tablo 4 Amu Suyolunun kıyıdaşlarının su katkısını sıralamaktadır. Tablo'da görüldüğü gibi, Amu Suyolu'nun kaynaklarının ve yıllık su akımının çoğu Tacikistan ve Afganistan'dan gelmektedir. Ancak aşağı kıyıdaş olan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın, suya katkısı çok düşük olduğu halde, çok büyük miktarda su kullanmaktadırlar. Türkmenistan ve Özbekistan'da su çok faydalı olan pamuk tarımında kullanılmaktadır. Orta Asya'da su %90 tarımda kullanılmaktadır. Bu oranın %85'i, suya katkısı çök düşük aşağı kıyıdaş olan ülkeler tarafından kullanılmaktadır (Rahaman, 2012: 476).

Tablo 4. Amu Suyoluna kıyıdaş ülkelerin su katkısı

Ülke	Yıllık Su Akımı (Milyar m^3)	Yıllık Su Akımının (%)
Tacikistan	49.6	66
Afganistan	17.0	23
Özbekistan	5.1	7
Kırgızistan	1.6	2
Türkmenistan	1.5	2
Toplam	74.8	100

Kaynak: Ahmad ve Wasiq, 2004: 28.

1998'de Syr Suyolu'yla ilgili Kırgızistan, Kazakistan ve Özbekistan arasında bir andlaşma düzenlenmiştir. Ancak Amu Suyolu'nda su ve enerji paylaşımıyla ilgili şimdiye kadar bir andlaşma yoktur. Tacikistan 1998'den beri, bir andlaşmanın düzenlenmesi konusunda öneride bulunmuştur. Ancak bir sonuca

varamamıştır. Çünkü Türkmenistan ve Özbekistan böyle bir andlaşmaya gerek hissetmemektedir (Ahmad ve Wasiq, 2004: 35).

1996'da Özbekistan ve Türkmenistan Cumhurbaşkanları tarafından, kendi aralarında Amu Suyolu'nun paylaşımıyla ilgili bir andlaşma imzalanmıştır. 1996 Andlaşması, iki devletin sınır içinde bulunan Amu Suyolu'nun yönetimi, tarımsal amaçlarla su kullanımı ve uyuşmazlıkların çözülmesini ele almaktadır. Bu andlaşmaya göre, Özbekistan yapılan projelerin harcamalarını üstelenmiş ve Türkmenistan'da yapılan projeler için de alan kiralamıştır (Wegerich, 2011: 286).

Ayrıca, Türkmenistan, tek taraflı olarak, büyük proje şeklinde, 1.100 km uzunlukta, Kara Kurum Kanalı'nı icat etmiştir. Bu kanal yüksek oranda Amu Suyolu'nun suyunu Türkmenistan'ın doğudan merkeze kadar aktarmaktadır. Bu uzun yolculuk sırasında Kara Kurum Kanalı'nın %50 suyu boşa gitmektedir. (Fahim, 2012: 95). Buna rağmen, Türkmenistan kendi tarım alanını 1990'daki 1.329.000 hektardan 2003'te 1.843.000 hektara kadar yükseltmiştir. Böylece Türkmenistan'ın su kullanım oranı, 22.435 km^3'ten 27.958 km^3'e ulaşmıştır (Wegerich, 2011: 281).

Tacikistan ise, bir yandan, kendi tarım alanını 1999'da 200.000 hektara yükseltmiştir (Spoor ve Krutov, 2003). Diğer yandan, elektrik üretmek için Amu Suyolu üzerinde 14 büyük proje düzenlemektedir. Bu projeler 4 milyar dolarlık harcama gerektirmektedir. Aynı şekilde Özbekistan, Amu Suyolu'ndan kendi ülkesinin diğer kısımlarına su akıtmaktadır (Fahim, 2012: 95-96). Dolayısıyla, resmi bilgilere göre, Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan hem 1987'de SSCB döneminde düzenlenmiş Protokolüne uygun davranmamış ve hakkından daha fazla su kullanmıştır hem de Afganistan ve SSCB arasında düzenlemiş 1958 Andlaşması'na karşı tek taraflı projeler yapmışlardır (Wegerich, 2011: 281; Fahim, 2012: 95-96).

Yukarıdaki paragraflardan anlaşılır ki, Afganistan SSCB'den sonra hiçbir andlaşmaya ve suyolu yönetim kuruluşuna taraf edilmemiş ve Amu Suyolu üzerinde yapılan projelerden haberdar edilmemiştir. Bu durum, Aral Su Havzası'nda suyollarının hakça ve optimum kullanımı için büyük bir eksikliktir (Rahaman, 2012: 489).

Sonuç Ve Öneriler

Su hayat için önemli bir madde olmasına rağmen insanlar bu konu da uygun şekilde davranmamaktadır. Su üzerinde baskılar, suyun azlığından daha ziyade insan elinden gelmektedir. Çünkü insan faaliyetleri nedeniyle küresel ısınma ortaya çıkmış ve küresel ısınma da tatlı su kaynakları üzerinde baskı yapmaktadır. Aynı şekilde, insan faaliyetleri nedeniyle birçok yerde tatlı suyun önemli kaynağı olan, suyolları kirlenmiş ve artık kullanılmaz duruma gelmiştir. Bunun yanı sıra, nüfusun gün gittikçe artması da tatlı su üzerinde baskıya sebep olmaktadır. Az olan tatlı su kaynakları bu şekilde baskılar altında olduğundan dolayı, birçok yerde uyuşmazlıklara neden olmuştur.

Afganistan'da su kaynakları da farklı açılardan baskılara maruz kalmıştır. Nüfusun artması, küresel ısınma ve su kaynaklarının kirlenmesi Afganistan su kaynaklarını etkilemiştir. Bunun yanı sıra, Afganistan kendi sınırları içinde mevcut suyollarından tarih boyunca faydalanmamıştır. Çünkü 20. ve 21. yüzyıllarda büyük savaşlara meydan olmuştur. Bu savaşlar, Afganistan'ın, diğer alanlarda olduğu gibi, su üzerinde de proje yapmasına izin vermemiş ve su kullanmadan komşu ülkelere akmıştır.

Bugün Afganistan artık suyollarının üzerinde kendi sınırı içerisinde hem tarımsal hem de hidroelektrik projeler düzenlemektedir. Ancak tüm komşularıyla bu konuda sorunları vardır. İran'la Helmend Suyolu'yla ilgili sorunu vardır. Her ne kadar bir andlaşma olsa da, pratikte İran andlaşmaya karşı dolaylı şekilde itirazda bulunmuştur ve söz konusu anlaşmaya uygun davranmamıştır. Aynı şekilde, Amu Suyolu'yla ilgili andlaşmaya, SSCB'den sonra Orta Asya devletleri saygı göstermemiştir. Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan 1958 Andlaşması'na karşı, tek taraflı projeler yapmışlardır. Ayrıca, Harirud-Murghab Suyolu'yla ilgili, Türkmenistan ve İran tek taraflı olarak

Dostluk Projesini yapmışlardır. Pakistan'ın ise Kabul Suyolu üzerinde hidroelektrik üretmek ve tarımsal amaçlarla kullanmakla ilgili çalışmaları vardır.

Afganistan'ın tüm komşu ülkelerin tek taraflı projeleri, uluslararası su hukuku açısından, Afganistan'ın gelecekteki projelerine bir engel olamayacaktır. Çünkü bir yandan söz konusu projeler Afganistan'dan gelen suyolları üzerinde yapılmıştır ve diğer yandan Afganistan'a hiç danışılmamıştır. Dolayısıyla, Afganistan'ın komşularının yapılmış projeler, uluslararası suyollarının hakça ve makul kullanım ilkesine karşı eylemlerdir. Afganistan'ın, kendi sınırları içinde bulunan uluslararası suyolları üzerinde hakkı vardır ve bu hakkı her zaman kullanabilmektedir.

Ancak Afganistan'dan gelen suyollarıyla ilgili kıyıdaş devletler arasında su paylaşım ve yönetim andlaşmalarının yokluğundan dolayı, hem Afganistan kendi suyollarını uygun bir biçimde kullanamaz hem de söz konusu durum bölgesel uyuşmazlıklar ve çatışmaların artmasına da neden olabilmektedir. Bu tehlikeyi ortadan kaldırmak ve suyollarından hakça ve makul bir şekilde faydalanmak için şimdilik Afganistan ve komşu devletler arasında resmi görüşmeler yapılmamaktadır.

Afganistan kendi suyollarını, komşularla andlaşma olmadan, tarımsal, endüstriyel ve hidroelektrik amaçlarla kullanamaz. Çünkü söz konusu kullanımlar için büyük çapta harcamalar ve işbirliği gerektirmektedir. Afganistan, bu bağlamda, komşu devletlerin desteğine gerek duymaktadır. Bu konuda komşu devletlerinin desteklerinin elde etmek için iki ve çok taraflı andlaşmalardan başka bir yol yoktur. Hatta uluslararası kuruluşlar, örneğin Dünya Bankası, uyuşmazlığa konu olan bir suyolu üzerinde yapılacak olan projeye borç veya destek vermemektedir.

Bölgede bulunan devletler, suyollarını kontrol etmenin, taşkınların engellemenin, suyu kirlenmeden muhafaza etmenin ve suyu daha optimum bir

şekilde kullanmanın gerekliliğini anlamaktadırlar. Ne var ki tüm bunlar, kıyıdaş devletler arasında işbirliğiyle ilgili bir andlaşma olmadan, gerçekleşemez. Dolayısıyla, kıyıdaş devletlerin ortak çalışmaları, birçok sorunların çözülmesi için vazgeçilmezdir. Ancak suyollarıyla ilgili tüm andlaşmalar, hakça, makul ve optimum kullanım ilkesine uygun bir biçimde düzenlenmelidir.

Suyollarıyla ilgili komşu devletleriyle görüşmelerden önce Afganistan, kendi suyollarının potansiyelini, suya bağlı nüfusunu, suya bağlı tarım alanını ve suyollarına katkısını detaylı olarak bilmelidir. Çünkü tüm bu hususlar, hakça, makul ve optimum kullanımı tespit etmek için önemli kıstaslardır. Ayrıca, Afganistan diğer kıyıdaş ülkelerle görüşmeler için uluslararası suyollarının hukuksal, bilimsel ve teknik yönleriyle ilgili uzmanlar yetiştirmelidir. Çünkü suyollarıyla ilgili görüşmeler sadece hukukçular veya sadece subilimiyle ilgilenen kişilerin işi değildir.

Kaynakça

Acabey, M. A. (2006). *Sınıraşan Sular* (1. baskı.). İstanbul: Beta Yayınları.

Africa, C. O. (1996). Constitution of the Republic of South Africa, act 108 of 1996 *http://www.gov.za/documents/constitution-republic-south-africa-1996* (Erişim Tarihi: 12.03.2014).

Ahmad, M., ve Wasiq, M. (2004). *Water resource development in northern Afghanistan and its implications for Amu Darya Basin.* Washington, D.C: The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank.

Ahmad, S. (2010). *Towards Kabul water treaty: managing shared water resources – policy issues and options.* Karachi: İnternational Union for Conservation of Nature and Natural Resources (IUCN) Pakistan.

Akça, Ç. (2014). *Sınıraşan sularla igili uluslararası hukuki metinlerin değerlendirilmesi. Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi.* Ankara: T.C. Orman Ve Su İşleri Bakanlığı.

Akın, M. ve Akın, G. (2007). Suyun önemi, Tükiye'de su potansiyeli, su havzaları ve su kirliliği. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi, 2*(47), 105-118.

Akmandor, N., Pazarcı, H., ve Hasan , K. (1994). *Ortadoğu ülkelerinde su sorunu,.* Ankara: Tesav Yayınları .

Aust, A. (2014). *Modern treaty law and practice* (3.baskı). London: Cambridge University Press.

Austin, J. (1959). Canadian - United States practice and theory respecting the international rivers: a study of the history and influence of Harmon doktrine. *The Canadian Bar Review, 3*(37).

Aydın, H. (2001). Devletler ve islam hukuka göre milletlerarası akarsular, göller ve kanallar. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1-63.

Azimi, M. A. (2003). *Afghanistan's geography* (3. baskı). Kabul: Muhakek yayınları.

Azimi, M. A. (2011). *Geographical fundaments of Afghanistan economy* (1. baskı). Kabul: Khurasan Yayınları.

Aziz, K. (2007). *Need for a Pak-Afghan treaty on management of joint water courses.* Peshawar: Regional Institute of Policy Research and Training, Peshawar (NWFP).

Baran, T. Öziş, Ü. ve Özdemir, Y. (1997). Türkiye'nin su kaynakları potansiyeli. *Meteoroloji Mühendisliği Dergisi*(2), 40-45.

Barcelona Convention. (1998). Concern, convention and statute on the regime of navigable of international waterways. *sources of international water law, legislative series 65*. Rome: Development Law Service FAO Legal Office. ss. 7-20

Berber, F. J. (1959). *Rivers in international law.* (Çev: R. Batstone,) New York: Stevens.

Bhushan, B. (2005). Tulbul, Sir Creek and Siachen: competitive methodologies. *Sout Asian Journal*.

Bir, M. (1986). *Akarsulardan faydalanma ve Türkiye'nin uluslararası hukuku ilgilendiren akarsuları.*Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Universitesi.

Bölgesel Çevri Merkezi, R. T. (2005). Küresel ısınma nedir? . Ankara: Miki Matbaacılık Ltd. Şti. http://www.rec.org.tr/dyn_files/23/524-Cemre-sayi1.pdf (Erişim Tarihi: 11.10. 2014).

Bouchez, L. J. (1963). The fixing of boundaries in international boundary rivers. *International and Comparative Law Quarterly, 12*(3), 789-817.

Bourne, C. (1969). The development of international water resources: the "drainage basin approah". *Canadian Bar Review*, 62-82.

Bourne, C. (1996). The international law association's contribution to International Water. *Natural Resources Journal*, 155–216.

Brasseur, B. L. (2011). *Recognizing the durand line, a way forward for Afghanistan and Pakistan?* New York: The EastWest Institute .

Caponera, D. A. (1980). *The law of international water resources, Legislative Study No. 23.* Rome: Food And Agriculture Organization of The United Nations (FOA), Legislation Branch Legal Office.

Case relating to the territorial jurisdiction of the international comission of the river Oder (1929). Ser.A, No.23 .Permanent Court of International Justice .PCİJ. 9.10.1929.

Cassese, A. (2005). *İnternational law* (2. baskı). New York: Oxford University Press.

Çelebi, O. (2009). *Türkiye'nin Suriye ve Irak ile olan ilişkilerinde sınıraşan suların etkisi.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Sar, S. (1970). *Uluslararası nehirlerden endüstriyel ve tarımsal amaçlarla faydalanma hakkı.* Ankara: Sevinç Matbaası.

Çiçek, İ. ve Ataol, M. (2009). Türkiye'nin su potansiyelinin belirlenmesinde yeni bir yaklaşım. *Çoğrafı Bilimler Dergisi*, 51-64.

Corfu Channel Case. (1949) .United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland vs Albania. I.C. J. Reports 1949, İnternational Court of Justice Nisan 9, 1949.

Cukwurah, A. O. (1967). *Settlement of boundary disputes in international law.* New York: Oceana Publications.

Denhez, F. (2007). *Küresel ısınma atlası.* (Çev: Adadaü .Ö) İstanbul: NTV Yayınları.

Dışişleri Bakanlığı. (2015). Avrupa Birliği ile su konusu. Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı: http://www.mfa.gov.tr/avrupa-birligi-ile-su-konusu-.tr.mfa (Erişim Tarihi: 23.04.2015).

Division Population. (2013). *Seven billion and growing: the role of pupollation policy in achieving sustainabality.* United Nations Department of Economic and Social Affairs. New York: Population Division.

Dominguez, F. J. Lowry, R. L. ve Werb, C. E. (1951). Report of the Helmand River Delta Commission, Afghanistan and İran. Washington D.C. http://scottshelmandvalleyarchives.org/docs/evl-51-18.pdf (Erişim Tarihi: 13.05.2015).

Dozier, M. C. (2005). What is whater pollution. *Water and Me Series,*(2), 1 - 11.

Dursun, A. (2006). *Sınıraşan sular Fırat ve Dicle Nehirleri'nin, Türkiye, Suriye ve Irak ilişkileri üzerine etkileri.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.

Elver, H. (2002). *Peaceful uses of international rivers, the Euphrates and Tigris rivers dispute.* Leiden: Martinus-Brill-Nijhoff Publishers.

Emami, M. (2002). Hirmand transboundary river and its effects on security issues "Rodkhan-e- Marzi Hirmend ve Asarat-e-Amniyeti-e-An". *Quarterly Journal of Strategic Defence Studies.*(13,14), 71 -110.

Ezati, E. Khazri, H. ve Nikfarjam, M. (2011). Tahlil-e-bar hidropolitik-e-sharq-e-İran. *Faselname-e-İlmi Pozhoheshe-e-Negareshhay-e-Now Dar Jughrafya-e-İnsani*(1), 95-113.

Fahim, N. (2012). *Aab arsa-e-taqabul-e-manafe-e-Afghanistan ba hamsayagan.* Kabul: Aazem Publications.

Fahim, N. (2015). *Waziat-e-huquqi-e-hakem bar rodkhana-e-Helmand.* Kabul: Aazem Publications.

Falkenmark, M. Lundqvist, J. ve Widstrand, C. (1989). Macro-scale water scarcity requires micro-scale approaches. *Natural Resources Forum, 13*(4), 258–267.

Favre, R. ve Kamal, G. (2004). *Watershed atlas of Afghanistan, working document for planners.* Kabul: Ministry of Irrigation,Department of Water Resources and Environment of Afghanistan and FAO.

Fipps, G. (2007). *Afghanistan.* Guy Fipps, Ph.D., P.E. Professor and Extension Agricultural Engineer - Irrigation, Water Management: http://gfipps.tamu.edu/Afghanistan/Transboundary%20Water%20Issues 26-04-07.pdf (Erişim Tarihi: 05.01. 2015).

Fıstıkoğlu, O. ve Biberoğlu, E. (2008). Küresel iklim değişikliğinin su kaynaklarına etkisi ve uyum önlemleri. *TMMOB İklim Değişimi Sempuzyumu, 13 ve 14 Mart*. Ankara: TMMOB. 238 - 252

Food & Agriculture Org [FAO]. (1985). *Systematic index of international water resources treaties, declarations, acts and cases, by basin, Legislative Study* (1.Cilt). Food & Agriculture Organization of the UN.

Friedmann, W. (1963). The uses of "general principles" in the development of international law. *The American Journal of International Law, 57*(2), 279-299.

Gabcikovo-Ngymaros Projesi Davası. (1998). Case concerning Gabcikovo-Nagymaros Project, Hungary vs Slovakia, İCJ 1997. *İnternational Legal Materials* (37. Cilt) ss. 162-242

Garg, S. K. (1999). *International and interstate river water disputes.* New Delhi: Laxmi Publications.

Geneva Convention. (1998). Convention relating to the development of hydraulic power affecting more than one state and protocol of signature. *Sources Of İnternational Water Law, Legislative Series 65.* Rome: Development Law Service FAO Legal Office. 21-26

Ghubar, M. G. (1995). *Afghanistan dar masir-e-tarikh* (6. baskı). Tehran: İntesharat-e-Jamhori.

Gleditsch, N. P. Furlong, K. Hegre, H. Lacina, B. ve Owen, T. (2006). Conflicts over shared rivers: resource scarcity or fuzzy boundaries? *Political Geography*(25), 361- 382.

Gleick, P. H. (2007). The human right to water. *Water policy, 1*(5), 487 - 503.

Goes, B. Howartha, S., Wardlawb, R. Hancockc, I. ve U.N. P. (2015). Integrated water resources management in an insecure river basin: a case study of Helmand River Basin, Afghanistan. *International Journal of Water Resources Development*. doi:10.1080/07900627.2015.1012661

Gündüz, A. (2014). *Milletlerarası hukuk* (7. baskı). İstanbul: Beta.

Habib, H. (2014). Water related problems in Afghanistan. *International Journal of Educational Studies, 1*(3), 137-144.

Hafeznia, M. R. Mujtahedzadeh, P. ve Alizadeh, J. (2006). Hidropolitik-e-Hirmend ve tasirat-e-aan bar rawabet-e-siyasi-e-İran ve Afghanistan (Hirmand hydropolitic and its effect on the political relations of Iran and Afghanistan). *Modares-Ulum-e-İnsani, 2*(10), 83-103.

Hanasz, P. (2011). *The politics of water security in the Kabul River Basin.* Austrulia: Future Directions International Pty Ltd.

Hanasz, P. (2012). *The politics of water security between Afghanistan and Iran.* Australia: Future Directions International Pty Ltd.

Haqiqi, Y. M. (2005). *Afghanistan ve İran.* Mashhad: Astan Aqdas Rezawi Print.

Hodgson, S. (2006). *Modern water rights, theory and practice, .* Room: Food And Agriculture Organizatıon Of The United Natıons (FOA).

İLA. (1966). *Report of the fifty-second conference, Helsinki.* Londan: International Law Association.

İLA. (2004). *Report of the seventy-first conference, Berlin.* Londan: International Law Association.

İnan, Y. (1994). Sınır aşan suların hukuksal boyutları. *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*(49), 243-253.

Indus Water Treaty. (1964). *Legislative Series, Legislative Texts and treaty provisions concerning the utilization of international rivers for other purposes than navigation*. United Nations. New York. ss. 300-366

İran-Turkmenistan Friendship Agreement. (2000). Water Related Laws. Ministry of Energy, Legal Office, İran: http://law.moe.gov.ir/قانون/اراء-و-مقررات-قوانين-اي-اسلامي-جمهوري-دولت-بين-همكاري-نامه‌موافقت-قانون/اب-بخش.aspx (Erişim Tarihi: 20.05.2015).

İRoA. (2008). *Water resources managment.* Kabul: Afghanistan Nation Development Strategey Secretariat.

İzbırak, R. (1992). *Coğrafya terimleri sözlüğü.* İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Jilani, A. (2004). *Afghanistan's rivers.* Kabul: Arik yayınları.

Kapan, İ. (2006). *Türkiye ile Suriye ve Irak arasında su anlaşmazlığı ve Türkiye'nin çözüm için sunduğu "üç aşamalı plan"ın su hukuku çerçevesinde incelenmesi.*Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Kapan, İ. (2007). *Dünyayı su savaşları mı bekliyor? suyun stratejik dalgaları.* İstanbul: Babıalî Kültür Yayıncılığı,.

Karahasanoğlu, C. O. (2011). Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye'nin yürürlüğe girişi ve Türk hukuk tarihi bakımından önemi. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi.OTAM*(29), 93-124.

Karaman, S. ve Gökalp, Z. (2010). Küresel ısınma ve iklim değişikliğinin su kaynakları üzerine etkileri. *Tarım Bilimler Araştırma Dergisi, 3*(1), 59 - 66.

Kartal, F. (2009). Suyun metalaşması, suya erişim hakkı ve sosyal adalet. *Türkiye Mühandeslik Haberleri (TMH)*, 65-69.

Kaya, I. (2003). *Equitable utilization: the law of the non-navigational uses of international watercourses.* London: Ashgate Publishing Limited.

Kiani, K. (2013). Pakistan, Dawn: http://www.dawn.com/news/1038435/pakistan-afghanistan-mull-over-power-project-on-kunar-river (Erişim Tarihi: 25.04.2015).

Kılıç, S. (2013). Sınıraşan sulardan faydalanmalara ilişkin temel yaklaşımlar. *Ortadoğu Analiz, 5*(53), 14-22.

Kılıç, S. (2014). 1997 Suyollarının ulaşım-dışı amaçlarla kullanımına ilişkin BM sözleşmesi ve teamül hukuku. *Ortadoğu Analiz, 5*(62), 70-73.

King, M. ve Sturtewagen, B. (2010). *Making the most of Afghanistan's river basins; opportunities for regional cooperation.* New York: EastWest İnstitute.

Kleyn, G. (2010). *Water crises - international areas at risk.* Australia: Future Directions International.

Kocaman, F. Ö. (2009). *Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarının küresel ısınmaya bakışı ve faaliyetleri.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: A.Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kohandazh. (2014). Abgiri-e-band-e-salma ta char mah-e-diger ba takhir oftad. Kohandazh: http://kohandazh.com/تاخی-به-دیگر-ماه-چهار-تا-سلما-بند-آبگیری/ (Erişim Tarihi: 21.05.2015).

Kohistaninijad, M. (2002). Hirmand waters national interests sacrificed for regional relations "Ab-e-Hirmend manafi-e-mili dar qurbangah rawabet-e-mantekaye". *Quarterly Journal of Foreign Affairs History*(11), 93-147.

Lake Lanoux Arbitration. (1957). Lake Lanoux Arbitration (Franc vs Spain), 12 R.I.A.A. 281; 24 I.L.R. 101. http://www.ecolex.org/server2.php/libcat/docs/COU/Full/En/COU-143747E.pdf (Erişim Tarihi: 21.04.2015).

Lauterpacht, E. (1960). River boundaries: legal aspects of the Shatt al-Arab rrontier. *International and Comparative Law Quarterly*(9), 208-236.

Loures, F. Clarke, A. R. Vercambre, M. L. ve Witmer, L. (2015). *Everything you need to know about UN watercourses convention.* Switzerland-Gland: World Wildlif Fund (WWF).

Maden, T. E. (2013). Sınıraşan su havzalarında işbirliği sorunu. *Orta Doğu Analiz, 5*(53), 23-31.

McCaffrey, S. (1997). *The scarcity of water: emerging and legal policy responses. international environmental law & policy.* (Ed: Dü H. Brans.) London: Kluwer Law International.

McCaffrey, S. (2007). *The law of international watercourses* (2. baskı 2010). New York: Oxfor University Press.

Micklin, P. (1998). International and regional responses to the Aral Crisis : an overview of efforts and accomplishments. *Post-Soviet Geography and Economics, 39*(7), 399-417.

Micklin, P. (2002). Water in the Aral Sea Basin of Central Asia: cause of conflict or cooperation? *Eurasian Geography and Economics*, 505-528.

Mirza, U. (2013). Joint LEAD-QAU conference on water issues: experts weigh in on Pakistan transboundary water issues. *Lead Update.* İslamabad: Lead.

Mith, N. ve Pitter, H. (2003). *Afghanistan's environmental evaluation after war.* Kabul: United Nations Environmental Programe.

Mojtahed-Zadeh, P. (2007). The small players of the great game: the settlement of Iran's eastern borderlands and the creation of Afghanistan. *Islamic Studies Series.* New York: Routledge.

Molden, D. (2007). *Water for food water for life: a comprehensive assesment of water management in agriculture.* International Water Managemetn İnstitute (İWMİ). Londan: Earthscan.

Muzhde, W. (2010). *Rawabet-e-siyasi-e-İran ve Afganistan dar qarn-e-bistum.* Kabul: Bengah Entesharat-e-Maiwand.

Naibkhel, A. (2008). *Qarardadha-e-Afghanistan (Afganistan andaşmaları)* (2 baskı). Kabul: İntişarat-e-Maiwand.

Özcelebi, Ö. ve Duyar, M. (2012). *Ortadoğu'da su sorunu " İsrail'in su ihtiyacının temel dinamikleri".* İstanbul: Derin Yayınları.

Özen, G. (2008). *Küresel ısınma sürecinde örgütsel performansın sürdürülebilir kılınması açısından işletmelerde eko-verimlilik çalışmaları: örnek uygulamalar.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.

Palau, R. G. (2011). *Afghanistan's transboundary water resources: regional dimensions resources: regional dimensions.* Kabul: Civil-Military Fusion Centre (CFC).

Pazarcı, H. (2003). *Uluslararası hukuk eersleri* (9.baskı, 2. Kitab). Ankara: Turhan Yayınevi.

Peterson, S. (2013). Why a dam in Afghanistan might set back peace. The Christian Science Monitor: http://www.csmonitor.com/World/Asia-South-Central/2013/0730/Why-a-dam-in-Afghanistan-might-set-back-peace (Erişim Tarihi: 20.05.2015).

Polat, N. (2002). *Boundary issues in central asia* . Leiden: Martinus-Brill-Nijhoff Publishers.

Qureshi, A. S. (2002). Water resources management in Afghanistan: the issues and options. *Working Paper 49* (14), 1-30.

Rahaman, M. M. (2012). Principles of transboundary water resources management and water-related agreements in Central Asia: an analysis. *International Journal of Water Resources Development, 28*(3), 475-491.

Reçber, K. (2012). *Avrupa Birligi hukuku ve temel metinleri.* Bursa: Dora Yayıncılık.

Renner, M. (2009). Water challenges in Central-South Asia. *Noref Policy Brief* (4).

Rhee, S. M. (1982). Sea boundary delimitation between states before World War II. *American Journal of International Law,* (76), 555-586.

Rivière, J. W. (1989, 10). Threats to the world water. *Scientific American*, 80-94.

Rüştü, I. ve Salem, K. (2004). Türkiye'nin sınıraşan akarsu anlaşmalarına çoğrafi açıdan bir Bakış. *Marmara Coğrafya Dergisi,* (10), 53-72.

Saber, S. (2010). Iran accused of trying to halt Afghanistan's Salma Dam. About Environment News Service (ENS): http://www.ens-newswire.com/ens/feb2010/2010-02-16-01.html (Erişim Tarihi: 20.05.2015).

Saffi, M. H. ve Kohistani, A. J. (2013). *Water resources potential, quality problems, challenges and solutions in Afghanistan.* Kabul: DACAAR.

Salman, S. M. (2007a). The Helsinki rules, the UN watercourses convention and the Berlin rules: perspectives on international water law. *Water Resources Development, 23*(4), 625–640.

Salman, S. M. (2007b). The United Nations watercourses convention ten years later: why has its entry into force proven difficult? *Water International, 32*(1), 1-15.

Salman, S. M. (2015). Entry into force of the UN watercourses conventino: why whould İt matter? *İnternational Journal of Water Resources Development, 31*(1), 4-16. doi:10.1080/7900627.2014.952027

Salman, S. M. ve Uprety, K. (2003). Conflict and cooperation on south asia's international rivers. *Law Justice and Development Series.* Washington, DC: World Bank.

Saltürk, M. (2006). Orta Doğu'da su sorunu ve Türkiye açısından incelenmesi. *Güvenlik Stratejileri Dergisi,* (3), 21- 40.

Şalvarcı, Y. (2003). *Pax Aqualis / Türkiye, Suriye, İsrail ilişkileri, su sorunu ve Ortadoğu.* İstanbul: Zaman Kitap Yayın.

Samani, J. M. (2004). Manab-e-aab-e-dasht-e-sistan. mutaleate-e- zirbinai, mutaleat-e-hukuki, tehran. http://rc.majlis.ir/fa/report/download/734820 (Erişim Tarihi: 13. 05. 2015).

Schreuer, C. H. (1974). Unjustified enrichment in international law. *The American Journal of Comparative Law, 22*(2), 281-301.

Şehsuvaroğlu, L. (1997). *Su barışı, Türkiye ve Ortaduğu su politikaları.* İstanbul: Gümüşmotif Yayınları .

Shah, S. A. (2009). River boundary delimitation and the resulotion of the Sir Creek dispute between Pakistan and India. *Vermont Law Review*, 357 - 413.

Şimşek, T. (1997). *Sınıraşan suların hakça ve makul kullanımı.*Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.

Somuncuoğlu, E. (2007). *Orta Doğu'da su meseleleri ve Türkiye.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.

Spoor, M. ve Krutov, A. (2003). The 'power of water' in a divided Central Asia. *Perspectives on Global Development and Technolog, 2*(3-4), 593-614.

Stephen, M. ve Schwebel, M. (1980). Third report on the law of the non-navigational uses of international watercourses (A/CN.4/348 and Corr.1). United Nations, New York. http://www.un.org/law/ilc/index.htm (Erişim Tarihi: 10.03.2015).

Tahiroğlu, B. (2001). *Roma hukukunda mülkiyet hakkının sınırları.* İstanbul: Der Yayınları.

Tamçelik, S. (2012). Kıbrıs'ta kurulmak istenen yeni sisteme göre federe devlet sınırlarının belirlenmesi ve tarafların tutum analizi. *The Journal of Academic Social Science Studies, 5*(6), 493 - 511.

Teclaff, L. A. (1985). *Water law in historical perspective.* New York*:* William S Hein & Co.

Teclaff, L. A. (1996). Evolution of the river basin concept in national and international water law. *Natural Resources Journal, 36*, 359 - 391.

Thomasa, V. ve Varzi, M. M. (2015). A legal licence for an ecological disaster: the inadequacies of the 1973 Helmand/Hirmand water treaty for sustainable transboundary water resources development. *International Journal of Water Resources Development*. doi:10.1080/07900627.2014.1003346

Thomson West. (2006). *Balck's Law Dictionary* (3. baskı). (Ed: B. A. Garner,) Texas, United States: 1996 West Publishing Co.

Tiryaki, O. (2004). *Sınıraşan sular ve Ortadoğu'da su sorunu: 21. yüzyılın gündemi: su* (2. baskı). İstanbul: Cem Ofset Matbaacılık.

Toklu, V. (1999). *Su sorunu uluslararası hukuk ve Türkiye* (1. baskı). Ankara: Turhan Kitabevi.

Tomanbay, M. (2008). *Dünyada su ve küresel ısınma sorunu.* Ankara: Desen Ofset A.Ş.

Tuğaç, Ç. (2013). Avrupa Birliği su çerçevi direktifi kapsamında sınıraşan sular. *Orsam Su Araştırma Programı*. Ankara: Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM).

UN, U. N. (2003). *Final clauses of multilateral treaties, handbook.* New York: United Nations Publications.

UNESCO. (2003). Water for People, Water for Life. *UN World Water Development Report (WWDR), Executive Summary.* France: UNESCO.

United Nations. (1964). *Legislation, text and treaty provisions concerning the utillization of international rivers for other purposes than navigation.* Doc. St/LEG/SER. B/12. New York.

United Nations. (1996). *Year book of the international law commission 1994* (2. Cilt). Geneva: United Nations Publications.

United Nations. (2001). *Letter dated 20 September 2001 from the permanent representative of the islamic republic of Iran to the United Nations addressed to the secretary-general. United Nations,* A/56/393–S/2001/896.

United Nations. (2005). Vienna convention on succession of states in respect of treaties. United Nation Treaties Series. New York http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/3_2_1978.pdf (Erişim Tarihi: 27.05. 2015).

United Nations Environment Programme (UNEP). (2006). *History of environmental change in the Sistan Basin.* Geneva: UNEP Post-Conflict Branch.

UNWC. (1998). Convention on the law of the non-navigational uses of international watercourses. legislative study 65, *Sources Of İnternational Water Law*. Rome: Development Law Service FAO Legal Office. ss. 29-44

Upreti, T. (2006). *International watercourses law and its application in South Asia.* Ramshapath, Kathmandu: Pairavi Prakashan (Publishers & Distributors).

Valee, Margat, Domitille, ve Jean. (2003). *Review of world water resources by country.* Rome: Food and Agriculture Organization of United Nations (FAO).

Vick, M. J. (2014). Steps towards an Afghanistan–Pakistan water-sharing agreement. *International Journal of Water Resources Development, 30*(2), 224-229. doi:10.1080/07900627.2014.886471

Vitanyi, B. (1974). The Regime of navigational on international waterways, part 1: the beneficiaries of the right of navigation". *Netherlands Yearbook of İnternational Law* (5. Cilt 5). Hague, Netherlands: T.M.C Asser İnstituut. ss. 111-166

Vohryzek-Griest, A. T. (2008). Unjust enrichment unjustly ignored: opportunities and pitfalls in bringing unjust enrichment claims under ICSID. Yale Law School Student Scholarship at Yale Law School Legal Scholarship

Repository. http://digitalcommons.law.yale.edu/student_papers/72 (Erişim Tarihi: 21.05.2015).

Wang, M. Webber, M. Finlayson, B. ve Barnett, J. (2008). Rural industries and water pollution in China. *Journal of Environmental Managment,* (86), 648-659.

Water Framework Directive. (2000). Directive 2000/60/EC of the Europian Parliament and of the councile. *Official Journal of the European Communities*.

Wegerich, K. (2011). Water resources in Central Asia: regional stability or patchy make-up? *Central Asian Survey, 30*(2), 275-290.

Wijk, i. v. kamp, i. H. Ve Schelleman, i. (2003). *Su çerçeve direktifi'nin Türkiye'de uygulanması.* Vestiging Utrecht: Grontmij Advies & Techniek bv.

Wirtgen, J. (2009). Facts on water resources: a summary of the United Nations world water development report 2. Brussels, Belgium: GreenFacts. http://www.greenfacts.org/en/water-resources/water-resources-foldout.pdf (Erişim Tarihi: 04. 12. 2014).

Wolf , A. T. ve Newton, J. T. (2007). Case study of transboundary dispute tesolution: the indus water treaty; transboundary freshwater dispute database (TFDD). Oregon State University. http://www.transboundarywaters.orst.edu/research/case_studies/Indus_New.htm (Erişim Tarihi: 26.04. 2015).

World Bank. (2013). *Final Kabul river basin report. versin 4.0.* Austrualia: Austrualia AID.

Wouters, P. (1999). *Rivers of the world, fudamental principles of the law of international watercourses.* Cenevre.

Yönten, A. (2007). *Küresel ısınmanın azaltılması politikaları ve stragejileri- Türkiye için bir yaklaşım.*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.

Zehir, C. (1998). *Türkiye ve Ortadoğu su meselesi.* İstanbul: Marifet Yayınları.